tarih VE toplum

1500 LİRA (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / NİSAN 1988

52
İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Yüz Yıl Önce Bu Ay
5

METE TUNÇAY
Bolşevikler ve İttihatçılar
7

CEMİL KOÇAK
Heyeti Mahsusalar
9

TANJU CANTAY
19. Yüzyılın Usta Bir Hattatı Ali Haydar Bey
14

ALİ BİRİNCİ
İttihad ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnâmesi
17

YAVUZ SELİM KARAKIŞLAR
II. Meşrutiyet'te Bir Çocuk Dergisi Çocuk Dünyası
24

BİR MARŞ
29

KARAGÖZ'DEN
30

HASAN AKBAYRAK
Himaye-i Etfal Cemiyeti
31

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
34

A.TURAN ALKAN
1918 Haymana'sında Bir Bahai
35

TALÂT TEKİN
Eski ve Yanlış Bir Dil Anlayışı
38

MEHMET Ö.ALKAN
Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik
41

HÜSEYİN KAZIM KADRİ
Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları II
50

KİTABİYAT

İLBER ORTAYLI
Fethi Okyar'ın Kaleminden Serbest Cumhuriyet Fırkası

SELİM DERİNGİL
Tarihçiliğimizde Yeni Bir Soluk

HASAN AKBAYRAK
İnkilâp Çocuğunun Yetiştirilmesi

CEMİL KOÇAK
General Cemil Conk'un Balkan ve Çanakkale Savaşı'nda Tuttuğu Günlük

AHMET TABAKOĞLU
Kılıçbay'la Bakış Açılarımız Farklı
57

KİTAP DAĞARCIĞI
64

Kapak Resmi: *Bizim Mecmua*'nın, 1922'de yayınlanmış, bir kapağı.

tarih toplum NİSAN 1988 • CİLT 9 • SAYI 52

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Yayın Koordinatörü
Fahri Aral

Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni
Nihat Tuna

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur

Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan

Düzelti
Şadi Arabacı
Fatih M.Öztan

Satış Müdürü
Şeref Gün

Reklam İçin Telefon
512 17 32

Ofset Hazırlık:
Perka A.Ş.

Renk Ayrımı: Ebru Grafik

Baskı: Ayhan Matbaacılık

Genel Dağıtım:
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
34400 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

Konur Sk. No: 24/4 06640
Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

857. Sokak İzmiroğlu İşhanı
No.306 35250 Konak-İzmir
Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 18.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 37 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 60 $/yıl • Avustralya: 67 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 1500 TL.

OKUYUCU MEKTUPLARI

Bir Açıklama

TARİH ve Toplum'un 48 nolu sayısında (Aralık 1987), Evangelinos Misailidis Efendi'nin bilinmeyen resmini, ölümü hakkında Türk basınında çıkan bazı yazıları yayınlayıp, Efendi'nin ünlü yapıtı *Temaşa-i Dünya*'nın da Türkçe ilk roman olmadığına değinmiştik.

Daha sonra Dr. Robert Anhegger'in, *Tarih ve Toplum*'da, ard arda iki sayı süren (no. 50 ve 51, Şubat-Mart 1988) yazısının sonunda (no. 51) bir de "Bir düzeltme ve özür" adıyla, çerçeveye alınmış ek yazısı çıktı.

Yazıdan anlayabildiğim kadarıyla: *"Sabah ve Tercüman-ı Hakikat adlı gazetelerinin Meletios (?) ölüm haberini ertesi günü (?) yani 25 C. Evvel 1307 / 17 Ocak 1890 (?) verdikleri halde Iordan I. Limnidis ölüm tarihi olarak 3 Ocak 1890 tarihini vermektedir"* demekte ve benim 1889 yılını verdiğimi, herhalde birimizden birinin tarihi yanlış hesaplamış olacağı belirtilmektedir.

Oysa ben ne tarih hesapladım ne de düzeltmeye giriştim. Yalnız Millet Kütüphanesindeki (Ali Emri Gzt. no. 140) Tercüman-ı Hakikat'ın 3483 nolu sayısından yararlandım. Gazetenin tarihi aynen: 25 C. Evvel 1307 hicri / 5 K. Sani 1305 rumi / 17 K. Sani 1889 frengi şeklindedir.

Bilindiği gibi nedense bu dönemin gazeteleri çoğu zaman hicri, rumi ve efrenci (miladi) tarihleri birlikte verirler, hataya düştükleri de olur. Sayın Ziyad Ebüzziya, gazetelerden örnekler vererek bu tür yanlışlıklar üzerinde durmuştur (bak, Yeni Osmanlılar Tarihi, c. III, s.540-552). Saygılarımla. □

TURGUT KUT

Değişik Örnekler

DERGİNİZ giderek daha güzelleşiyor. Güzelleşmekle de kalmıyor renkleniyor.

بویوك غازیمز

مدهش بر نشانجی، جویك بر آوجیدر

Son sayınızdaki günümüz Gönül Abla köşelerini kıskandıracak mektuplar bölümünü büyük bir keyifle okudum.

O bölümü okurken, hep yakın tarihi, gündelik yaşamı bize anlatacak yeni araştırmalar yer alsa çok iyi olur diye düşündüm.

Örneğin, Cumhuriyet döneminde radyo haberlerinden tek tek örnekleri biraraya getiren bir çalışmaya yer verseniz diye düşündüm. "Gazi hazretleri dün Ankara'dan İstanbul'a müveccihen, seyyahate çıktılar" ya da "Milli Şef 2. Harbi Umumi Cephesi'ndeki olayları değerlendirdi..." diye başlayan haberlerden örnekler ne güzel olurdu değil mi?

Saygılarımızla. □

Ali ULAŞ/İstanbul

Değerli okurumuza yıllar önce Karagöz'de çıkmış bir haberi sunarak, cevap veriyoruz.

Büyük Gazimiz

Müthiş bir nişancı, çevik bir avcıdır.

"Büyük Gazi'miz geçen gün Dolmabahçe korularında isabetli atışlarla avlanmıştır. Gazimiz, İzmir ve Ankara atış poligonlarında birçok defalar en uzak mesafeden mavzerle bir atışta tam isabetler yaparak herkesi hayran bırakmış müthiş bir nişancıdır."

Karagöz, Sene 20, Sayı 2038, 28 Eylül 1927

Muhsin-i Fanî Hakkında Mustafa Kemal'in Görüşü

TARİH VE TOPLUM'un 49. sayısında yayınlanan, "Bir Eski Zaman Efendisi Hüseyin Kâzım Kadri" yazısında, sayın İsmail Kara Bey, nâm-ı diğer Muhsin-i Fanî'nin özgeçmişini, çeşitli kaynaklardan yararlanarak anlatırken, önemli bir noktayı unutmuşlardır. Unutulan bu nokta, son Osmanlı Meclis-i meb'usânın 1920'lerde İstanbul'da mı, yoksa Anadolu'nun bir başka yerinde mi toplanılması konusundaki İstanbul hükümetiyle "Hey'et-i temsiliye" arasında geçen sürtüşmedir.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Meclis-i meb'usânın İstanbul'da toplanması, düvel-i İtilâfiye'nin bu meclisi dağıtarak meb'uslarını tutuklayabilecekleri ve bu korku ile milletvekillerinin serbestçe çalışamıyacakları şeklindeydi. Nitekim, İstanbul'da toplanan bu son meclis-i meb'usânın, İngiliz'lerin İstanbul'u işgaliyle kapatıldığı, Rauf Bey tutuklanarak Malta'ya sürüldüğü bilinen tarihsel olaylardır.

İşte, sözkonusu meclisin İstanbul'da

OKUYUCULARA MEKTUP

Tarih ve Toplum'un Mart sayısında kadın dosyasını okuyan okurlarımız, bu ay da çocuk sorunu ile ilgili bazı yazıları görünce, herhalde derginin "ayın mânâ ve ehemmiyetine" uygun bir yayın izlediği sonucunu çıkaracaklardır. Gerçekten geçen ay Dünya Kadınlar Günü'nü, bu ay da çocuk bayramını vesile ederek belirli konuları işlememiz -unutmadan söyleyelim; Mayıs sayısında da 14 Mayıs 1950'de iktidara gelişini vesile ederek siyasal hayatımızda önemli bir yeri olan Demokrat Parti'yi ayın dosyası olarak sunacağız- uzun zamandır yaptığımız birşey. Tarih dergilerinin yayın hayatında yıldönümleri vb. önemli bir yayın malzemesi oluşturur. Nitekim, bizde yayınlanmış tüm dergiler de aynı yolu izlemiştir. Ama *Tarih ve Toplum* bunu yaparken alışılmışın dışına çıkıp, okura sürekli yeni bir bakış açısı sunmaya çalışıyor.

Aslında çocuk dosyasına çok önceleri başlamıştık. Ancak gelen yazıların bir dosya oluşturmayacağını görünce elimizdeki yazıları basmayı fakat bunu bir "dosya" olarak sunmamayı uygun bulduk. İlginç bulacağınız yazılar arasında Hasan Akbayrak'ın iki yazısı var. İlki Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni tanıtıyor, diğeri de cumhuriyet döneminde "inkılâpçı çocuğun yetiştirilmesi"ne yönelik iki kitabı ele alıyor. Y.Selim Karakışlar. II. Meşrutiyet'te önemli bir çocuk dergisi olan *Çocuk Dünyası*'nı tanıtıyor.

Bu dergide beğeneceğinizi umduğumuz birçok yazı var. Cemil Koçak Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasi hayata damgasını vurmuş Mete Tunçay'ın deyimiyle "Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması"nın aracı Heyet-i Mahsusa'ları inceliyor. Ali Birinci ise yeni bilgilerin ışığında Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş tarihini ve ilk tüzüğü sorununu ele alıyor. Yazıya ek olarak tüzüğün tam metnini bu dergi sayfalarında vermeyi uygun bulduk.

Bu ay sayfalarımızda yeralan uzun yazılardan biri de Mehmet Ö. Alkan'ın Baha Tevfik'in hayatını ve düşüncesini ele alan yazısı. Alkan'ın gerçekten titizlikle hazırladığı yazısının düşünce tarihimizde önemli bir yeri olduğuna inandığımız Baha Tevfik'in tanınmasında yardımcı olacağını sanıyoruz.

Uzun zamandır dergide yazılarını görmediğiniz Talat Tekin ise "Eski ve Yanlış Bir Dil Anlayışı" başlığı altında bir tartışmayı ele alıyor.

Bu ayın bir diğer yazısı Tanju Cantay'ın. Cantay 19. yüzyılın usta bir hattatını; Ali Haydar Bey'i ve eserlerini tanıtıyor. Turan Alkan ise çok ilgi çekici bir konuyu "1918 Haymanasında Bir Bahai" başlığı altında yazıyor.

Diğer sayfalarımızda ise İsmail Kara'nın hazırladığı Hüseyin Kazım Kadri'nin "Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları"nın ikinci bölümü ile yayın yönetmenimiz Mete Tunçay'ın çevrimyazısını yaptığı Türkiye Komünist Partisi'nin 1920'de yayınladığı bir bildiri var. Aslında bu belgenin -kiril harfleriyle yeralan TKP amblemi dışında- kullandığı dil, siyasi olayları yorumlayışı açısından ilginç bir özelliği yok. Bu arada Tunçay'ın "bilgi ve görgüsünü arttırmak" için bir yıl önce çıktığı "geziden" dönmüş olduğunu okurlarımıza bildirmek istiyoruz...

Bu ay bir Marş, Koleksiyoncunun Dağarcığı ve Karagöz sayfaları yine birarada. Karagöz sayfasında yeralan karikatüre bugünlerde basına ilişkin yeni yasa tasarıları ile birlikte bakmanız öğretici olur, inancındayız...

Kitabiyat sayfalarında ise İlber Ortaylı'nın, Selim Deringil'in ve Cemil Koçak'ın yazıları var. Ortaylı, geçtiğimiz günlerde yayınlanan Fethi Okyar'ın anılarını, Koçak ise Cemil Conk'un Canlı Tarihler dizisinde çıkan günlüğünü inceliyor. Selim Deringil ise Orhan Koloğlu'nun geçen yıl yayınlanan ve tartışma yaratan eseri *Abdülhamit Gerçeği*'ni irdeliyor. Kitabiyat sayfalarında ayrıca Ahmet Tabakoğlu'nun, Mehmet Ali Kılıçbay'a kitap eleştirilerinden dolayı verdiği cevap yeralmakta.

Bu ay vermeye başladığımız ek Ahmed Mithat Efendi'nin *Menfa*'sı. *Menfa*'yı ise yayına İsmail Cüneyt Kut hazırladı.

Arka kapakta vermiş olduğumuz Elbise-i Osmaniye'yi bu ay bulamayacaksınız. Bunun da nedeni almış olduğumuz bir kaç ilanın bu sayıya denk gelmesi. Ancak önümüzdeki sayıda yine albümden örnekleri basmaya devam edeceğiz, bu sayıdaki aksaklık için özür dileriz.

Önümüzdeki sayıda daha güzel bir *Tarih ve Toplum*'da buluşmak dileğiyle...

---

toplanmasını sağlayan ve bu yolda çaba gösteren kişilerin başında "İstanbul efendisi Hüseyin Kâzım Kadri" bey geliyor. Bu noktada sözü, Atatürk'ün Anadolu'ya geçişinden sonra yanında bulunan, Mustafa Kemal'in bütün yaptıklarını, beyanlarını, konuşmalarını en ince noktalarına kadar ve günügününe yazarak meydana getiren -yalnız gençliğin değil, devlet idaresine kalkışan politikacıların da tekrar tekrar okumaları gereken- rahmetli Mazhar Müfit Kan-

su'nun "Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber" isimli anılarına bırakıyorum:

"...Fakat ne gariptir ki, İstanbul hükûmeti bizim mebuslar ile temasımız-

Mazhar Müfit Kansu

dan, daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmesinden çekiniyordu. Sebebi ne idi? Bunu biz *Hüseyin Kâzım* Bey'in, mebuslara çektiği telgraflardan ve bir defa Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın [Dersaadette mebusandan bir grubun müracaat ile tahriri olarak verdikleri metalibatı aynen size de bildiriyorum] diye başlıyan telgrafından ve beş maddeyi ihtiva eden bu metalibattan anladık..."[1]

"Bu telgraf doğrusu bizi pek üzdü. *Mustafa Kemal Paşa dedi ki:*

[Anlaşıldı. Ben bu tarz iş'ar ve harekette bir samimiyet görmüyorum. Bizim mebuslarla evvelâ Eskişehir'de, sonra, Ankara şimendifer yolunun açılması üzerine daha münasip olacağı mütalaasiyle Ankara'da birleşmemizin esbabını bildirerek bu hususdaki davet ve telbigatımızı bir ay evvel yaptık. Bu hareketimiz mahzurlu ise ve menafi-i vataniyeye muvafık değilse o zaman hükûmet veyahut bizimle hemefkâr olarak gaye-i milliyeyi takip ettiklerini iddia eden bu zevat daha o zaman, müdavele-i efkâr ile bu hususdaki mütalâalarını beyan ve bizim de nazar-ı dikkatimizi celbedemez miydi? Bilâkis *Hüseyin kâzım nâm-ı diğer şeyh Muhsin-i Fanî'nin, Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın imzalariyle, Hey'et-i teftişiye reislerine, mebusların Seri'an İstanbul'a hareketleri ve Ankara'da mülâkatımızın akim bırakılması için emrivakiler ihdası için uğraşmaları ne demektir?...]*

*[Hayır maksat benim mebuslarla temasa gelmemekliğimdir. Ne olmuş? Hiç! Bütün bu mücadele-i milliyeyi İstanbul'daki ricâl-i Kirâm yapmış. Anadolu'da canlarını feda ederek çalışan. Fedekâran-ı millet ve Hey'et-i temsiliye kim oluyormuş?.. Ne boş, çocukca fikirler! Sen yaptın, ben yaptım işte eblehane hareketler. Fakat şurasını da söyliyeyim: Bir cemiyetimiz var, bunun mebusları var. Bu cemiyet mebuslarının bir programı olacak; yoksa cemiyetimizin mebusları Muhsin-i Fanî'*lerin, bilmem kimin fikir ve mütalâalariyle hareket edecek, emirlerine başüstüne diyecek kimseler değildir. Bunu Hükûmet-i merkeziye ve *Hüseyin Kâzım* Bey'le üç dört arkadaşının da bilmesi gerekir...]"[2]

[1] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cild: II, 2. baskı, 1986, s.468.
[2] *a.g.e.*, s.469-470.

NECDET KURDAKUL/ANTALYA

"Hatırlamak Güzel Şey..."

DERGİNİN 48. sayısında yayınlanan Taha Toros Bey'in "Namık Kemal'in Oğlu Ali Ekrem" başlıklı yazısını okurken birden gülümsediğimi ve çok eskileri düşündüğümü farkettim. Otuzlu yılların ortalarında üniversiteyi yeni bitirmiş ve hemen Pertev Niyal Lisesi'nde öğretmenliğe başlamıştım. Ali Ekrem Beğ sağdı ve hepimizi çok üzen bir durumda dolaşıyordu. Günlerden bir gün, gene aynı yıllarda Pertev Niyal'de edebiyat öğretmenliği yapan çok bilgili, nâzik ve zarif bir hanım olan Keyise Hanım'ın öğretmenler odasına girerken kahkahalarla gülmenin âdeta eşiğinde olduğunu gördük. Daha kimse ağzını açmadan, içimizde en meraklı ve hoş sohbetimiz olan rahmetli Nurullah Ataç Beğ: "Hayrola Hanımefendi?" diye soruyu yöneltti. Keyise Hanım hep temkinli, hep kibar şöyle anlatmıştı:

Son sınıfta bir çocuğu derse kaldırmış. Öğrenci bocalayınca, biraz konuşturursam açılır düşüncesiyle "Bize Namık Kemal'in eserlerinden birkaçının adını söyler misiniz?" demiş. Genç: "Vatan Yahut Silistre" demiş, biraz tereddütten sonra "Cezmi" demiş, ama bütün bildikleri de burada tükenince durmuş. Keyise Hanım bir kere daha hem ona gayret vermek, hem de hafızasını tazelemek gayretiyle: "Evladım, bir de "Zavallı Çocuk"u yok muydu?" deyince, öğrenci bunu duyar duymaz hemen şöyle bir canlannuş. "Ah efendim, sormayın? Geçen gün Beyazıt Meydanı'nda gördüm. Hakikaten pek zavallı bir durumdaydı. İçim sızladı, ama elden bir şey gelmiyor ki..." diye cevap vermiş.

Hatırlamak güzel şey! diye düşündüm.

BEDRİYE ATSIZ/Maltepe

Ali Ekrem Bey

Düzeltme

ALMANCA'DA bir deyim vardır: "Druckfehlerteufel-Dizgi yanlışları şeytanı"; dizgi yanlışlarına neden olan şeytan anlamında. Bu kâfir şeytan Evangelinos Misailidis üzerine *Tarih ve Toplum*'da yayınlanan araştırmama da el atmış bulunuyor:

Sayı 50, s.74, sütun 1, satır 25; metropolü/doğrusu/metropoliti,

Sayı 50, s.74 sütun 3, satır/alttan 4; 4 defa/doğrusu/defa,

Sayı 51, s.76, sütun 2, satır 32; 67/doğrusu/64,

Sayı 52, s.47, sütun 2, resim; Aleko Favini'nin tasviri/doğrusu Aleko Favini'nin validesi Anna'nın tasviri.

ROBERT ANHEGGER

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

TEVCİHAT

Resmî

☐ Gazetehânelerden kabz edilen [alınan] gazete bedelâtı mukabilinde müşteriler yedlerine verilen abone senedâtı damga kanununun rüsum-ı maktua tarifesi hükmünce beyn'en-nâs teâti olunan makbuz senetleri misillu yirmişer paralık resm-i maktua tâbi iken hiç pul yapıştırılmadığı haber verildiğinden bahisle zikr olunan abone senedâtına tarife-i mezkure mucibince yirmişer paralık pul yapıştırılması lüzumu Maliye Nezaret-i celilesinden beyan ve iş'ar olunmakla ba'demâ mezkur senedâta yirmişer paralık pul yapıştırılması bilcümle gazeteler sahib-i imtiyazlarına tenbih ve ihtar olunur... (1 Nisan 1888)

☐ Lazistan sancağı muhasebe kalemi başkâtibi rifatlû Necati efendinin maarife olan muhabbet-i mahsusası iktizâsınca geçen sene Rize mekteb-i ibtidâisine ihdâ' eylediği [hediye ettiği] gibi bu kere dahi Rize Mekteb-i rüşdiyyesine haftada bir defa kurulur güzel bir saat hediye eylediği Trabzon gazetesinde mütalâa olunmuş ve efendi-i mumâileyhin bu babdaki himmet-i maarifperverânesi şâyân-ı tahsin-i mahsus bulunmuştur... (16 Nisan 1888)

"Dünkü Gün Dersaadet'e Gelenler"

☐ Aydın vilayeti dahilinde Söke kazası kaymakamlığı vekaletinde bulunmuş olan izzetlu Mehmet Hilmi efendi dünkü gün Rusya vapuruyla gelmiştir.

Efendi-i mumaileyh fi'l-asl Bosnalı olup yedi sekiz sene Bosna vilâyeti mektubî kalemi mümeyyizliğinde ve bazı fevkalade memuriyetlerde ve muahharen yedi buçuk sene Saruhan Sancağı tahrirat müdürlüğünde bulunarak ibraz-ı hüsn-i hıdmet eylemiş... (22 Nisan 1888)

TELGRAF

☐ Bağçeli Raife Hanıma bir kıt'a tehdid-âmiz mektup göndermesinden dolayı cinayetle itham olunarak mahkeme-i cinayette icrâ kılınan muhakemesi neticesinde beş sene müddetle mahkûm edilen şakî-i meşhur Mehmet Pehlivanın biraderi arabacı İsmail Pehlivanın mahkûmiyeti bu kere mahkeme-i temyizce bazı esbâba mebnî nakz [bozma] ve iâde kılınmasına mebnî tekrar mahkeme-i mezkurede icra kılınan muhakeme-i aleniyye neticesinde fi'l i vâkîi ceza kanunnâme-i hümâyununun doksan birinci maddesine muvâfık kılınmış olmakla ol vechile merkumun üç sene müddetle küreğe konulmasına dünkü gün müttefikan hükm olunmuştur... (2 Nisan 1888)

☐ Çalgıcı esnafından ve millet-i Museviyyeden Avram nam şahıs geçen Cumartesi günü sarhoş olduğu halde hânesinin altı arşın irtifâında bulunan pencerelerinden Hamursuz Bayramı münasebetiyle Hasköy'de bir arsa derununda çocuklar için kurulmuş olan dolapları seyrederken nasılsa aşağı düşüp bî-hoş olduğu ve hanesinde tedavî olunmakta idüğü Beyoğlu Mutasarrıflığı cânibinden alınan jürnalden müsteban olmuştur... (4 Nisan 1888)

Sıhhat Gazetesi Diyor ki:
(Şeker İlletine Mübtelâ Olanlara Müjde)

☐ Cumhur-ı etıbbâya çok senelerden beri malûm dur ki şeker illetine karşı afyon pek fâidelidir. Çünkü idrarda şekerin mikdarını tenzil ettiği gibi susuzluğu da teskin ve iştihaya intizam bahş eder.

Etıbbâ-i hâzıkadan (Vilmem) nâm zat âhiren afyon ile mikdar-ı müsâvîde güzel avrat otu dahi tertib ve teklif etmiştir... (17 Nisan 1888)

ZAPTİYE NEZARET-İ ALİYYESİNDEN

☐ Fenar'da Mahkemealtı Caddesinde İşkembeci Sokakta sâkin millet-i Museviyye cemaat başısı Tokatlı Mişon'un dört yaşında ve Nesim ismindeki oğlu işbu Salı günü akşam üzeri hâne derununda oynamakta iken üst kat odanın on beş arşın irtifâında bulunan açık penceresinden nasılsa aşağı düşüp başının arka cihetinden ziyadece mecruh olarak [yaralanarak] müteakiben ve müteessiren vefat eylediği... (6 Nisan 1888)

☐ Galata'da Doğruyol'da Faik'in

gazinosunda çalışmakta olan Santi ve refiki İstalio ile Miltiyadi geçen Cumartesi günü yağkapanından midyeci Dimitri'nin sandalıyla Kuzguncuğa giderek avdetlerinde sarhoş olmalarından nâşî Kabataş önünde sandal devrilerek merkumandan İstalio gark ve nâ-bedîd olduğu [boğulduğu ve kaybolduğu] ve diğerleri sandalcılar tarafından tahlis edildiği [kurtarıldığı] Beyoğlu Mutasarrıflığı canibinden...

Ve Şehremini civarında Ereğli Mahallesinde müste'ciren [kiracı olarak] ikamet eden muhallebici Ömer nâm şahsın vâlidesi Ayşe hanım geçen Perşembe gecesi saat bir buçuk kararlarında ve komşuya gittiği sırada hanenin sofasındaki muşamma üzerine bırakmış olduğu yanar lamba parlamış ise de duyularak ve yetişilerek yalnız muşammasının bir miktar mahalli muhterik olduğu halde basdırıldığı... (10 Nisan 1888)

MÜTENEVVİA

"Paris'te Bir Kadının Zevci Aleyhine Tezvîrâtı [Yalan dolanları]"

☐ Paris'te Madam Şanbon nâm bir kadın zevcinden müfârekat [ayrılma] arzusunda bulunduğu halde bir bahane bulamadığından şu tedbir-i garibi düşünmüştür.

Fransa'da bir zevcin hânesinde zinâ etmesi zevcesine müfârekata hak verecek esbâb-ı kanunîyyeden olmakla (Madam Şanbon) (Elen) nâmında esmer güzeli bir kızı çağırıp kendisine on beş Frank ücret vaadiyle odasında dikiş dikmesini ve zevci geldiği halde kendisi dışarıya çıkacağından o aralık zevciyle mülâtâfa [şaka] etmesini tenbih etmiştir.

(Mösyö Şanbon) sokaktan hânesine geldikte (Madam Şanbon) bir bahane ile hâneden çıkıp zevciyle (Elen)'i yalnız bırakmıştır.

(Mösyö Şanbon) odada kalan (Elen)'in cemâline mâil olup mükâlemeye [konuşmaya] başlar. Kız tebessüm ettikçe kendisi dahi yavaş yavaş takarrüb eyler [yaklaşır].

(Madam Şanbon) ise nâgâh avdet edip "Seni gidi edepsiz!" diyerek zevcini tekdire başlar. (Mösyö Şanbon) her ne kadar itizâr eyler [özür diler] ise de... (2 Nisan 1888)

HARİCİYYE

☐ Rum gazetelerinin ifadesine göre Yunan velîahdı Konstantin ile Almanya imparatorunun üçüncü kerimesi Sofia'nın akd-i izdivacı mâtem günlerinin hitamında mukarrer imiş. Konstantin yirmi, Sofia on sekiz yaşında imiş... (1 Nisan 1888)

"Rusya ve Avrupa"

☐ Standard gazetesinin Berlin'deki muhbiri Rusya grandüklerinin Berlin'e azimetleri Rusya ile Almanya'nın münasebâtı kesb-i salâh ettiğine [iyileştiğine] emare olamayacağını beyanla bervech-i âtî beyan eyliyor:

Malumât-ı mevsûkaya nazaran iki devletin münasebât-ı sabıkası tebeddül etmeyip [değişmeyip] şu kadar var ki İmparator Vilhelm'in vukû-ı vefâtı ve gerek karların kesreti hasebiyle hudut civarında Rusya'nın hareket-i askeriyyesi muvakkaten tatil olunmuştur.

İmparator Vilhelm'in muvaffak olamadığı bir şeye İmparator Fredesik dahi muvaffak olamayacaktır... (1 Nisan 1888)

"General Bulanje'nin Töhmeti"

☐ General Bulanje'nin meclis-i askerî huzurunda muhâkemesine dair olan malûmata nazaran mumâileyh kumandanlık mahallinden Paris'e bilâ-ruhsat azimetini keyifsiz olan zevcesini görmek için olup intihablara asla müdahale etmediğini iddia eylediğinden reis-i meclis (General Fevriye) mumâileyhin intihab encümenlerine irsal ettiği şifreli telgrafnâmelerini irâe etmekle (General Bulanje) cevaba kadir olamayıp huzur-ı meclisten dışarı çıkmış ve binâberin [bunun üzerine] âzâ-ı meclis ittifak ile mumâileyhi mahkûm etmiştir... (8 Nisan 1888)

"Prens Bismark'ın İstifası"

☐ Almanya İmparatorunun kerimesi ile Bulgaristan Prensi sabık (Aleksandr du Batenberg)'in izdivaçları tasavvurundan dolayı (Prens Bismark)'ın istifa ettiği telgrafnâmelerde haber veriliyor ise de İmparator Frederik'in müşarunileyhe irsal ettiği nâme-i mahsusta müteveffa imparatora ve vatanına hıdemât-ı fevkalâdesini takdir etmesine nazaran istifasını kabul etmeyeceği zannolunuyor.

(Prens Aleksandr)'ın ta Sırbistan muharebesi zamanında veliahd olan İmparator Frederik'in kerimesine alâka sâikasıyla [sebebiyle] kesb-i muzafferiyete derece-i nihâyede gayret ettiği mütevâtir olup Prens Bismark ile müteveffa İmparator Vilhelm'in muhalefeti üzerine mezkur izdivaç tasavvuru bir zaman metruk kalmış ise de bütün bütün bî-esas olmadığı bu kere zâhire çıkmıştır... (8 nisan 1888)

İLÂN VE REKLÂMLAR

"Yeni Fransız Tiyatrosu"

☐ Nisan-ı Efrencînin on üçüncü Salı günü akşamı yeni Çarşamba gecesi alafranga saat dokuzda Yeni Fransız Tiyatrosunda Madam Arabella'nın kumpanyası tarafından Profesör (Alapi) ve Mister (Prodivay) ve Matmazel (İlona)'nın muâvenetleriyle suret-i fevkalade olarak icrâ-i lu'biyyat olunacaktır. Lu'biyyat-ı hususiyye için Beyoğlu'nda (Şakulî) Sokakta sekiz numerolu hânede mukîm (Alapi)'ye müracaat oluna... (6 Nisan 1888)

"Çocuklara Talim"

Muharriri: Mehmet Şemseddin
Onbeş günde bir çıkar risaledir.

☐ Mehmet Şemseddin beyin "Anahtar", "Arkadaş" isimleriyle neşr eylemiş olduğu eserlerden çocuklar hakkında ne derecede fâideli şeyler yazdığı malûmdur.

Bu defaki "çocuklara talim" nâmında olan bu eseri ise on yaşından on altı yaşına kadar olan çocukların sâir risâlelerden öğrenemedikleri pek çok malûmattan bâhis [bahseden] olduğundan evlâdının hem fâideli hem de ziyade malumât kazanmasını arzu edenlere tavsiye olunur.

Her kitap satılan mahallerde bulunur. Asıl müracaat olunacak mahalli Maliye Nezaretinin Vezne kapısı tarafından Sarraf Yordakani'nin otuz üç ve otuz beş numerolu dükkanlarıdır... (7 Nisan 1888)

Kamelya
"Beyoğlu'nda Galatasarayı Karşısında 194 Nemerolu Meşhur Kamelya Mağazası"

☐ Son moda olarak bu defa getirdiğimiz meta'ların manzarası gözleri pürnur ve kalpleri mesrur edeceğinden muhterem müşterilerimizin mağazamızı her gün teşrif buyurup tebdil-i nazarla tecdid-i zevk u sürur eylemeleri.

Ve her Perşembe günleri top bakıyeleri parça kumaşların evvelce kıymet-i asliyyelerinden nısf-ı tenzil ile [yarı yarıya indirimli] satıldığı halde bundan böyle daha pek çok tenzil ile me'mûlün gayrı [umulmadık] olarak gayet ucuz satılacağından mezkur parçalardan dahi olmak arzu buyuran zevâtın Perşembe günleri teşrif buyurmaları... (19 Nisan 1888)

İttihatçılar ve Bolşevikler

METE TUNÇAY

BOLŞEVİKLİĞİN ne demek olduğunu iyice anlamayan insanlar arasında bazı yanlış fikirlerin ve dedikoduların husule gelmekte olduğu işitildiği için hakikatin neden ibaret olduğunu birkaç cümle ile anlatmak mecburiyeti hasıl oluyor. Bolşeviklik bildiğimiz mânâda fırkacılık demek değildir. Bolşevikler dünyada sosyalizmi yerleştirmeğe azmetmiş bir zümre-i beşeriyedir. Fende komünist kelimesi ile ifade olunan bu meslek, Türkçede ortaklık Arapçada iştirak diye bilinir. Kelimenin mânâsını daha iyi anlamak için bunu tarif etmek daha iyi olur. Ortaklık şu demektir. Hava, su, toprak bütün insanların müşterek malıdır. Havadan, sudan, topraktan çıkan ve elde edilen her türlü hasılata bütün insanlar ortaktır. Bel, kazma, sapan ve baltadan tutun da her türlü makinelere varıncaya kadar mevcut olan âletler ve edevatlar bütün milletin ortak malıdır. Hülâsa, dünyada mal ve mülk diye ne varsa bunların hepsine bütün dünyadaki insanlar ortaktır. Binaenaleyh, bir adam her kim olursa olsun, başlı başına on paralık bir mala bile malik olamaz.

Şu tarife nazaran: Bolşeviklik demek dünyada temellük-ü şahsî ve iktisasat-ı mâliyi ortadan kaldırmak demektir. Evet, bütün insanların her türlü hukukunu müsavi kılmak ve insanlar arasında hak-hukukça fark bırakmamak ve bütün mânâsıyla insanları hür yapmak demektir. Rica olunur, şimdi insaf ile düşünülsün. Fikirlerini, maksat ve gayelerini şu birkaç kelime ile anlatmağa çalıştığımız Bolşeviklerle ve bu memle-

بولشويكلر و اتحادجيلر

بولشويكلك نه ديمك اولديغى ايجون آكلاماميان انسانلر بعض ياكش فكرلرك ودرى قودرلرك حصوله كلكده اولديغى ايشيديلديكى ايجون حقيقتك بدن عبارت اولديغى ، قاچ جمله ايله آكلاتمق مجبوريتى حاصل اولور . بولشويكلك بيلديكى معلوم فرقه جيلك ديمك دكلدر . بولشويكلر ديمك [illegible] عزم ايتمش جرصرشيريجى قدوقوه بسته گلمسى ايله بوتون بوسطك بوزيلوب يخلمسى اورتاقلق عرصه‌ده اشتراك ديمكدر . گلمك معنا سى دها ايى آكلاشيلمق ايجون بر مثال ايله ايضاح ايتمك دها ايى اولور . اورتاقلق شو ديمكدر . هوا ، صو ، طوپراق بوتون انسانلرك مشترك مالى در . هر كس صودن وطوپراقدن قدر ايحتياجى وارسه ايستديكى هر درلو حصولاتى بوتون انسانلر اورتاقدر . بنا ، ديمك ، صو ، باغ ، طارله طوتولمامق ، هر درلو ماكينه‌لر واسطه‌سيله موجود اولان آلتلر واداواتلر بوتون ملتك اورتاق مالى در . خلاصه دنياده مال وملك ديه نه وارسه بوتون انسانلرك هيچ بر فردينه عائد اولمايوب بوتون انسانلر اورتاقدر . بناءً عليه بر آدم هر كيم اولورسه اولسون ماشى باشنه او پارانك برماله سيله مالك اولامماز .

شو نقطه‌ى نظردن بولشويكلك ديمك دنياده ذلك شخصى و احتراص ملى يى اورتادن قالديرمق ديمكدر . اوت بوتون انسانلرك هر درلو حقوقى مساوى قيلمق وانسانلر آره‌سنده حق حقوقه فرق براقمامق و بوتون ممالكيه انسانلرى حر پايمق ديمكدر . حر وشورا شمدى انصاف ايله دوشونولسون . فكرلرنى مقصدلرينه‌لرى شو بر فرق كه ايله كلاتمه جالشه‌جغمز بولشويكلرله بولشويكلك ديمك نه ديمك اولديغى بيلمه‌ويكلرله اتحادجيلر اراسنده نه مناسبت وار ؟ او اتحادجيلر كه آن ايكى سنه‌لرى وقت وقت بوزوللى تورك ملتنك باشنه اويله بورقونج و منحوس بر بلا كسيلمشلر و بو فقره جبلاق ملتك قانى درلو درلو سبله ودسيسه ايله امثالى و الآنده درلو درلو قيافت و نامرله امكده‌درلر . اتحادجيلرك

هر درلو قتالغى احمقجه و بدلاجه وجاهلجه حركات و اجراآتى و مستبدانه اداره‌لرى يوزندن و اجراآتندن دولايى بولشويكلك و اتحادجيلرك آراسنده بر فرق اولديغى تورك ملتنك هر طرفنده اخلاقسزلغى سوءتدبيرى و دوشونوشسزلگى كوكلرينه چيفارتان اوصاف اداره آدملرينك يوزندن مداله گلديگى ثروتلرى حرصلرينه گيدرلرك مصرفلرينه سنيرلر ، چوق يلدرم و اداره وشيوه‌لرينك نه معناى ياصلى طاشيه بيلديكلرى حالده بولشويكلرى ايسه بورى قازه ، والدلرى قولى اولان بر طاقم خدعى وشيده اتحادجيلردن دها ايى اولان و باخاصه بوسوك زمانلرده بوتون دنيا اسلاملرينك ، بوتون دنيا عمله وفقرا سنك فى الحال دشمنى اولان انگليزلر و متفقيه‌لرى نه ديه وبنى اسلاملرك بر قره‌سينه وه‌ابى اسكان و احتيالى يوقدر .

افكار عموميه حصوله گلن بولشويكلرى پاك بر حيثدن حق ويرييور . زيرا بو پاك فوراكار وشسطان طبيعتلى اولان اتحادجيلرى طانيامه‌دقلرى برلرده بولشويكلر اراسنه قاريشيور وصوقولور . وبوگيدر . لكن بولر هيچ بر شيسطانلق وصعوبيت گوسترمه‌يوب گوسترسون چوق گچمز . قوپارى ميدانه چيقار . وچيقاجقدر ومياننه چيقنجه‌يه درحال لايق اولدقلرى معامله‌يى گورمه‌جكلردر .

يالكز شورالرى دوقيد ايتمك لازم در كه : توركيا بولشويكلرى بوتون نامولى انسانلرى كندى اراسنده گورمكه افتخار ايدرلر بو نقطه‌نظردن بزم كه اسكى فرقه‌لرمزدن هانگيسنه منسوب اولورسه اولسون فقراى حقانت فيروزه چالشماسى وعلم وعدن ايچه‌سى سوك مودا تعبيريله آلمورجيلغه قاريشماسى ناموس وشرفنه طاقمش هر وطداشى تورك قهوه‌خانه‌لرى اراسنه گيرميه ، وصميميتله قارشيلاير . تورك بولشويكلرى بويله نامولى وطنداشلرين گنديلرينه اوقدر ايدرلر .

تورك قومونيست پارتيسى
مركز قومونى

انقره ٩ اغستوس ١٩٢٠

Türkiye Komünist Partisi'nin 9 Ağustos 1920 tarihli bildirisi.

ketteki Türk Bolşevikleriyle İttihatçılar arasında ne münasebet var? O İttihatçılar ki, on iki seneden beri vakit vakit bu zavallı Türk milletinin başına öyle korkunç ve müthiş bir belâ kesilmişler ve bu fakir, çıplak milletin kanını türlü türlü hile ve desiseler ile emmişler ve elân da türlü türlü kıyafet ve namlarla emmektedirler. İttihatçıların her türlü fenalığını, ahmakça ve budalaca ve cahilce harekât ve icraatını ve müstebidane idarelerini bir tarafa bırakalım. İrtikâp ve irtişanın adını anafor koyarak memleketin her tarafında ahlâksızlığı son dereceye vardıran, hırsızlığı göklere çıkartan o zimam-ı idare adamlarının yoktan meydana getirdikleri servetler, harp zenginleri hatırlardan [nasıl] silinir. Çıkarlar da bu ervak-ı habise Bolşevik nam-ı mübeccelini nasıl taşıyabilirler. Hayır arkadaşlar hayır! Türkiye Bolşevikleri arasına yüzü kara ve elleri kanlı olan ne bir İttihatçı ve ne de İttihatçılardan daha fena olan ve bilhassa bu son zamanlarda bütün dünya İslâmlarının, bütün dünya amele ve fıkarasının biaman düşmanı olan İngilizler ve menfaatleriyle el ele veren İtilâfçılardan bir fert bile bulunmak imkân ve ihtimali yoktur.

Efkâr-ı umumiyede husule gelen bu şüphe ve tereddüde yalnız bir cihetten hak verilir. O da pek kurnaz ve şeytan tıynetli olan İttihatçı sülükleri tanılmadıkları yerlerde Bolşevikler arasına karışır ve sokulur, ve bu mümkündür. Lâkin bunlar ne kadar şeytanlık ve samimiyet gösterirse göstersin, çok geçmez foyaları meydana çıkar. Ve çıkacaktır ve meydana çıkınca da derhal lâyık oldukları muameleyi göreceklerdir.

Yalnız şurasını da kayd etmek lâzımdır ki: Türkiye Bolşevikleri bütün namuslu insanları kendi arasında görmekle iftihar ederler ve bu nokta-i nazardandır ki eski fırkalardan herhangisine mensup olursa olsun fıkaray-ı halkın zararına çalışmamış ve zulm ve gadr etmemiş ve son moda tabirle anaforculuğa karışmamış, namus ve faziletiyle tanınmış her vatandaş Türkiye Komünistleri arasına girebilir. Ve samimiyetle karşılanır. Türkiye Bolşevikleri böyle namuslu vatandaşlardan kendilerine arkadaşlar ararlar.

Türkiye Komünist Partisi
Merkezi Umumîsi
Ankara 9 Ağustos 1920
[Mühürün ortasında Kiril harfleriyle TKP yazılı!]

Karş. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I* (Ankara, 1978), s.177-85: "(Hafî=gizli) Türkiye Komünist Partisi."

İletişim Yayınları'ndan
İSTANBUL KİTAPLARI

İstanbul'un kendisi kayboluyor; bilgisi kaybolmasın.

İletişim Yayınları: Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 Cağaloğlu 34400 Tel: 520 14 53/54/55

Heyeti Mahsusalar

(Bir Soru-Bir Yanıt- ve Öykünün Sonu)

CEMİL KOÇAK

HEYETİ Mahsusalar konusunda bilgi almak isteyenlerin bakmaları gereken ilk ve sanırım tek kaynak, Mete Tunçay'ın "Hey'et-i Mahsusa'lar (1923-1938), Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması" (*Armağan*, Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s.307-329) adlı yazısıdır.

Ben, öncelikle Mete Tunçay'ın bu yazısına bir eklemede bulunmak istiyorum. Yazıda, tek-parti döneminde Heyeti Mahsusalar konusundaki mevzuatı bir bütün halinde ve gayet muntazam olarak bulmak mümkün. Ancak bir küçük eksikliği de belirtmek gerekiyor: Tunçay, yazısında; 1937 yılı sonlarında, Heyeti Mahsusalarca aleyhlerine verilip kendilerine tebliğ edilmeyen kararlara karşı ilgililerin itiraz etmelerini mümkün kılacak bir yasa önerisinin hazırlandığını, bu suretle bazı kişilerin haklarında alınan kararlar kendilerine bildirilmediğinden, itiraz etmek amacıyla Âli Karar Heyeti'ne zamanında başvuramamaktan doğan mağduriyetlerinin önlenmesinin amaçlandığını belirtmekte; ancak yasa önerisinin Adliye Encümeni'nde, o sırada hazırlanmakta olan Af Kanunu önerisi ile birleştirildiğini açıklamaktadır.

Oysa, bu konuda bir yasa, daha 1934 Yılında kabul edilmişti. 26 Teşrinisani 1934 tarihinde TBMM'de bazı aleyhte konuşmalardan sonra (*TBMM Zabıt Ceridesi*, dönem: 4, içtima: 4, cilt: 25, 8. inikat, 26.11.1934) kabul edilen *Heyeti Mahsusalarca Aleyhlerine Verilip Kendilerine Tebliğ Olunmayan Kararlara Karşı Alâkalıların İtiraz Edebilmeleri Hakkında Kanun*'a göre (Kanun No: 2589); Heyeti Mahsusalarca aleyhlerine karar verilenlerden, bu kararların kendilerine tebliğ olunmamasından dolayı Âli Karar Heyeti'ne müracaat edemeyenlerle, bunlardan ölmüş olanların mirasçıları, yasanın yürürlüğe girişinden itibaren (yasanın yürürlüğe giriş tarihi: 1 Kânunuevvel 1934) altı ay içinde Şurayı Devlet'e başvurarak itirazda bulunabileceklerdi. Sözkonusu itirazlar Şurayı Devlet tarafından en geç bir yıl içinde incelenecek ve verilen kararlar kesin olacaktı. Dahiliye Encümeni tarafından yasaya eklenen ve Milli Müdafaa ile Adliye Encümenlerince de kabul edilen fıkra gereğince; müracaatçılar, haklarında Heyeti Mahsusaca alınan karar tarihinden beri yurt dışında yaşamakta iseler, ne kendileri ne de mirasçıları bu haktan yararlanamayacaktı.

> Cumhuriyetin ilanından hemen önce ve sonra "olağanüstü idarî yargı işlevi gören" iki ayrı Heyeti Mahsusa kuruldu.

Ama bu yazıda benim asıl üzerinde durmak istediğim konu başka. Tunçay, yazısında; 29 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen Af Kanunu'ndan sonra dahi, Bursa Heyeti Mahsusası tarafından askerlikten çıkarılmış olup da, Âli Karar Heyeti ya da Şurayı Devlet önünde itirazları reddedilmiş olanların, bir daha hiçbir zaman askerliğe geri dönemediklerini açıkladıktan sonra; "Bu gibi kimselerin emeklilik haklarının ise geri verilip verilmediğini bilemiyorum" diyor.

Ben, bir başka araştırma dolayısıyla, bu sorunun yanıtını da öğrendim: Evet, almışlar... Biraz geç ve güç olmuş, ama almışlar sonunda.

Danıştay Dâva Daireleri Genel Kurulu'nun 12 Aralık 1947 tarihli içtihadı birleştirme kararında; "...Heyeti Mahsusaların kararlarına uğramış olanların hem şahıslarının hem de yetimle-

rinin tekaüt ve yetim maaşlarından mahrumlukları hakkındaki hükümlerin, 3527 sayılı Af Kanunu ile ortadan kalkmış olduğu... ve bunlara tekaüt ve yetim maaşı tahsisine kanunî bir engel bulunmadığı... teyid etmektedir" (*Resmî Gazete*, Sayı: 6848, 4.3.1948) denilmek suretiyle; Heyeti Mahsusa kararlarıyla memuriyetten ve askerlikten çıkarılanlara, 1938 yılında kabul edilen Af Kanunu sonucunda, emekli (ölmüş ise, yetimlerine yetim) maaşı bağlanması gerektiği kesin olarak kabul edilmiştir. Hattâ Divanı Muhasebat Umumi Heyeti de 5 Nisan 1948 tarihinde aynı sonuca varmıştır (Zonguldak Milletvekili Rifat Sivişoğlu'nun, Yüzelliliklerin Yetimlerine ve Heyeti Mahsusalarca Haklarında Karar Verilmiş Olanların Şahıslarına ve Yetimlerine Maaş Tahsisi Hakkında Kanun Teklifi ve Maliye ve Bütçe Komisyonları Raporları; S. Sayısı: 205; *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem: 9, toplantı: 2, oturum: 2, cilt 16, 85. birleşim, 16.6.1952).

Ancak sorun bu şekilde de tam olarak çözülememiştir. Gerçi bu durumda olanlara emekli ya da yetim maaşları bağlanmıştı (Rifat Sivişoğlu'nun TBMM'de aynı gün yaptığı konuşmadan, 500-600 sivil ya da asker kökenli kişinin emekli maaşı almaya başladığını öğreniyoruz. *TBMM Tutanak Dergisi*, 16.6.1952); fakat sayıca az da olsa, bazı kişilerin (yine Sivişoğlu'nun TBMM'de aynı gün yaptığı konuşmadan, bu kişiler arasında Emekli Kurmay Yarbay (Yüzbaşı ?) Ahmet Kemal Şenkıl ile Emekli Yüzbaşı Hakkı Turhan'ın da var olduğunu öğrenmek mümkün. (*TBMM Tutanak Dergisi*, 16.6.1952) Bu haktan yararlanamadıkları anlaşılıyor.

İstanbul milletvekili Reşat Belger, TBMM deki görüşmelerde, hukukî prensipler çerçevesinde dilekçe sahiplerine haklarının verilmesini istemişti.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında TBMM'de konuya ilişkin olarak yapılan bazı görüşmelerde bu soruna da değiniliyordu. "Çanakkale Eski Milletvekili Ali Rıza Kırsever'in Dilekçe Komisyonu'nun 22.XII.1948 tarihli Haftalık Karar Cetvelindeki 1573 Sayılı Kararın Kamutayda Görüşülmesine Dair Önergesi ve Dilekçe Komisyonu Raporu'ndan (Rapor, 14 Ocak 1949 tarihinde TBMM Başkanlığı'na sunulmuş olmasına rağmen, Dilekçe Komisyonu'nda ancak 1951 yılında ele alınabilmiş ve Dilekçe Komisyonu raporu 31 Temmuz 1951 tarihinde hazırlanmıştı; rapor ve rapora ilişkin görüşmeler için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem: 9, toplantı: 1, oturum: 1, cilt: 9, 108. birleşim, 3.8.1951) bu konuda şu bilgileri edinmek mümkün: Gelibolu'da oturan ve 1951 yılında 72 yaşında olan Emekli Kurmay Yarbay (Yüzbaşı ?) Ahmet Kemal Şenkıl, 15 Ekim 1948 ve 3 Ocak 1951 tarihlerinde TBMM Dilekçe Komisyonu'na verdiği dilekçelerinde; kendisinin Bursa Heyeti Mahsusası tarafından 21 Eylül 1340 tarihinde askerlikten çıkarıldığını, ancak daha önce de Kuvayı İnzibatiye'de bulunduğundan dolayı 1 Aralık 1338 tarihinde Birinci Dünya Savaşı sonunda kendisine bağlanan emekli maaşının kesildiğini ve

Bursa Heyeti Mahsusa azası ve daha sonra Erzurum milletvekili Fehmi Çobanoğlu.

150'LİKLER VE EMEKLİLİK HAKKI

150'liklerin listesi 1 Haziran 1924 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile belirlendi. Kararname 150'liklerin sınır dışı edilmelerini öngörüyordu. 28 Mayıs 1927 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 1064 sayılı yasa ile de, 150'liklerin Türk vatandaşlığından çıkarılmaları hükme bağlandı. Böylece 150'likler tüm vatandaşlık haklarını yitirmiş oldular.

29 Haziran 1938'de TBMM'ce kabul edilen 3527 sayılı Af Kanunu ise, 150'likleri affediyor; fakat, "Bu şahıslara, mesbuk memuriyetlerinden dolayı tekaüt maaşı tahsis edilmez ve bu şahıslar kanunun mer'iyete girdiği tarihten itibaren sekiz sene müddetle... âmme hizmetlerinden sayılan işlerde kullanılamazlar ve bulunamazlar. Bu kanunun mer'iyetinden evvel 1064 sayılı kanun hükümlerinden doğan bütün hukukî netice ve muameleler mahfuzdur" demek suretiyle affın kapsamını daraltıyordu. Ayrıca, 150'liklerin gerektiğinde hükümet kararı ile vatandaşlıktan çıkarılabilecekleri de öngörülmüştü.

Ancak, Zonguldak milletvekili Rifat Sivişoğlu'nun 1951 yılında hazırlamış olduğu yasa önerisinin gerekçesinden; bazı 150'liklerin aradan sekiz yıl geçtikten sonra devlet hizmetine girdiklerini öğreniyoruz (S. Sayısı: 205; *TBMM Tutanak Dergisi*, 16.6.1952).

Görüldüğü gibi, 150'liklere emekli maaşı bağlanması yasanın açık hükmü karşısında mümkün değildi. Fakat yasada 150'liklerin yetimlerine yetim maaşı bağlanmayacağı konusunda açık bir hüküm yoktu. Bu durumun bazı hukukî tartışmalara ve dâvalara neden olduğu anlaşılıyor. Değişik yargı organlarının bu konuda farklı kararlar almaları üzerine de; Danıştay Dâva Daireleri Genel Kurulu, 12 Aralık 1947 tarihinde aldığı bir içtihadı birleştirme kararında, 3527 sayılı Af Kanunu'nun sonucunda, 150'liklerin yetimlerine yetim maaşı verilmesi gerektiğine karar verdi (*Resmi Gazete*, Sayı: 6848, 4.3.1948).

HEYETİ MAHSUSALAR

Cumhuriyetin ilânından hemen önce ve sonra, (Mete Tunçay'ın deyimi ile) "olağanüstü idarî yargı işlevi gören" iki ayrı Heyeti Mahsusa kuruldu.

25 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen 347 sayılı yasa ile kurulan ilk Heyeti Mahsusa'nın görevi; ordu mensubu olup da, milli mücadele sırasında "harekât-ı milliye" aleyhinde çalıştıkları, yine bizzat Heyeti Mahsusa tarafından yapılan inceleme sonucunda saptananları askerlikten tasfiye etmekti. Bu gibi kimseler bir daha devlet hizmetine de alınmayacaklardı. Ayrıca, "milli ordu"ya katılmaları için kendilerine çağrı yapılmış olup da, çağrıya uymayanların askerlikle ilişkilerinin kesilmesi, yasada öngörülmüştü. Bu durumda olanlar emeklilik hakkından da yoksun kalıyorlardı. Yasa gereği kurulan Heyeti Mahsusa, Bursa'da faaliyet gösterdi.

26 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen 854 sayılı yasa ile kurulan ikinci Heyeti Mahsusa'nın görevi ise, aynı tasfiyeyi mülkî idare kadroları arasında gerçekleştirmekti.

Heyeti Mahsusa kararlarına itiraz etmek hiçbir şekilde mümkün değildi. Ancak, 21 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen 1289 sayılı yasa ile, 347 sayılı yasa hükümleri uyarınca askerlikten çıkarılanlara, bu karara itiraz edebilmelerini sağlamak üzere Âli Karar Heyeti kuruldu. İtirazları kabul edilenlere emekli maaşlarının, Heyeti Mahsusa kararından itibaren, bağlanmasını sağlayan 1638 sayılı yasa ile, 24 Mayıs 1930 tarihinde kabul edildi. Ancak, 26 Ekim 1933 tarihinde kabul edilen 2330 sayılı Af Kanunu, Heyeti Mahsusa kararı ile devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verilenleri kapsamına almıyor; fakat Âli Karar Heyeti'nce sonuçlandırılmamış dosyaların Şurayı Devlet tarafından incelenmesini öngörüyordu. Aradan beş yıl geçtikten sonra kabul edilen 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 sayılı Af Kanunu'nda ise Heyeti Mahsusa kararlarının, Âli Karar Heyeti ile Devlet Şurası Mülkiye Dairesi'nce incelenerek onaylananlar da dahil olmak üzere, ref edildiği açıklanıyordu; ayrıca, bu kişilerin, Af Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıl süreyle devlet hizmetinde çalıştırılamayacakları da öngörülmüştü. Yasanın bir başka maddesinde ise, ref edilme kararının askerlikten çıkarılmayı kapsamadığı belirtilmekteydi. "Yani, Bursa Hey'et-i Mahsusasınca ordudan çıkarılmış olup da, Âli Karar Hey'eti ya da Danıştay önünde aklanmamış olanlar, hiçbir zaman askerliğe dönemeyeceklerdi..."

Önerge sahibi, Zonguldak milletvekili Rifat Sivişoğlu.

daha sonra ise vatandaşlıktan çıkarıldığını, ancak 5 Mayıs 1947 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile yeniden Türk vatandaşlığına alındığını belirterek, diğer emsalleri gibi kendisine de emekli maaşı bağlanması için Milli Savunma Bakanlığı'na müracaat ettiğini, ancak Bakanlığın başvuruyu reddetmesi sonucunda, dâva açmak zorunda kaldığını açıklıyordu. Ancak Askeri Yargıtay 1 Nisan 1948 tarihinde dâvayı reddettiğinden ve dâvanın karar tashihi talebi de 5 Ağustos 1948'de yine Askeri Yargıtay'ca reddedildiğinden, müracaatçıya emekli maaşı bağlanması mümkün olamamıştı. Dilekçe sahibi, kendisine de emekli maaşı bağlanması için son çare olarak TBMM'ye müracaat ediyordu. Dilekçe Komisyonu, yargı kararlarının yasama organınca değiştirilemeyeceği gerekçesi ile talebin reddine karar vermiştir. Oysa R.Sivişoğlu TBMM'de bu konuda yaptığı konuşmada, dilekçe sahibinin hakkının yasama organınca tanınması gerektiğini ileri sürüyordu. Sivişoğlu'na göre, Danıştay Genel Kurulu'nun, Divanı Muhasebat Heyeti Umumiyesi'nin ve Askeri Yargıtay'ın çelişik kararlarının, adalete uygun olarak düzeltilmesi gerekmekteydi. Konunun TBMM'de görüşülmesi sırasında söz alan İstanbul milletvekili Nihat Reşat Belger yaptığı konuşmada, "hukukî prensipleri öne sürerek, vicdanî düşüncelerimizin bir tarafa bırakılması, doğru olmaz kanaatindeyim. Ancak ve ancak bu yapacağınız yardımın bir iki sene devam edeceğini de nazarı itibare almanız lâzımdır" demekte ve dilekçe sahibinin haklarının verilmesini talep etmekteydi. Bununla birlikte, TBMM'de yapılan konuşmalarda, talebin yerine getirilmesi için ayrı bir yasa çıkarılması gerektiğini belirtmiş ve Dilekçe Komisyonu raporu kabul edilmiştir.

> 150'liklere emekli maaşı bağlanması yasanın açık hükümlerine göre mümkün değildi. Ancak yasada bunların yetimlerine yetim maaşı bağlanmayacağı konusunda açık bir hüküm yoktu. Bu durum tartışma yaratıyordu.

Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra, dilekçe sahibi ile onun durumunda olanlara emeklilik maaşlarının bağlanabilmesi için R.Sivişoğlu tarafından hazırlanan ve 6 Kasım 1951 tarihinde TBMM Başkanlığı'na sunulan yasa önerisinin gerekçesinde şöyle deniliyordu:

"Esasen bu kabîl maaşa muhtaç zevatın çoğu rahmeti rahmana kavuşmuştur. Kalanların genci belki ve muhakkak ki 70-75 yaşındadır. Müşfik Türk Milletinin bu gibilere ağuşu şefkatini açacağından kimsenin şüphesi yoktur." (S.Sayısı: 205, *TBMM Tutanak Dergisi*, 16.6.1952).

Yasa önerisinin görüşüldüğü Maliye Komisyonu raporunda ise; Maliye Bakanlığı'nın "teklife mevzuu olan bâzı şahıslar hakkında kaza mercilerince ve-

rilmiş ve kesinleşmiş kararlar olduğunu ve buna karşı yeni bir kanun tedvininin doğru bulunmadığı" (S.Sayısı: 205, *TBMM Tutanak Dergisi*, 16.6.1952) gerekçesiyle, öneriye karşı çıktığını öğreniyoruz. Buna karşılık Sivişoğlu, "3527 sayılı Af Kanunu'nun neşri üzerine Danıştay'a Yüzelliliklerin yetimlerine ve Heyeti Mahsusalarca haklarında karar verilmiş olanların şahıslarına ve yetimlerine tekaüt ve yetim maaşı tahsisine kanunî bir engel olmadığı yolunda ittihaz ettiği bir tevhidi içtihat kararı bulunduğundan teklifin Askeri Yargıtay'ca haklarında aksi bir karara varılmış olanların da istifade etmeleri maksadına mâtuf bulunduğunu izah" (S.Sayısı: 205, *TBMM Tutanak Dergisi*, 16.6.1952) etmiş ve Komisyon, yasa önerisini bazı değişikliklerle kabul etmiştir. Yasa önerisi, Bütçe Komisyonu'nda da bazı değişikliklerle kabul edilmiştir.

Tasarının TBMM'de görüşülmesi sırasında önerinin aleyhinde konuşanlar da oldu. Ancak Bütçe Komisyonu adına konuşan Gümüşhane Milletvekili Kemal Yörükoğlu, öneri ile bir adlî hatanın giderileceğini belirtmekteydi. Nitekim, görüşmeler sırasında "27 sene evvel Heyeti Mahsusa Kanunu ile Bursa'da teşkil olunan Heyeti Mahsusa âzasından [tek] sağ kalan" Erzurum

Heyeti Mahsusa kararlarına itiraz etmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Ancak, 21 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen 1289 sayılı yasa ile, 347 sayılı yasa hükümleri uyarınca askerlikten çıkarılanlara, bu karara itiraz edebilmelerini sağlamak üzere Âli Karar Heyeti kuruldu.

Milletvekili Fehmi Çobanoğlu da söz almış ve bir hakkın teslim edileceğini açıklamıştır. Komisyonlarda yasa önerisine eklenen geçici madde üzerinde konuşan (Bütçe Komisyonu üyesi olup, Komisyon raporuna muhalefet şerhi düşmüş olan) İstanbul Milletvekili Hâdi Hüsman, yasa gereğince hak sahibi kılınacak olanların emekli maaşlarını, yasanın kabulünden sonra almaları gerektiğini öne sürmüşse de, bu öneri reddedilmiştir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 16.6.1952).

Heyeti Mahsusalarca Haklarında Karar Verilmiş Olanların Emekli Haklarının Mahfuz Tutulması Hakkında Kanun gereğince; "3527 sayılı Af Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce selâhiyettar olan mahkemelerin kararlariyle belirli cezalara uğramış bulunanlardan 1683 sayılı kanunun 53'üncü maddesinden başka bir tedvinle emekli hakları sukut etmiş bulunanlarla yine aynı tarihten evvel 25 Eylül 1339 tarih ve 347 ve 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı kanunlara göre teşekkül etmiş olan Heyeti Mahsusalarca haklarında bir daha devlet hizmetlerinde istihdam edilmemelerine karar verilmiş bulunanların (haklarındaki bu kararlar 24 Mayıs 1928 tarih ve 1289 sayılı kanunla teşekkül eden Âli Karar Heyeti ve 26 Teşrinievvel 1933 tarihli ve 2330 sayılı kanunun 12'nci maddesi mucibince Danıştay Mülkiye Dairesi tarafından tetkik ve tasdik edilmiş olanlar da dahil) o tarihe kadar devlet memuriyetinde bulunmuş olmaktan mütevellit emeklilik hakları 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu ve bu kanunla kaldırılan hükümler dairesinde muameleye tâbi" tutuldu. "Ancak 1520 sayılı kanun ile 1683 Sayılı kanunun geçici 7'nci maddesi gereğince emekli keseneklerini % 50 fazlasıyla almış bulunanlardan bu kanun hükümlerinden istifade etmek isteyenlerin aldıkları bu

Zeki Rıza Sporel

Refik Koraltan

paraları defaten geri vermeleri şarttı''. Yasanın geçici maddesine göre ise, ''Bu kanun hükümlerinden istifade edecek olanların emekli veya yetim aylıkları kayda intikal etmiş yazılı müracaatları tarihini takip eden ay başından itibaren'' bağlanacaktı (S.Sayısı: 205, *TBMM Tutanak Dergisi*, 16.6.1952).

Yasa önerisi 16 Haziran 1952'de TBMM'de kabul edildi; önerinin Meclis'teki ikinci görüşmesi ise 21 Kasım'da yapıldı (*TBMM Tutanak Dergisi*, dönem: 9, toplantı: 3, oturum: 1, cilt: 17, 7. birleşim, 21.11.1952) ve yasa önerisi 5989 sayı ile yasalaştı (yasanın yürürlüğe giriş tarihi: 28 Kasım 1952; *Resmî Gazete*, Sayı: 8269, 28.11.1952)

Yirmi yılı (kimileri için otuz yılı) aşkın bir süre sonra gelen emeklilik hakkından pek az kişinin (yine herhalde pek az bir süre için) yararlanabildiğini tahmin etmek güç olmasa gerekir.

Belirtmek istediğim son nokta; Heyeti Mahsusalar konusunda anılarda pek az bilgiye rastlanmakta olduğudur. Benim şimdiye kadar görebildiğim, Heyeti Mahsusalar ve çalışma yöntemleri konusundaki en geniş açıklamalar, Bezmi Nusret Kaygusuz'un anılarındadır (bkz. Cemil Koçak, ''Bezmi Nusret Kaygusuz'un Hatıraları'', *Tarih ve Toplum*, Sayı: 13, Ocak 1985, s.68-71). □

ZEKİ RIZA SPOREL'İN MİLLETVEKİLLİĞİNİN HEYETİ MAHSUSA KARARI GEREKÇE GÖSTERİLEREK REDDİ

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan milletvekili genel seçiminde, Demokrat Parti İstanbul milletvekili seçilen Zeki Rıza Sporel'in seçim tutanağı, TBMM'de 6 Aralık 1946'da reddedildi. Sporel'in milletvekilliğinin düşmesi anlamına gelen bu reddin nedeni, Sporel'in Bursa Heyeti Mahsusası'nca 21 Temmuz 1340 tarihli kararla askerlikten çıkarılmış olmasıydı.

Sporel'in, baytar subay olarak, milli mücadelenin başlangıcında İstanbul'da bulunurken, Ankara'ya geçmesi için yapılan çağrıya uymadığı ve Damad Ferid Paşa tarafından kurulan Kuvayı İnzibatiye'ye katıldığı Bursa Heyeti Mahsusası'nca saptanarak, askerlikle ilişkisi kesilmişti. Sporel, Heyeti Mahsusa karşısında, sağlık nedenleriyle Anadolu'ya geçemediğini ileri sürmüşse de, bu gerekçesi kabul edilmemişti.

Her ne kadar, Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun 5 Numaralı Hazırlama Komisyonu'nun 21 Kasım 1946 tarihli raporunda; ''Heyeti Mahsusa kararında kamu hizmetlerinden yasaklandığına dair bir sarahat olmamasının milletvekilliğine seçilebilmek imkânını bahşedip edemeyeceği[nin] takdiri... Tutanakları İnceleme Komisyonu'na'' bırakılmışsa da; 2 Aralık 1946 tarihli Tutanakları İnceleme Komisyonu raporunda, Sporel'in askerlikten çıkarılmasının, ''kısmi de olsa kamu hizmetlerinden bir memnuiyet'' olduğu ileri sürülerek, Anayasanın 12. maddesi gereğince, kamu hizmetlerinden yasaklı olmanın da milletvekili seçilmeye engel olduğu görüşü ortaya konulmak suretiyle, Sporel'in seçim tutanağının reddine karar verilmiştir.

Konunun TBMM'deki görüşmeleri sırasında söz alan Demokrat Parti İçel milletvekili Rıfık Koraltan, hem Heyeti Mahsusa kararlarını ve hem de Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun kararını tartışma konusu yaptı. Koraltan'a göre, ''347 sayılı kanun doğrudan doğruya idarî mahiyette bir tasfiye kanunu olarak kabul edilmiş cezai bir hüküm vermek selâhiyetini bahşetmez. Bu kanun sırf idarî bir karar vermek selâhiyetini bahşetmektedir.'' Hatta bu yasa ''o günün zaruri kıldığı ihtiyaçlar üzerine ve sırf siyasî mânada yapılmıştır.'' Koraltan, Heyeti Mahsusa'yı kuran yasanın yeni bir suç ihdas ettiğine ve makabline şamil uygulandığına dikkat çekerek; zamanında suç sayılmayan bir fiilin bir süre sonra suç sayılmaya başlandığını belirterek, Heyeti Mahsusa ve kararlarının hukukun temel ilkelerinin dışında oluştuğunu ileri sürüyordu. Koraltan'a göre, ''o zamanın icaplarına uyarak siyasi mânada bir tasfiye kararı vermek için... 347 numaralı kanun'' çıkarılmıştı.

Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun kararını da eleştiren Koraltan, Komisyonun karar verirken yorumda bulunduğunu belirtiyordu.

Koraltan konuşması sırasında, Sporel'i de savundu. Gerçi Sporel, Komisyon raporuna göre, hakkındaki Heyeti Mahsusa kararını kaldırmak için ne Âli Karar Heyeti'ne ne de Danıştay'a müracaat etmişti. Ayrıca, zamanında Heyeti Mahsusa önünde kendisinin sağlık sorunları nedeni ile Anadolu'ya geçmediğini belirtmiş, fakat Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun önünde bununla ilgili olarak kardeşinin sağlık durumunu gerekçe göstermişti. Dolayısıyla Komisyon raporunda bu durum bir çelişki olarak vurgulanıyor ve Sporel'in açıklamalarında samimi olmadığı sonucuna varılıyordu. Diğer yandan, Sporel'in hakkı olmasına karşın kararına karşı Temyize başvurmamış olması da, kendisi hakkındaki kuşkuları güçlendirici bir başka önemli nokta olarak görülüyordu.

Oysa Koraltan, Sporel'in İstanbul'da M.M. grubunda faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Koraltan, bu konuda şahitler ve belgeler de gösterebilirdi. Koraltan'ın, ''Unutmayalım ki, resmen Türkiye Büyük Millet Meclisi kararı ile birçok vatandaş davet edilip de Anadolu'ya geçmeyen ve o zamanın devlet hizmetinde bulunan birçok vatandaşlarımız seferden sonra toplu olarak yaşama kararı verdiğimiz millî varlığımız içine girmiş merhale merhale her türlü devlet hizmetlerinde vazife almışlardır. Bunlar içinde memur, profesör, doçent ve hattâ vekiller vardır.'' şeklindeki konuşması ise, konunun siyasi yönünü gündeme getirmiştir.

Koraltan'ın konuşmasından ve 29 Kasım 1946 tarihli *Vatan* gazetesinden de, Sporel'in zamanında Cumhuriyet Halk Partisi Kadıköy İdare Heyeti'nde bulunduğunu öğreniyoruz.

Koraltan'a göre, Sporel hakkındaki Heyeti Mahsusa kararı, Sporel'in milletvekili seçilmesini engelleyemezdi ve engellememeli idi.

Ancak Tutanakları İnceleme Komisyonu kararı TBMM'de onaylandı. □

19. Yüzyılın Usta bir Hattatı

Ali Haydar Bey

TANJU CANTAY

TÜRK yazı sanatı, 19. yüzyılda, hattat ve eserlerin çokluğu yanında, yapılarda geniş yüzey alanlarını kaplayan kitabelerle de belirli bir gelişme gösterir. Yapılarda yer alan yazılar ve yazı kuşakları, Barok ve Ampir üslûplarının değişik değerler ve görünüşlerle mimarî geleneklerden ayırdığı yapılara, Türk sanatı unsurları olarak katılmışlar, yaşanan dönemin Batılı zevk ve tercihleri ile uyumlu bir bütün yaratmaya çalışmışlardır. 19. yüzyıl yazı sanatının en önemli özelliği, yerleşen yenilik akımları içinde inşa edilen, süslenen yapıları, birer Türk eseri olarak değerlendirmede gösterdiği başarı olmuştur. Yazı sanatı, bu dönemde birçok yapıya, gerek duyduğu ifadeyi sağlamıştır. Nusretiye Camii (1826)'ni "aydınlık bir salon" görünüşü dışında, bir cami olarak değerlendiren, Mustafa Rakım Efendi (1757-1826)'nin celî sülüs yazı kuşağı, yazı sanatının, bu dönemdeki önemini açıklamaya yeterlidir. 19. yüzyılın yazı sanatı eserleri, kalemden kâğıda dökülen yaratma heyecanını ve varolan üstün sanat zevkini ortaya koyan eserlerdir. Mustafa Rakım Eendi, Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Sami Efendi ve daha birçok değerli hattat, bu dönemde adları, Türk sanatı ile bütünleşen sanatçılar olmuşlardır. Ali Haydar Bey de, bu değerli hattatlar arasında yer alır.

Ali Haydar Bey 1802 yılında İstanbul'da doğmuştur.[1] III. Selim'in sadrazamı Damad Melek Mehmed Paşa'nın oğlu Rumeli Kazaskeri Abdülkadir Bey'in oğludur, hayatı boyunca büyükbabasının adı ile "Ali Haydar hafîd-i Melek Paşa" olarak anılmış, birçok eseri, bu imza ile günümüze gelmiştir. Sanatçının babası Abdülkadir Bey, Mehmed Paşa'nın Sultan III. Ahmed'in kızı Zeyneb Sultan ile olan evliliğinden doğmamış, hanedan ile ilgisi olmamıştır. Ali Haydar Bey, müderrislikten sonra, 1843'te Galata Kadısı, 1851'de Filibe Mollası olmuştur. Mekke ve İs-

Taksim'de Yenişehir'de Rıza Bey'in mezartaşı

stanbul pâyelerini de alan sanatçı, 1868'de İstanbul kadılığına getirilmiştir.[2] Ali Haydar Bey 28 Haziran 1870 günü vefat etmiş, Yahya Efendi Dergâhı haziresinin batı sofasında toprağa verilmiştir. Sanatçıyı eski İstanbul Kadısı ve Reisülhattatîn olarak anan mezartaşını, öğrencisi Sami Efendi (1838-1912) yazmıştır.[3]

Ali Haydar Bey, levhalarda, yapı kitabelerinde ve mezartaşlarında sevilerek kullanılan, kuralları yanında, belirgin ve yalın görünüşü ile, hattatın ustalığını ilk bakışta ortaya koyan talîk yazıda eser vermiş, hocası Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi (ölümü 1849)'nin yazdığı talîk kitabelerle dolu bir şehirde, usta bir hattat olarak ün yapmıştır. Ali Haydar Bey, talîk yazıda Şefik Bey'in, Çarşambalı Hacı Arif Bey'in ve Sami Efendi'nin hocası olmuştur. Sanatçının celî talîk kitabeleri, yazı sanatının mimarî eserlerde bulduğu değeri, iyi bir şekilde açıklayan ve yüzyılın ikinci yarısında, Yesarîzâde'nin ölümünden sonra, talîk yazının sürdürdüğü mükemmelliği ortaya koyan eserlerdir.

Ali Haydar Bey'in yapılarda günümüze ulaşan imzalı kitabeleri, Taksim Yenişehir'deki bir mahalle çeşmesinden, Haliç'in Sultan Selim sırtlarına inşa edilen küçük bir mesnevîhane yapısından, Dolmabahçe Camii'ne, Selimiye Kışlası'na, dönemin ihtişamına uzanır. Dolmabahçe Camii'nde ve kitabe yeri yapının kapı üzerinde olan Ortaköy Camii'nde, inşa kitabelerinin "Ali Haydar" imzası, bu camilerde yer alan Allah, Muhammed, ilk dört halife, Hasan ve Hüseyin levhalarının "Ketebehu Abdülmecid bin Mahmud Han" imzası ile, Ali Haydar Bey'i çağının en önemli hattatları arasında tanıtır.

Ali Haydar Bey'in mezartaşı

Sanatçının bütün eserlerini, ayrı bir araştırmada incelemeyi düşünerek, burada onun yapılarda günümüze ulaşan imzalı kitabelerini konu alıyoruz. Yapılardaki kitabelere verilen öncelik, iki kitabenin yakın bir gelecekte yok olmak veya yerlerinden alınarak müzelere konmak durumunda bulunması, bir kitabenin de hasar görebilecek bir yerde kalması ile ortaya çıkmıştır. Ali Haydar Bey'in ilk eserleri arasına giren Rıza Bey çeşmesi kitabesi, Dolmabahçe Camii ve Ortaköy Camii kitabeleri, gösterilecek ilgi ile yerlerinde korunmaları gerekli olan eserlerdir. Taksim Yenişehir'deki Rıza Bey çeşmesi, yokolan taşlarından sonra, bugün kitabesini de kaybetmek durumuna gelmiştir, eski resimlerine uygun olarak onarılmalı, suyu akıtılmalıdır.

Dolmabahçe Camii kitabesi, yıllar önce yıkılan avlu kapısı üzerinden alınarak rıhtımda caminin önüne konmuştur. Cami kapısı üzerine veya cepheye alınması mümkün olmayan bu kitabenin, süslemeli tuğralı alınlığı ile, doğudaki minare kaidesinin önüne inşa edilecek ve belirli bir yüksekliği olacak bir kaidenin üzerine yerleştirilmesi, onu hasara uğramaktan koruyacak, Dolmabahçe Camii'ni de kitabesiz bir yapı olmaktan kurtaracaktır. Cami rıhtımına açılan demir kapının sürekli açık durması, bu değerli kitabenin de, Beşiktaş Ihlamur'daki nişantaşlarının atılan şarap şişeleri ile harfleri kırılan kitabelerine benzeyeceğini düşündürmektedir.

Ortaköy Camii kitabesi, caminin hünkâr dairesinde çıkan yangında hasar görmüştür. Hasar gören yerlere yapıştırılacak ince mermerler üzerinde,

Mesnevihane kitabesi

Dolmabahçe Camii Kitabesi

önceden kalıbı alınacak bazı harfleri aslına uygun olarak yenilemek gereklidir.

Ali Haydar Bey'in imzalı olmayan kitabeleri, imzalı kitabelerinden daha çok sayıda olmalıdır. Hocası Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin ölümü (1849) ile sanatçının ölümü (1870) arasında geçen 21 yılda inşa edilen bazı yapılardaki talik kitabeleri, özelliklerine göre, onun eseri olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Ali Haydar Bey'in yapılarda günümüze gelen imzalı kitabeleri, onun 1833/34 (Hicrî 1249) yılından 1854 yılına kadar olan sanatını ortaya koyar.

Ali Haydar Bey'in yapılarda günümüze gelen imzalı beş kitabesi ve onun eseri olan iki mezartaşı:

- Rıza Bey çeşmesi kitabesi (1833/34, Hicrî 1249)
  Taksim Yenişehir Hacı İl Bey sokağı
  Ketebehu Ali hafîd-i Melek Paşa gufirelehümâ
  Süslemeli tuğralı alınlığı yerinde yoktur.
- Mesnevîhane kitabesi (1844, Hicrî 1260)
  Sultan Selim
  Avlu kapısı
  Ketebehu Ali Haydar gufirelehu
- Selimiye Kışlası kitabesi (1849/50, Hicrî 1266)
  Kuzeye açılan Komutanlık kapısı
  Nemekahu Ali Haydar gufirelehu
- Dolmabahçe Camii kitabesi
  (Hicrî 1270. Caminin açılışı 5 Receb 1271 - 1855)
  Ketebehu el-abd el-dâî Ali Haydar hafîd-i Melek Paşa gufirelehümâ
  Caminin yıkılan avlu kapısından alınarak rıhtıma konmuştur, süslemeli tuğralı alınlığının sol yanı yoktur.
- Ortaköy Camii kitabesi
  (Hicrî 1271. Caminin açılışı 5 Rebiülâhir 1271 - 1854)
  El-abd el-dâî Ali Haydar gufirelehümâ
  Caminin hünkâr dairesinde çıkan yangında hasar görmüştür.
- Abdülkadir Bey'in mezartaşı kitabeleri (1846, Hicrî 14 Zilhicce 1262)
  Ali Haydar Bey'in babası
  Zeyneb Sultan Camii haziresi
- Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin mezartaşı kitabesi[4] (1849, Hicrî 2 Şaban 1265)
  Ali Haydar Bey'in hocası
  Yesarî Mehmed Esad Efendi ve oğlu

Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin mezartaşları, Fatih'te Yesarîzâde caddesindeki Tûtî Abdüllâtif Efendi haziresinden, Fatih Camii haziresine alınmışlardır. □

Sağda; Yeserîzade Mustafa İzzet Efendi'nin mezartaşı, solda; tâlık yazının büyük ustası Yesarî Mehmed Esad Efendi'nin mezartaşı

[1] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul, 1955, s.542
[2] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, III. cilt*, İstanbul, 1315, s.572
[3] Uğur Derman, "Mezar kitâbelerinde yazı san'atımız", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, 49/328, İstanbul, 1975, s.36, 42
[4] Uğur Derman, aynı eser, s.36

İttihad ve Terakki Cemiyeti
Kuruluşu ve İlk Nizamnâmesi

ALİ BİRİNCİ

OSMANLI İttihad ve Terakki Cemiyetinin kuruluş tarihi olarak, hakkında herhangi bir şüphe izhar edilmeksizin, 1889 senesi kabul edilmektedir. Hattâ günü gününe yazmak gerekirse 21 Mayıs 1305 (2 Haziran 1889) tarihi bahis konusu olmaktadır.[1]

Bu hüküm ilk kuruculardan sayılan iki kişinin, Mehmed Reşid[2] ile İbrahim Temo'nun[3] hâtıralarına dayandırılmaktadır. Bu iki kaynağa göre kurulan ilk cemiyetin adı "İnkılâb-ı Osmanî"'dir. Askerî Tıbbıye'de kurulan bu cemiyet daha sonra diğer yüksek mekteblere de yayılmış ve sonradan OİT cemiyeti ismi verilen cemiyet ortaya çıkmıştır.

Ancak yakından bakıldığında zikredilen iki kaynağa dayanılarak, 2 Haziran 1889 günü bir cemiyetin kurulmuş olduğunu ileri sürebilmenin imkânsızlığı dikkati çekmektedir. Temo'ya göre Cemiyet ikindiden biraz sonra bir teneffüs saatinde kurulmuş ve kuruculardan Abdullah Cevdet de vakit namazını kıldıktan sonra kendilerine katılmıştır. Diğer kurucular Mehmed Reşid ile İshak Sükûtî'dir. Diğer kaynak[4], Mehmed Reşid ise hâdiseyi şöyle anlatmaktadır: "Konyalı Hikmet Emin, Diyarbekirli İshak Sükûtî, Ohrili İbrahim Edhem, Arabgirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmed Reşid ismini taşıyan bu beş arkadaş 1305 senesi Mayısı'nın yirmibirinci günü gurubtan takriben bir saat sonra Mekteb-i Tıbbıye'nin hamamı önündeki odun yığınları üzerinde içtima ederek, istikbâl-i vatanın parlak bir ferdaı olduğunu tebşir eden güzel bir mehtab altında, birkaç sene sonra İttihad ve Terakki ismini alan İttihad-ı Osmanî cemiyetinin temelini attılar."

İlk Kuruluş Toplantıları

İbrahim Temo'nun (age. s.19) belirttiği gibi bundan sonra odun yığınları üzerinde, talebe argosuyla Hatab Kıraathanesi toplantıları adı verilen, siyasî sohbetler yapılmaya başlanır.[5]. Bu hâdiselerin cereyan ettiği 1888-1889 öğretim yılında kurucular Mekteb-i Tıbbıye-i Askeriye'nin ilk sınıfındadırlar. Bu tarihten sonra ilk mühim toplantı ise 20 Temmuz 1891'de yapılır. İnciraltı İçtimaı adı verilen bu toplantıda[6] "her zahafta muntazaman ve fakat muhtelif mahallerde bil-içtima müzakere etmek, mükemmel bir nizâmnâme-i dahili kaleme almak üzere bir heyet-i idare teşekkül etti. İanelerin muntazaman

İbrahim Temo

Cemiyetin 1893'e kadar hemen hiçbir faaliyette bulunmadığı ve bu yıldan başlayarak varlığının yüksek mektep öğrencileri arasında duyulduğu rivayetini reddedecek bir kaynağa sahip değiliz.

cem'i, âzânın mensub oldukları şube ile şubedeki sıra numarasını göstermek üzre deftere kaydı ve her bir âzâya bir numara verilmesi taht-ı karara alındı". Ancak dikkat edilmesi gereken husus henüz ortada bir cemiyetin bulunmadığı gerçeğidir. İstikbâle matûf birtakım siyasî sohbetler ve plânlar bahis konusudur, birçok benzerleri gibi.

Tıbbıye'de henüz ismi bile konmamış bir siyasî cemiyetin bulunduğu yolundaki ilk haber, 1891 Mülkiye mezunu Şahin Taki tarafından oda arkadaşı ve Mülkiye İdâdisi talebesi Mehmed Rauf'a, engeç 1892 Haziranı'ndan önce verilmiş olmalıdır.[7] Sonradan Cemiyetin ilk nizâmnâmesini kaleme alan Ali Münif de (Yeğena) yine aynı yılda Cemiyetin varlığını samimî sınıf arkadaşı M. Rauf'tan öğrendiğini bildirmektedir.[8] Cemiyetin 1893'e kadar hemen hemen hiçbir faaliyette bulunmadığı ve bu yıldan itibaren varlığının diğer yüksek mekteb öğrencileri arasında duyulduğu rivayetini[9] tekzib edecek bir kaynağa sahip değiliz.

Burada bir gerçeği gözden kaçırmamak gerekir. Tıbbıye'de bir cemiyet kurulmamıştır, ama kurulduğu yolundaki bir haberin yayılmış bulunması, OİT

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Nizamnâmesi

Mad. 1 - Hükümet-i hazıranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-u beşeriyeyi ihlâl eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men ile vatanı ecnebinin yed-i tasallut ve iğtisâbına düşüren usûl-ü idaresini ıslah ve vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir.

Mad. 2 - Cemiyetin maksadı umumun menfaatine müttehiden çalışmaktır. Arada milliyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep, tarîk tefrikaları yoktur. Âzâ beyninde hukuk-ı medeniyece müsâvât-ı kâmile bulunacaktır. Her âzâ reyinde hür ve müstakildir. Menâfi-i umumiyeden başka hiçbir emir ile mukayyed değildir.

Mad. 3 - Cemiyetin vazifesi idare-i hazıra-ı hükümeti hukuk-ı insaniyenin muhafazası ve terakkiyat-ı medeniyenin menbaı olan (usûl-ü meşveret)e iade ve muhafaza-i hüsn-ü ahlâk ve maarif-i umumiyenin terakkisine ve alelumûm insaniyet ve medeniyete hizmet etmek gibi umûr-ı nâfiada bulunmaktır. Bu maksad-ı hayrı icraya hail olanlara ve cemiyeti her günâ tehlikeye uğratanlara vatan düşmanı nazarıyla bakılacaktır.

Mad. 4 - Cemiyet nazarında sülâle-i necibe-i Osmaniyenin makam-ı saltanat ve hilâfette bekası mültezemdir. Ancak şer' ve nizama mugayyir harekâtta bulundukları ve usûl-ü meşvereti kabûl ve hukuk-ı medeniyeyi himaye etmedikleri halde haklarında şer'an ve kanunen lâzımgelen muamele icra edilecektir.

Mad. 5 - Hükümet-i Osmaniye hürriyet ve terakki taraftarı bir hükümet-i âdile halini kesbettikten sonra cemiyetimiz devletimizin tamamiyet-i mülkiye ve istiklâliyesinin bekasıyla neşr-i maarif ve tehzib-i ahlâkla tezyid-i servet, teksir-i ticaret ve mamûriyet gibi vatan ve millete manen ve maddeten nafi her türlü teşebbüsatta hükümete malen ve canen muavenet ve müzaheret eylemeyi kendisine bir vazife-i mukaddese bilir.

Cemiyetin Suret-i Teşekkül ve İdaresi

Mad. 4 - Cemiyetin heyet-i idaresi bir reis ile dört âzâdan mürekkeptir. Ve merkezi İstanbul'dadır. İdare âzâsı efrad-ı cemiyet arttıkça binde bir nisbetinde tezyid edilecektir.

Mad. 7 - Cemiyetin tevsii ve intişarı halinde efradı teksir eden beldelerde teshil-i muamelât için bir reis ile ikişer âzâdan mürekkep ve reislerinin mafevki vasıtasıyla İstanbul meclis-i idaresine tâbi şube meclis-i idaresi tesis ve teşkil edilecek ve her şube bulunduğu beldenin ismiyle anılacaktır.

Mad. 8 - Efradın isim ve cinsi kendisini cemiyete idhâl eden ile âtı-üz-zikr iki zattan maada hiç kimseye malûm olmayacaktır. Ve böylece her ferd mafevki ile mâdûnu ve diğer üçüncü bir zattan başka kimseyi tanımayacaktır. Efrada aid her türlü malûmat ve teklifat bu numaralar vasıtasıyla usûl-ü teselsüle tevfikan icra olunacaktır. İki tarafın rey ve arzusu ile ve teminat-ı vicdaniye ile efrad-ı cemiyetin yekdiğerine takdimi ciheti de serbest bırakılmıştır. Üçüncü zatın mafevkin üzerindeki zevattan intihab olunması tercih edilmelidir.

Mad. 9 - İstanbul meclis-i idaresini terkib eden bir reis ile dört âzânın her biri bir kol itibariyle efrad-ı cemiyet beş kolu münkasemdır. Her kolun derecesi reisten bed' ile bir-iki, üç, dört, beş rakamlarıyla ifade ve her ferdin hüviyetini müş'ir olan numarası dahi mensup olan kolun derecesi suret ve o kolda mevcud efradın kaçıncısı olduğunu gösteren rakam mahreç olan bir kesir ile tayin edilecektir. Meselâ üçüncü kolun beşyüzyirmibeşinci numarası 3/525'dir.

Mad. 10 - Usûl-ü teselsül meclis-i idare tarafından efrada ve efrad canibinden meclis-i idareye i'tâ-yı malûmat ve icrâ-yı teklifat için müttehaz bir usûldür. Her fert meclis-i idareye arz edeceği şeyleri mafevkine bildirir, o da kendi mafevkine söyler ve bu suretle efradın meclise ait beyanatı mafevkinden mafevkine intikal suretiyle kolbaşılar veya âzâ-yı cemiyet ile münasebeti olanlara ve onlardan meclise bildirilir. Onlar da m dûnuna beyan eyler. Bu vecihle meclisin efrada ait tebligatı dahi madûna intikal suretiyle vâki olur. Bir ferdin mafevki tabîri kendini cemiyete idhâl eden zat mâdûnu tabîri kendisinin cemiyete idhâl ettiği kimselerdir.

Meclis-i İdarenin Suret-i Teşkili

Mad. 11 - Merkez meclis-i idaresi reis ve âzâsı İstanbul'da bulunan efrad-ı cemiyetin işgüzar ve gayyurlarından intihab ve her biri bir kolbaşı itibar olunmuştur. Âzâ tezayüd ettikçe kollar dahi taaddüd edecektir.

Mad. 12 - Her kolda efrad-ı cemiyet teksir ederek bunların içinde hüsn-ü ahlâkı ve mezâyâ-yı âliyesi cihetiyle mevcud meclis-i idare reis ve âzâlarına faik bir kimse bulunduğu teheyyün ettiği takdirde kendisi rıza gösterdiği halde teselsül tarîkiyle ehliyet ve iktidar ve şahıs tayin olunmaksızın yalnız hafiyyen meclis-i idareye bildirilecek ve âzâ-yı meclis bunun evsaf-ı memduhasını yine usûl-ü teselsül ile cidden tahkik ve istikşaf ederek istihkaka göre azasına şâyân gördükleri hâlde isterse içlerinden biri o

Cemiyetinin kuruluşu hızlandırılması bakımından, hemen hemen aynı tesiri yapmıştır. Ancak gözönünde bulundurulması gereken bir diğer husus da Tıbbiyeden diğer yüksek mekteblere yayılanın siyasî fikirler değil, teşkilâtlanma arzusu olduğudur. Hattâ bu arzuya ve hevese yapılan katkılar söz konusudur. Yoksa Jön Türklüğe temel teşkil eden fikirlerin diğer yüksek mekteplerde ve bilhassa Mülkiye'de öteden beri bulunduğu sade bir gerçek olarak ortadadır.[10] Herşeyden önce Genç Osmanlılarla başlayan bir geleneğin devamına işaret etmek gerekir.

OİT Cemiyeti adına 1895'e kadar yapılanlar bir cemiyetin varlığını kabûl edebilmek için yeterli değildir. Fakat bu yılda ortaya çıkan gelişmelerin üzerinde bilhassa durmak, Cemiyetin kuruluşunu açıklığa kavuşturabilmek için şarttır. Çünkü 1895; Cemiyetin kurulduğu, nizâmnâmesinin yazıldığı, isminin konulduğu, teşkilâtlandığı ve sesini duyurabildiği; kısaca siyasî tarihimize ve Jön Türklük âlemine doğduğu yıldır. Bu hükme varabilmek için kafî deliller ve kaynaklar bulunmaktadır.

Bir cemiyetin varlığı propagandası, Mülkiye'den sonra Harbiye'ye de

1895, Cemiyetin kurulduğu, nizamnâmesinin yazıldığı, isminin konulduğu, teşkilâtlandığı ve sesini duyurabildiği; kısaca siyasî tarihimize ve Jön Türklük alemine doğduğu yıldır.

zata yerini terk ile âzâlıktan çıkacak ve eğer hiç kimse rızasıyla yerini terk etmeyecek olursa beynlerde bir kur'a keşide olunarak hangisine isabet ederse o zat onun yerine ikame edilecek ve muahharen âzânın ekseriyet-i reyiyle reis intihap olunacak ve bu misullü müceddeden âzâlığa kabûl olunan zat kaymakamı bulunduğu âzâlığın kol başılığını deruhte edecektir. Eğer yerini terk edenler birden ziyade ise yalnız bunlar arasında kur'a keşide edilecektir.

Mad. 13 - Efrad-ı cemiyetten biri her ne için olursa olsun bilâd-ı Osmaniye ve memalik-ı saireden birinde ikâmetle teksir-i efrada muvaffak ve bu efradın adedi miktar-ı münasibe baliğ olduğu halde o fert reis olmak ve onun Dersaadette malûmu bulunan zat vasıtasıyla İstanbul meclis-i idaresine merbut bulunmak üzere bir şube teşkiline mezundur.

Meclis-i İdarenin Hukuk ve Vezaifi

Mad. 14 - Dersaadet meclis-i idaresi haftada bir kere lüzumu takdirine eyyam-ı gayr-ı muayyenede içtima ederek müzakerat-ı mukteziyede bulunacaktır. Meclis-i idarenin vazife-i asliyesi efrad beyninde bir vâsıta-i ittihad olmaktır. Âzâ beyninde ekseriyet olmazsa hiçbir işe karar verilmeyecektir.

Mad. 15 - Meclis-i idare taht-ı idarelerinde bulunan efradın numaralarını havi muntazam bir defter tutmağa mecbur olup herbir içtimaında iki içtima arasındaki müddet zarfında cemiyete dahil olan zevatın numaralarını bittayin kolbaşı vasıtasıyla silsile ashâbına tevzi ve defter-i mahsusuna kaydedecektir. Cemiyetin esas defteri taht-ı emniyette bulunmak için memalik-i ecnebiyede bulunan şubelerden birine tevdi olunacaktır. Merkez-i idarede defâtir-i sathiye bulunacaktır.

Mad. 16 - Meclis'i idare varidat ve mesarifatını müş'îr mükemmel bir defter tutmağa mecbur olacak, bu deftere taht-ı idarelerinde bulunan efraddan aldıkları mebaliği ayrı ayrı numara sırasına kayd edecek ve tediyat ve irsalât ve mütalâtı dahi muntazaman irae eyliyecektir. Her ferd tediyatın mahall-i sarfını sormağa mezundur.

Mad. 17 - Taşra mecalis-i idareleri işbu iki maddede beyan olunan tarzda tutmuş oldukları defterler mucibince şubesi efradının numaralarını ve tahsil ettikleri mebaliğin yekûnunu ve miktar-ı mesarifini her ay bit-tamamiha İstanbul merkez meclis-i idaresine bildirmeğe mecbur olup mâni zuhûrunda üç aydan ziyade tehiri caiz olmayacaktır.

Mad. 18 - İstanbul meclis-i idaresi ise gerek Dersaadet'te gerek taşra şuabâtında mevcud olan efradın miktarını ve alelumûm efraddan alınan mebaliğin yekûniyle müfredatını ve mesarifat-ı umûmiyesini müş'îr her üç ayda bir kere taşra şuabâtiyle Dersaadet'te mevcud kolların adedini mübeyyin bir cedvel tanzim ve şubelere tevzi edilecekse de bu defter ve tamîm-i hususî meclis-i idarenin tayin ettiği bir zamanda ibtida edecektir. Muamelât-ı maliyenin hüsn-i cereyanına medar olmak için cemiyetin mühr-i resmîsiyle memhûr ilmühaberler verilecek ve cemiyetin gazetesi vasıtasıyle ilân-ı keyfiyet edilecektir.

Mad. 19 - Taşra mecalis-i idaresi Dersaadet merkez meclis-i idaresinin vesait-i icraiyesidir. Vezaifi, evvelâ sâlif-üz-zikr maddelerdeki ahkâma, sâniyen bulunduğu belde dahilinde ve mülhakatta efradın teksir ve himayesine, sâlisen gerek memalik-i ecnebiyede ve gerek memalik-i Osmaniyenin bir cihetinde cemiyet nam ve hesabına tab ve neşr olunacak gazete ve sair evrak ve muharrerat-ı nâfianın bulunduğu beldeye suhûletle idhâl vesaitini istihsâle ve efrada tevzie, rabian Dersaadet meclis-i idaresinin teklifatını ve verdiği malûmatı efrada itâya ve bil-mukabele efradın menafi-i cemiyete muvafık olan beyanatını bit-tamâmihâ Dersaadet meclis-i idaresine iş'ara, hâmisen fusûl-i âtiyede münderiç mevaddan kendilerine ait vezaif-i ifaya, sadisen ifa-yı vezaifde iltizam-ı sûret eylemeğe mecbur olacaktır. Memalik-i ecnebiyede bulunan şubeler fazla olarak vakıt buldukça konferanslar vermekle de mükelleftirler.

Mad. 20 - Dersaadet meclis-i idaresi her türlü umûr ve mesalih-i cemiyetin ve şuabat meclis-i idareleriyle Dersaadet'te mevcud efradın mercii olup, gerek mürekkep olduğu âzânın biri tarafından ve gerek şuabat mecalis-i idaresiyle Dersaadet'te bulunan efrad canibinden teklif veya ihbar edilen mevâd içinde vatanın menâfine muvafık olan ve icrasında külfet ve mahzur görünmeyen şeyleri kabûl ve icrasını deruhte veya tebliğ edecek, eğer bu suretle vâki olan bir teklif veya ihbar makasıd veya menâfi-i cemiyete muvafık olmağla beraber icrasında külfet ve mahzûr olmadığı halde evvelen teşettût-ı ârâya meydan verilmemek şartıyla icra veya adem-i icra hakkında her türlü ihtimalâtı pîş-i nazara alarak bir karar ittihaz edecek badehû bu kararı teselsüle tevfikan ârâ-yı umûmiye-i efrada ve eğer şubenin birinde icra olunacak olursa yalnız o şubenin efradı reyine arz ve icrası kolay olsun ve eğer güç olsun bil-cümle mülâhazatı mevki-i müzakere ve müşavereye vaz' etmekten imtina etmeyecektir.

Mad. 21 - Dersaadet meclis-i idaresi gerek Avrupa ve gerek heyet-i Osmaniye efkârı üzerine tesirat-ı nâfia vücuda getirir neşriyatta bulunabilecek efradın kudret-i kalemiye ve ilmiyece en mümtazlarından birkaçını münferiden veya müçtemien memalik-i ecnebîye i'zâm ile cemiyetin mürevvic-i efkârı olmak üzere gazete ve sair evrak çıkarıp intişarını şuabat meclis-i idaresiyle umum efrada ihbar ve memalik-i Osmaniyeye idhâl ve efrada tevzi esbâbına teşebbüs edileceği gibi mümkün olduğu halde dahil-i memlekette dahi serbestî-i matbuatın istihsâline muvaffak oluncaya değin hafiyyen böyle gazete ve evrak-ı nâfia-i saire neşrini müteahhid olacaktır.

Mad. 22 - Meclis-i idare hükûmetin haricî ve dahilî ahvâl-i hazıra-ı siyasiye ve mülkiyesi hakkında dahil-i cemiyet olanların tenvir-i efkârına ve tezyid-i gayret ve mesâîsine hâdim olacak malûmat-ı mühimmeyi gerek bizzat ve gerek efrad vasıtasıyla istihsâl eylediği halde müteselsilen umum efrada arz ve ifham edecektir.

Erkân-ı Harp sınıfından Batumlu Mustafa Reha ve Zadegân sınıfından Hamid Bey vasıtasıyla girmiştir. Mustafa Reha'nın mezuniyet yılı 1897 olduğuna göre bu gelişmenin 1894'den sonra gerçekleştiği açıktır.[12]

Cemiyete taraftar olan Mülkiyelerin hemen hemen tamamı hakkında bilgi bulunmakta ve bu durum sağlam yorumlar yapma ve hüküm verme imkânı sağlamaktadır. Bunlar Ali Münif'in[13] sınıfından Mehmed Rauf,[14] Murad Fuad,[15] Mustafa Hulûsî,[16] Selânikli Rahmi (sonra mebus) ve Selânikli Hüsnü ile Tarsusîzade Ali Münif'tir.[17] Faaliyetlere önceki sınıftan Adanalı Mehmed Hilmi ve Selânikli Osman katılmıştır. Bu sınıf 1894'de mezun olmuştur ve bunlar Mülkiye'nin iki senelik son mezunlarıdır. Mektep 1895 senesinde mezun vermemiş; 3 senelik ilk mezunlarını ise 1896'da vermiştir. Daha önce 3 sene olan Mülkiye İdâdisi de ilk dört senelik mezunlarını 1892-1893 öğretim yılında vermişti. Bunlar yüksek kısımdan 1896'da diploma alan Ali Münif ve arkadaşlarının sınıfıdır. Harekete 1897'de mezun olanlardan Beyrutlu Emin Arslan,[18] Bekir Fahri,[19] İzmirli Mustafa Şevket ve Selânikli Ahmed'in katıldığı anlaşılmaktadır.[20]

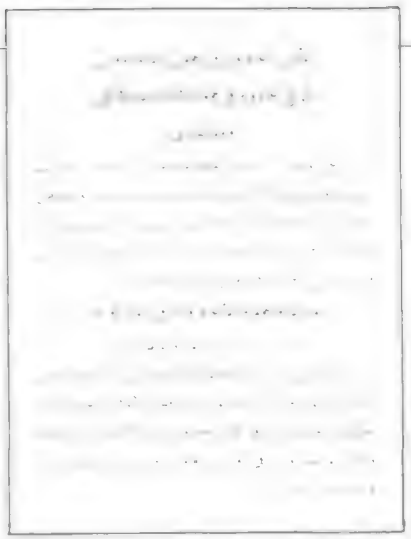

Nizamnâmeden Bir Sayfa

Nizâmnâme İhtiyacı

Hareketin taraftarları çoğaldıkça teşkilâtlanma ihtiyacı hissedilmiş ve bir nizâmnâme tanzim edilmesi fikri ilk de-

Mad. 23 - Meclis-i idare cemiyet husûsâtından dolayı taht-ı tevkife alınacak veya diğer tehlikeye düşücek olursa efrad-ı cemiyetin tahlis ve himayesine ve eğer katiyyen itham olunmuş ise firarına ve tahlisine medar olacak vesaiti tedarik etmekle mükellef olduğu gibi cemiyet efradının her biri de vicdanen ve hamiyyeten bu vazife ile mükelleftir.

Mad. 24 - Cemiyet hükümetin ahvâl-i nâ-marziyesini istihbar ettikce tedarik ve tensip edeceği vasıtalarla ilân-ı hakikat ederek efkâr-ı umumiyeyi ikaz ve bu gibi ahvalin men'i çaresine gayret edecektir.

Efradın Hukuk ve Vezaifi ve Cemiyete Duhûlü Şeraiti

Mad. 25 - Bir ferd cemiyete dahil olmak için evvelâ Osmanlı, sâniyen âkil ve reşit olmak, sâlisen kabiliyet ve istidad, râbian ahlâk ve haysiyet sahibi bulunmak, cebânet ve casusluk gibi redâet-i evsaf ile şöhret kazanmamış olmak, hâmisen cemiyetin makasıdına müteallik ahvâlde azm ü hulûs sahibi olmak, sâdisen hırs ve tama'a meclûp ve fevkalâde hevâ-yı nefsaniyeye ve ağraz-ı şahsiyeye mağlûp olmamak, sâbian ciddiyet ve metanet sahibi olmak lâzımdır.

Mad. 26 - Dahil-i cemiyet olan bir fert madde-i sâbıkada tadâd olunan evsaf ve şeraiti tamamiyle câmi' olduğuna mütemadi bir tecrübe ve tetkik-i vicdanî ile kanaat-ı kâmile hasıl etmedikçe hiçbir şahsı cemiyete idhâl ve cemiyetin vücudundan haberdar etmeyecektir.

Mad. 27 - Bir fert mevadd-ı sâbıkada beyan olunan şerait dairesinde cemiyete idhâl eylediği zâta cemiyetin makasıdına ihlâs ile hizmet edeceğine ve şu nizâmnâme ahkâmını tecavüz etmeyeceğine dair din ve namus ve vicdanî üzerine bir yemin teklif edecek ve bâde-t-tahlif müteselsilen kolbaşılarından alacağı numarayı kendisine verecek ve numarayı kabul ile cemiyete duhûlünü meclis-i idareye numarasıyla bildirecek bâdehu cemiyetin nizâmât-ı esasiyesini kendisine itâ edecektir.

Mad. 28 - Dersaadette veya şuabat meclis-i idaresinden birine mensup olan bir fert Dersaadetten veya şubesinin bulunduğu beldeden hariç mahalle gidecek olursa mâdûnunu mafevkine takdim ve azimetini mafevki vasıtasıyla mensup olduğu meclise ihbar etmeğe mecbur olacaktır. Böylece tebdil-i mekân edecek kimse gideceği yerde cemiyetin şubesi mevcut bulunduğunu tetkik edecek ve eğer varsa arzu ettiği halde onlara iltihak için lâzım gelen vesaite müracaat eyleyecektir.

Mad. 29 - Her fert cemiyetin makasıdına muvafık olmak şartıyla her türlü teklifatta bulunmakta hür ise de icrası hususunda cemiyetin reyi melzûmdur.

Mad. 30 - Efrad-ı cemiyetten her biri meclis-i idareden tahmil olunacak vezaif mümkineyi kabûl ve icra ile mükellef ise de esbâb-ı mâküle serdiyle bu vezaif-i icradan istinkâf ettiği takdirde o şahıs muaf tutulacaktır. Aksi halde evamir-i cemiyeti ısgâ etmemiş sayılacağından ahd-şiken nazarıyla bakılacaktır. Ve cemiyet verdiği parayı iade etmeyecektir.

Mad. 31 - Cemiyetin tebligat ve muamelâtı mektûm tutulacaktır. Efraddan biri cemiyet mesailinden dolayı taht-ı tevkife alındığı takdirde dolayısıyla sebeb-i tevkifi cemiyete bildirilecektir.

Mad. 32 - Cemiyet efradı nakden, kalemen, bedenen cemiyete hizmete mecbur olup, bu üç hizmetten birisini olsun ifa etmeyip cemiyeti iğfal edenlere ve cemiyetin parasını dolandıranlara hain-i vatan muamelesi icra edilecektir.

Mad. 33 - Cemiyetin heyet nezareti tahtında bir sandığı olacak ve bu sandıkta hiçbir vakit bin kuruştan fazla para bulundurulmayacaktır. Varidatın fazlası heyet-i idarenin tensip edeceği şubeler vasıtasıyla emaneten bir bankaya tevdi edilecektir. Cemiyete dahil olan her fert bu sandığa mafevki veya malûmu olan zât vasıtasıyla taahhût ettiği meblağı her ay tediye edecektir. Miktar taahhûd-i müteahhidin hâl ve arzusuna göre tezyid ve tenkis olunabilecek ise de bu miktar günde bır para hesabıyla senede dokuzbuçuk kuruştan aşağı olmayacaktır.

Mad. 34 - Makasıd-ı cemiyet uğrunda fedâ-yı nefs edenlerin ailesi muhtaç-ı muavenet olursa iaşe ve ianesi ve evlâdlarının himayesi cemiyetçe en mukaddes vezaiften addolunacak ve ibkâ-yı namına çalışılacaktır.

Mad. 35 - Cemiyet namına her nevi kâtib-i hususîlik, sandık eminlik, muhasiplik hizmetleri hep meclis-i idare âzâlarına muhavvel işe de işlerin kesret ve ehemmiyete göre cemiyet arzu eylediği hâlde efrad-ı cemiyetten emin olduğu zevata iş gördürebilir.

Mad. 36 - Cem olunan para evvelen neşr-i tamîm-i hakayıka, sâniyen cemiyet yolunda feda-yı nefs edenlerin ailesine, sâlisen teşebbûsat-ı cemiyetin husûsunda sevk ve teşvik olunacak efrada, râbian umum efradça tenzip olunacak hususat-ı saireye sarf olunacaktır.

Mad. 37 - Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde bulunan kadınlar ale-l-umum erkekler gibi hukuk-u umumiye ve medeniyeye malik ve aynı hizmetle mükelleftirler.

Mad. 38 - Cemiyetin muhaberat-ı mühimmesi için hin-i hacette kullanılmak üzere bir şifresi mevcut olup her şubede bulunacaktır. Miftahı her şube arasında başka bulunmak ve her fert beyninde ayrı ayrı olarak anahtar kullanılmak mümkündür.

Mad. 39 - İşbu kavanin-i esasiye vüsûl-i maksada değin meri-ül-icra tutulacaktır. Yalnız îcâb-ı maslahat ve ilcâât-ı zamana göre tadilâtın icrası ekseriyet-i ârâ husûlünde tecviz olunacaktır.

Sağdan itibaren (oturanlar): Kadri, Kaymakam Şefik, Ebulmukbil; (ayaktakiler), Mahmud Çelebi, İbrahim Naci, Kırımî Ali Rıza, Dr.Temo, Midhat Şükrü ve mürettip Rıza.

fa 1894-1895 öğretim yılında Mülkiye'nin yüksek kısmının I. sınıfında bulunan Emin Arslan tarafından ortaya atılmış ve bu teklif Mülkiyeli grup tarafından benimsenmiştir.[21] Bu konuda Ali Münif[22] şöyle diyor: "Mülkiye'de gizli cemiyete intisap edenler gün geçtikçe artıyordu. Bir aralık miktarı 30-35'e baliğ oldu. Tıbbıye ve Harbiye'de de artan gizli talebe teşekküllerinin bir nizâmnâme ile ve programlı bir surette çalışmaları fikri ortaya atıldı. Yapılacak bir nizâmnâmenin yalnız mektepler için değil, bütün memlekete şamil bir hüviyet taşıması düşünülüyordu. Bunun lüzumu üzerine fikir teatisinde bulunduk. Tıbbıye'deki arkadaşlar nizâmnâme yapılması fikrine taraftar olmadılar. Mülkiyeliler ısrar eylediler. Hattâ hatırımda kaldığına göre Beyrut'lu Emin Arslan, Mülkiyelilerin ayrı bir cemiyet kurarak faaliyetlerine devam edebileceklerini ileri sürdü" (s.11). Tıbbıyelilerin karşı çıkış gerekçeleri Ali Münif ve M.Rauf tarafından birbirini teyid eder bir şekilde anlatılmaktadır. "Bu fikir, ileride bir ayrılığa sebeb olabilir endişesiyle, Tıbbıyeliler telâşa düştüler. Bunun üzerine Tıbbıye'deki arkadaşlar fikirlerini şu suretle hülâsa ederek bildirdiler:

Bu gizli cemiyetleri birleştirmek, bü-

Ohri'li İbrahim Edhem

yütmek, maksadı tesis ve gayelerini bir nizâmnâmeye bağlamak uygun olur. Ancak bu suret-i hareket hafiyelerin gözlerine hedef verebilir. Bu esbabı mucibe üzerinde Tıbbıyeliler musır idiler. Bizimkiler ise mutlaka bir nizâmnâmeye taraftar olduklarından işi konuşmak için gizli bir kongre akdi karargir oldu" (Ali Münif, ay. s.71).

Bu karardan sonra M.Rauf'a göre 15-20, Ali Münif'e göre ise 20-30 Mülkiye öğrencisi 1895'in belki Mayıs veya Haziran; her halükârda ise Ağustostan önce, yâni Mülkiye tatile girmeden Rumeli Hisarında, nizâmnâme tanzimi için, toplanırlar.[23] Topluluk 1894-1895 öğretim yılının I. ve II. sınıf öğrencilerinden teşekkül eder. Mülkiye'nin yüksek kısmı 3 seneliktir ama III. sınıf öğrencisi yoktur.

Toplantıda nizâmnâmenin tanzim işi Ali Münif ile M. Rauf'a verilir. Anlaşıldığı kadarıyla metin Ali Münif'in kaleminden çıkmış; M. Rauf da yardımcı olmuştur. Bu arada Tıbbıyeliler de muhtevasında bulunmasını istedikleri hususları, İshak Sükûtî vasıtasıyla, bir lâyiha halinde verirler.[24] Ali Münif bu

hususta şunları şöyler: "O akşamdan itibaren harekete geçtim. Avrupa'dan gelen gizli beyanname ve risâleleri tetkik ederek bünyemize uygun bir taslak hazırladım. Bu nizâmnâme tasarısını gizlice İbrahim Temo'ya gönderdik. Onun, Tıbbıyeliler namına, mütalâasını öğrenmek istiyorduk. İbrahim Temo nizâmnâmeyi uygun buldu. İshak Sükûtî de Tıbbıyelilerin görüşlerini bize getirdi... Hazırlanan nizâmnâme tam şeklini aldı. İstanbul'da basılmasına imkân ve fırsat yoktu. Paris'e veya Mısır'a gönderip bastırmak istiyordu. Bir kopyasını Tıbbıye'den Cevdet vasıtasıyla harice çıkarttık. Diğer nüsha nezdimde kaldı." Ali Münif, Tıbbıyeli Cevdet hakkında bilgi vermiyor; ama M. Rauf, bu kişinin Abdullah Cevdet olmayıp Diyarbakırlı Dr. Cevdet olduğuna dikkat çekiyor.[25]

Dikkati çeken bir husus 21 Haziran 1889 günündeki konuşmaları en ince bir teferruatına kadar hatırlayıp yazan İbrahim Temo'nun, kendisinin de katıldığı 1895 yılı çalışmaları ve ilk nizâmnâme hakkında, tek bir cümleyle de olsa hiç bilgi vermemesi ve susmayı tercih etmesidir. O'nun bu davranışı vak'anın üzerinden yarım asır geçmesine rağmen, Ali Münif'in şikâyetine[26] yol açmıştır: "Mümaileyhin daha sonra neşrettiği birkaç eserle, İstanbul'daki gizli teşkilât hakkında yazdığı hâtıratta bütün mesainin Tıbbıyelilere inhisar ettirerek Mülkiye ve Harbiyelilerin faaliyetlerinden bahsetmemesi sarih bir haksızlıktır."

Tekrar nizâmnâmeye dönelim: Yurtdışına çıkarılan nizâmnâme hakkında İngiliz arşivlerine ilk bilgi, belirtildiğine göre İstanbul'daki İngiliz sefareti üçüncü kâtibi Max Müller'in 14 Kasım 1895 günlü raporuyla girer.[27] Cemiyet imzasını taşıyan ilk beyannâme aynı senenin 30 Eylül'ündeki Ermeni Patırdısı üzerine, Ekimin ilk haftası içinde İbrahim Temo ve arkadaşları İshak Sükûtî, Dr. İsmail İbrahim ve Eczacı Mehmed tarafından 1000 nüsha kadar basılır ve dağıtılır.[28] Bilindiği kadarıyla cemiyet ilk defa sesini bu beyanname ile duyurmuş ve varlığını hissettirmiştir.[29]

Diğer taraftan bu ilk nizâmnâmenin basıldığı 1961 yılından beri bilinmektedir. 1897'de muhtemelen Kasım ayı içinde basılan nizâmnâme, Cemiyetin Mısır şubesinin diğer evrakları ve mührüyle beraber Saraya teslim edilmiş ve karşılığında 1000 İngiliz lirası alınmıştır.[30]

1889'da kurulduğu kabul edilen OİT Cemiyetinin bu nizâmnâmesi 1897'de

Ahmed Rıza

Kahire'de kırmızıya yakın pelür kapaklı 30 sayfalık bir risâle halinde basılmıştır ve 39 maddeden ibarettir. Dış kapaklar yazısızdır, baskı yeri ve tarihi belirtilmemiştir. Nizâmnâme, A.B. Kuran

İshak Sukûti ile Abdullah Cevdet

tarafından verilen elyazısı nüshasına dayanılarak, T.Z. Tunaya tarafından "münakaşa vesilesi yaratmak gayesiyle" aynen neşredilmiştir.[31] Tunaya nizâmnâmeyi değerlendirmemiş, hakkında herhangi bir hüküm vermemişti. Okunamayan ve matbuunda farklı olan bazı kelimeler bulunan bu ilk neşrinden sonra, nizâmnâmenin tashihli ve matbu metnini yazımıza ek olarak veriyoruz. Aslında, her maddenin altında, Arapçası da bulunmaktadır.

Netice itibariyle OİT Cemiyeti'nin kuruluşu hakkındaki hükümlerimizi şu şekilde sıralamak mümkündür:

— Cemiyet, 1895 yılı içinde ve en geç Temmuz ayında kurulmuştur.

— Kuruluş, Mülkiye, Tıbbıye ve Harbiye gibi yüksek mekteblerin müşterek hareketi sonunda gerçekleşmiştir. Kuruluş hakkında bunlardan birine, meselâ Mülkiye'ye ağırlık verilebilir, ancak bir öncelik ve üstünlük verilmesi mümkün değildir.

— Cemiyetin nizâmnâmesi kuruluş yılında Mülkiye 2. sınıfta bulunan Ali Münif (Yeğena) tarafından, samimî sınıf arkadaşı Leskovikli Mehmed Rauf'un da yardım ve katkısıyla yazılmış, bu esnada Tıbbıyelilerin de görüşleri alınmıştır.

— Tıbbıye'de bir cemiyet kurulmamıştır, ama kurulduğu yolundaki bir dedikodu kuruluşa hızlandırıcı yönde katkıda bulunmuştur. Bir başka âmil de 1894 yılında Anadolu'da görülen Ermeni isyanlarıdır.[32]

— Eğer Cemiyetin kuruluş tarihi olarak 2 Haziran 1889 günü kabul ediliyorsa, bu durum karşısında kuruluş tarihi bir siyasî sohbete dayandırılarak tespit edilen ilk ve son cemiyet OİT Cemiyeti olmaktadır ki bunun imkânsızlığı ortadadır.

— Cemiyetin kuruluşu, yeni ve müstakil bir gelişme olmayıp, Genç Osmanlılarla başlayan gelişmenin bir halkasını teşkil eder.

— İsmen ve cismen 1895'de doğan Cemiyetin isim babası ise Ahmed Rıza'dır.[33] □

[1] Cemiyetin 1889'da kurulduğu hususunda kaynaklar hemfikir görünmektedirler:
a) Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul, 1952, s.104.
b) Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1959, s.54-55.
c) Şerif Arif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895-1908*, Ankara, 1964, s.43.
d) Ernest Edmondson Ramsaur, JR (Çev. Nuran Ülken), *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, İstanbul, 1972, s.30.
e) M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul, 1986, C.I. s.173.
f) Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1987, s.22.

[2] Mehmed Reşid hâtıralarını Cevrî müstearıyla neşretmiştir (*İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu?*, Mısır, Matbaa-i İçtihad, 1909, s.42).

[3] İbrahim Temo, hâtıralarını tam yarım asır sonra Romanya'da neşretti (*İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım*, Mecidiye, 1939, 303 s.) Kitap, "Dahilî ve haricî vatanda inkılâp ve ilmü irfan için çalışan tıbbıyelilere" ithaf edilmiştir.

[4] Cevrî, age, s.26-27.

[5] Ancak Temo bu sohbetlerin ehemmiyet taşımadığına dikkati çekmektedir (age. s.19).

[6] Cevrî, age. s.27-28; İnciraltı İçtimaı adı verilen (Temo, age. s.20) bu toplantının ismini bir kaynak İncir Ağacı İçtimaı'na çevirerek veriyor (krş. Hanioğlu, age. s.175-176) ki yanlıştır.

[7] Mehmed Rauf'un şimdiye kadar gereği gibi değerlendirilmemiş olan kitabının künyesi şudur: İttihad ve Terakki Cemiyeti Muhteremesine - *İttihad ve Terakki Cemiyeti Ne İdi?*, Dersaadet, Ahmed Sâki Bey Matbaası, 1327, s.112. Mülkiye son sınıfında iken, Ocak 1896'da Selânik'e sürüldüğü, yâni mezun olamadığı için Ali Çankaya'nın kitabında (*Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968-1969, C.III) yer almamıştır. Hayatı hakkında İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1969, s.1449; Tıbbiye'de bir cemiyet bulunduğu haberi için M. Rauf, age. s.12-13.

[8] Ali Münif (Yeğena) Mülkiyeden 1896 Ağustosu'nda mezun olmuştur (Ali Çankaya, age. s.628-629). Şimdiye kadar hemen hemen hiç müracaat edilmemiş bulunan hâtıraları mühimdir. Cemiyeti nasıl duyduğu haberi için. "Ali Münif Beyin Hatıraları" (Yazan. Taha Toros), *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul, 1969, Sayı. 8. s.10.

Mehmed Rauf. age. s.18-21.

Şerif Mardin, age. s.22-26; Münif Paşa (Neşreden. Mahmud Esad), *Ravza-i Hukuk*, İstanbul, 1301, s.224. Kitabın bazı bölümleri: Müsavat, Hürriyet, Müdafaa-i Meşrua.

Jön Türklerin temel fikirlerinden olan Meşveret (ilk gazetelerden birinin isminin de *Meşveret* olması mühim) hakkında sadece Namık Kemal'in yazdıkları bile bir kitab hacmindedir (*Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*, İstanbul, 1327, s.165-231).

[12] Hamid Bey hakkında bilgi bulamadık. Batumlu Mustafa Reha hakkında, Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi*, Ankara, 1966, C. I. s.187.

[13] Ali Münif'in harekete katkıları hakkında kendi hatıralarından başka. Mehmed Rauf, age. s.25.

[14] Mehmed Rauf'un Mülkiye'deki faaliyetlerinin çok ileri derecede olduğu Ali Münif'in hatıralarından da anlaşılıyor. Hatıralarında yazdıklarında tefahur payı az olsa gerektir.

[15] Hayatı için, Ali Çankaya, age. s.639.

[16] Hayatı için, Ali Çankaya, age. s.643.

[17] 1894-1895 öğretim yılında Mülkiye'de bulunan iki Ali Münif'ten Tarsusîzade Münif ismiyle tanınan Mülkiye'den mezun olmadan ayrılmıştır. Hayatı ve Avrupa'daki neşriyatı hakkında bilgi için. Z.F. Fındıkoğlu, *XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği ve Tarsusî Münif Bey (1873-1930)*, İstanbul, 1962, s.32.

[18] Hakkında bilgi için. Ali Çankaya, age. s.740.

[19] Bekir Fahri (Idiz) için. Ali Çankaya, age. s.731.

[20] Mehmed Rauf, age. s.13-22; Ali Münif, ay. s.11

[21] Mehmed Rauf, age. s.21-22; Ali Münif, ay. s.11.

[22] Ali Münif, ay. *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul, 1969, sayı 9, s.71.

[23] Mehmed Rauf, age. s.22-23; Ali Münif, ay. s.71.

[24] Ali Münif, ay. s.71.

[25] Mehmed Rauf, age. s.25.

[26] Ali Münif, ay. s.73, 1 nolu dipnot.

[27] Hanioğlu, age. s.183, 58 nolu dipnot; Raporun metni için. s.395-398.

[28] Beyannâmenin metni için. İ. Temo. age. s.48-49.

[29] Kuran, bir metin vermeksizin, ilk beyannâmenin Dr. Abdullah Cevdet tarafından yazıldığını söylüyor (*İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, İstanbul, 1948, s.63). Bunu kaynak gösteren bir araştırma aynı hükmü tekrarlıyor (M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981, s.26) ve Abdullah Cevdet'in Cemiyet içindeki önemine gerekçe olarak gösteriyor. İlk kitabında beyannâme metni vermeyen Kuran bu defa son kitabında İ.Temo'nun hazırladığı beyannâmenin metnini vererek (s.158) bunun yine Abdullah Cevdet tarafından neşredildiğini bildiriyor. Beyannâmenin hazırlanmasında Abdullah Cevdet'in hiçbir katkısı yoktur. Kuran'ın yanlışına dayanan yorumlar da isabetsiz ve mesnetsizdir.

[30] Sarayla yapılan anlaşmanın protokolü önce Asaf Tugay (*İbret*, İstanbul, 1961, s.50-51) ve buna dikkat çekilmeksizin Hanioğlu tarafından neşredilmiştir. (*Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, s.528-529).

[31] Tunaya'nın neşrettiği (age. s.117-122) bu nizâmnâme 1891'de yazıldığı söylenen (Hanioğlu, age. s.183) nizâmnâme'den sonra tanzim edilen ikincisi değil, ilk nizâmnâmesidir. 1902 kongresinde ikinci nizâmnâmenin tanzimine kadar yürürlükte kalmıştır. 1891'de cereyan ettiği yazılan hâdiseler (Hanioğlu, age. s.177) 1895'de bu ilk nizâmnâmenin tanzimi çalışmalarıydı.

[32] Sina Akşin, age. s.26.

[33] Şerif Mardin, age. s.7, 1 nolu dipnot; Hanioğlu, age. s.180.

cem yayınevi

TÜRKİYE TARİHİ

Sina Akşin'in yayın yönetmenliğini üstlendiği Türkiye Tarihi, toplam 4 cilt.

Her ciltte, dönemin siyaset, iktisat, düşünce, mimarlık ve sanat tarihleri ayrı bölümlerde incelenmekte.

Siyaset tarihi Ümit Hassan, Metin Kunt, Sina Akşin, Mete Tunçay, Nihal Kara, Hikmet Özdemir/*İktisat tarihi* Halil Berktay, Zafer Toprak, Korkut Boratav/*Düşünce tarihi* Ümit Hassan, Hüseyin Yurdaydın, Sina Akşin, Selahattin Hilav/*Mimarlık ve sanat tarihi* Ayla Ödekan tarafından hazırlanmakta.

II. Meşrutiyet'te Bir Çocuk Dergisi

Çocuk Dünyası

YAVUZ SELİM KARAKIŞLAR

1908'DE İlan-ı Hürriyet siyasi hayata ve uzun yıllar baskı altında yaşamış olan basın ve yayın dünyasına canlılık getirdi. 23 Temmuz 1908 ile Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihleri arasında on yıllık dönemde bini aşkın süreli yayın çıkarıldı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin küçük okurları, bu dergi ve gazete patlamasından paylarına düşeni alarak, *Çocuk Bahçesi, Çocuk Duygusu, Arkadaş, Çocuk Dünyası, Talebe Defteri* gibi çocuklar için hazırlanmış süreli yayınlara kavuştular. *Çocuk Dünyası* bu dönemde yayınlanmış olan çocuk dergileri arasında önemli bir yere sahiptir.

23 Ocak 1913 günü yaşanan Bâbıâli Baskını ile Osmanlı Devleti'nin yönetimini bu kez tamemen eline geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, birçok alanda olduğu gibi kültürel alanda da kendi kurumlarını oluşturdu. 1911 yılında kurulmuş olan Türk Yurdu Cemiyeti, kuruluşundan itibaren yayınladığı *Türk Yurdu* dergisinin yanı sıra, 1913'ten sonra *Halka Doğru, Türk Sözü, Talebe Defteri, Kadınlar Dünyası, İslâm Dünyası* gibi toplumun belirli kesimlerine seslenen çeşitli dergiler çıkardı.

Bâbıâli Baskını'ndan bir ay sonra, 27 Mart 1913 günü çıkan *Çocuk Dünyası, Türk Yurdu*'nun kardeş yayını ve çocuklara yönelik versiyonudur. İlk sayıda idare yeri olarak "Türk Yurdu Kitaphanesi" gösterilmiştir (I,1,1)* . Dergi, dört kez idare yeri değiştirdikten sonra, 32. sayıda yeniden "Türk Yurdu Kitaphanesi"ne taşınır ve son sayısına kadar buradan idare edilir.

Derginin amblemi.

Başlangıçta Türk Yurdu ile arasındaki ilişkiyi pek açığa vurmayan *Çocuk Dünyası*, 7. sayısında cemiyetin daha büyük yaştaki çocuklara yönelik olarak hazırladığı *Talebe Defteri* dergisinin çıkacağını duyurur (I, 7, 8). 8. sayıda *Türk Yurdu, İslâm Dünyası, Türk Duygusu* vb. cemiyet dergilerinin tanıtımlarını yaparak, Türk Yurdu Cemiyeti ile organik bağı bulunduğunu açık eder (I,8,10), ve 13. sayıda Türk Ocağı'nın bir duyurusunu yayınlar (I,13,1). Nihayet, adı verilmeyen bir cemiyet, *Çocuk Dünyası*'nın ulaşamadığı bazı Anadolu şehirlerinde bulunan 100 okulu dergiye abone yapar ve "abone bedeli"ni dergi idaresine verir (I,29,1).

Çocuk Dünyası Tevfik Nurettin'in idaresinde, 27 Mart 1913 - 4 Kasım 1914 tarihleri arasında 79 sayı çıkmış bir haftalık çocuk dergisidir. 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Tevfik Nurettin askere alınınca, dergi kapanmıştır. Daha sonra 9 Mayıs 1918 - 9 Ocak 1919 döneminde, Muallim Ahmet Halit *Çocuk Dünyası*'nı tekrar çıkarır. 80/1 sayısı ile başlayan ve 14 sayı süren bu yayınında *Çocuk Dünyası* iki haftada bir 16 sayfa olarak çıkmıştır. Dergi ikinci kez kapandıktan ve Cumhuriyet'in ilanından sonra, 2 Ocak 1926'dan itibaren yine Muallim Ahmet Halit idaresinde haftalık ve 16 sayfa olarak yayınlanmaya başlar. İkinci çıkışta yer alan yazılarda Birinci Dünya Savaşı yenilgisi ve uzun savaş yıllarının yarattığı bezginlik sezilir. Derginin kalitesinde de bu dönemde yaşanan iktisadi düşkünlüğün izleri görülür.

Üçüncü çıkışta ise dergi görünüşte ilk halini almıştır. Ancak içeriğindeki siyasal-toplumsal söylem yok olmuş, ta-

mamen çocukları eğlendirmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Biz bu, çalışmamızı *Çocuk Dünyası*'nın ilk çıkışı olarak anılan 1-79. sayıları ile sınırlı tutuyoruz.

Çocuk Dünyası her Perşembe günü haftalık olarak yayınlandı. Derginin ilk sayılarında başlığın altında yer alan "Çocukların fikirlerinin açılmasına yardım eder ve haftada bir çıkar" ibaresi, ikinci cildin ilk sayısı olan 51. sayıda "Çocukların fikirlerinin açılmasına yardım eder ve haftada bir çıkar, milli mecmua" haline dönüşür. İkinci çıkışta bu cümle "Çocuklar için çalışır ve iki haftada bir çıkar" şeklini almıştır.

Derginin ilk 50 sayısı (27 × 19 cm) ve 51-79. sayıları (24 × 16) ebatlarında yayınlanmıştır. İlk sayılar 8 sayfa olarak çıkar. Daha sonra bazı sayılar renkli kâğıda basılmış kapaklar ile, bazı sayılar ise renkli kâğıda basılmış olarak çıkar. Edirne'nin geri alındığını müjdeliyen ve kapağında:

> "10 Temmuz - Edirne
> 10 Temmuz tam beş sene evvel (23 Temmuz 1908), Osmanlılar'a insanlıklarını, hürriyetlerini kazandırmıştı. Bu ne mübarek ve hayırlı bir bayramdır ki Osmanlılar bugün de sevgili Edirne'lerini tekrar kazanıyorlar. 10 Temmuz Padişahımıza, milletimize, ordumuza kutlu ve mübarek olsun!" (I,18,1)

yazısı bulunan 18. sayı tamamen kırmızı mürekkeple basılmıştır. *Çocuk Dünyası* 37. sayıdan itibaren 14; 51. sayıdan sonra da 16 sayfa olarak yayınlanmıştır.

İlk sayılarda derginin amblemi "Çocuk Dünyası" yazısından ibarettir. 25. sayıda bu klişenin soluna spor klüplerinin armalarını andıran bir şekil gelir. 36. sayıda ise başlığın altına "Naşiri: Türk Yurdu Kitaphanesi" yazısı eklenir.

Derginin 10 Temmuz 1913 tarihli Edirne'nin geri alınışını haber veren sayısı

Derginin yazarlarından Aka Gündüz.

Çocuk Dünyası, yayın hayatı boyunca yalnızca iki özel sayı çıkarmıştır. İlk olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke çapında başlattığı Osmanlı Donanması için iane toplanması kampanyasına Türk çocuklarının katılmasını teşvik etmek ve kampanyanın toplumun çeşitli kesimlerine ulaşmasını sağlamak amacıyla, 12 Mart 1914 Pazar günü 51. ve 52. sayıların arasında yer alması gereken bir *Donanma Nüshası* yayınlanır. İkinci özel sayı, 11 Mayıs 1914 günü bol resimlerle yayınlanan *İzcilik Özel Sayısı*'dır. Daha önce Türk Yurdu Kitaphanesi yayınları arasında Wells(?) adlı bir İngiliz yazarının yazdığı bir izcilik kitabı Türkçe'ye çevirerek, *İzcilik - Altun Ordu* adıyla basılmış ve bu kitap *Çocuk Dünyası*'nda da tanıtılmıştır (I,42,8).

Çocuk dergilerinde genellikle imzasız yazılar yer alır. Bu kural *Çocuk Dünyası* için de geçerlidir: Yayınlanan yazıların yüzde 60'ının kimin tarafından hazırlandığı belirtilmemiştir. Yazarı belli olan yazılar yüzde 40 civarındadır. Yazıların yüzde 10'u kadın yazarlar ve yaklaşık yüzde 10'u da çocuk yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Bir çocuk dergisinin yayınladığı yazıların on-

Osmanlı Çocuklarına "İttihatçılık" Dersi

NE OLDU?

Bugün (23 Temmuz 1908) Hürriyet Bayramı diye sevine sevine bitiremediğimiz şu mübarek günde, ah bilseniz sevgili çocuklarım, ne oldu?

Sizler henüz çok küçük idiniz, sekiz yaşında olanlarınız iki yaşında bir bebek, dokuz yaşında olanlarınız üç yaşında bir sıba, on yaşında olanlarınız dört yaşında bir çocuk, hattâ onbeş yaşında olanlarınız bile dokuz yaşında bir melek ruhlu Türk yavrusu idiniz, yalnız sizin değil, büyük yaşlı babalarınızın bile gözlerine inanamadığı bir çalkantı oldu, müzikler çalındı, toplar atıldı, herkes güldü, herkes sevincinden ağladı, bir mübarek gün doğdu. Güneş daha başka bir güzellikte parladı, nihayet 10 (23) Temmuz Bayramı, hürriyet günü oldu. Çocuklarım hikâyemiz bu kadar basit olsaydı şüphesiz meselenin anlaşılması da pek kolay olurdu. Fakat değil... Öyle ise biraz beni dinlerseniz her şeyi anlar ve daha büyük bir sevinçle bayramınızı yaparsınız.

Çocuklarım, Hürriyet Bayramı diye diye dört gözle beklediğimiz bu mübarek günde büyüklerin söylediklerine göre "İstibdad"ın yerine "hürriyet" geçti. Tabiî bu bizim lisanımızda hir bir şey demek değildir. Biz bundan birşey anlamayız. Öyle ise ne diyelim mi?.. Diyorsunuz.

Bakınız yavrularım; dünyadaki devletlerin, milletlerin vücuda getirdikleri hükûmetler ancak üç türlü olur.

Bunlardan birincisine; meclisli padişahlık, derler ki; işte bizim bugünkü halimizdir. Allah ömrünü uzun etsin, büyük yürekli bir padişahımız var, bir de gözümüzün nurları vekillerimizden ibaret olan Meclis-i Mebusan'ımız ile Meclis-i Ayan'ımız var.

İkincisi; reisli hükûmetlerdir ki, bunda padişahlık milletin sözüyle seçilen birisine verilir, o da Meclis-i Mebusan'ın sözünden çıkmamak şartıyla birkaç sene padişahlık eder. Bu nevi hükûmetlerden coğrafya kitaplarınızdan hatırınızda kalmışsa, bilirsiniz ki Fransa ve daha başkaları vardır.

Üçüncüsüne gelince; bu da meclissiz filansız bir padişah tarafından idare edilir. Bu nevi idare eskiden pek çok var iken, şimdi dünya yüzünde hemen kalmamış gibidir.

Şimdi anlıyor musunuz yavrularım?.. Sizi böyle bir yere padişah yapsalar ve ne isterseniz yapabilirsiniz deseler tabiî siz de insan olduğunuz için bazı kimselere garez edersiniz, bazı hoşunuza gidenlere de bol bol para ve memuriyet verirsiniz değil mi?.. İşte tıpkı bunun gibi yalnız başına padişahlık edenler de -hele fena kalpli arkadaşlara kapılırsa- böylece teb'aları arasında bazılarına garez bağlamaya ve fenalık etmeye başlarlar. Hele böylelikle fenalıklar çoğaldıkça tabiî düşmanlar artar. Düşmanlar ziyadeleştikçe bana fenalıklar dokunmasın diyerek sakınmaya başlar ve nihayet bir tarafa güzelce saklanır ve etrafında korkudan kuş bile uçurtmaz.

İşte yavrucuklarım, büyüklerimizin "istibdad" sözü ile anlatmak istedikleri budur.

Eskiden beri milletinden hiç ayrılmayan ve daima teb'asına karşı adaletle iş gören Türk hakanları; yanlarına sokulan fena kalpli ve hayırsız birtakım vezirlerinin sözlerine kanarak yavaş yavaş iyi yoldan saptılar. Büyük cedlerinin yaptıklarını unuttular ve nihayet iyi yapıyoruz zannıyla fenalık yapmaya başladılar. Kendilerine bir iki defa Meclis-i Mebusan'dan bahs edildiyse de, tabiî istemediler.

İşte çocuklarım; böyle padişahlarımızdan birisi de şu son zamanlara tesadüf etti. Siz tabiî bilmezsiniz. Fakat babalarınıza sorarsanız onlar size söyler. Neler çektiklerini, neler gördüklerini hep anlatırlar. İşte bu padişahımız Türk olduğu için şüphesiz fenalık etmek istemiyordu. Fakat emniyet edip yanına aldığı adamlar kendisini o kadar aldattılar, ona o kadar çok yalanlar uydurdular ki; o da bütün bunlardan korkarak daha çok fenalık etmeye başladı. Buna kimse ses çıkarmadı mı?.. diyeceksiniz. Acele eymeyin, sevgili küçük arkadaşlarım, birçok kimseler bağırmaya, şikayet etmeye başladılar, fakat yalnız olduklarından, aralarında söz birliği olmadığından bittabiî birer birer sürgüne gönderildi, yahut hapishane köşelerinde öldürüldüler. Nihayet böyle cesur, fedakar, yılmaz arkadaşlar biraraya gelerek elbirliği ile çalışmaya yemin ettiler. Ve bütün imanlarıyla çalıştılar, çokluk oldular, isyan bayrağını kaldırdılar. Bu o kadar mübarek bir isyan idi ki? Kazanırlarsa koca bir millet kurtulacaktı. Haksızlığı, zulmü hiç sevmeyen Ulu Tanrı da bu altın yürekli arslanlara yardım etti. Selanik'de, Manastır'da muharebe başladı. Fakat bunlar kardeş kanı dökmek istemediklerinden içlerinde bir ikisini zalim ordusu içine göndererek onların paşalarını öldürttüler. Bu arslanlar vazifelerini o kadar büyük bir cesaret ve fedakârlıkla yaptılar ki, buna bütün dünya parmak ısırdı. Tabiî böyle mert yürekli yiğitler karşısında hangi kuvvet dikiş tuturabilir? İşte bu da öyle oldu. Fenalık yapanlar pek ziyade korktular. Hemen:

— Aman ne istersiniz?... dediler.

Arslanlar da cevaben:

— Evvela; siz hepiniz oradan bizim hakanımızın yanından çekilin, sonra da Meclis-i Mebusan ve Ayan'ımızı açın... dediler.

Onlar da ister istemez razı oldular. Ve nihayet bu memlekette de her yerde olduğu gibi kanunsuz bir iş yapılamayacağını, garezle iş görülmeyeceğini, herkesin hakkı ne ise o olacağını ilan ettiler. Toplar atıldı, bayramlar yapıldı, millet sevindi, çünki artık filancanın hoşuna gitmediği için değil fakat kanun istediği için ceza görecekti. Buna ise kim memnun olmaz? İşte çocuklarım böyle büyük ve sevinçli bir günde siz de birşey anlamayarak bayramlara karıştınız, herkes gibi siz de yaşasın diye bağırdınız. Bugün de bağırın yavrularım. Yine sevinin, alkışlayarak bağırın ve: "Yaşasın bizim altın yürekli Türk oğlu Türk fedakar ağabeylerimiz!.." diye bütün kalbinizle bağırın... Ve Türk milletinin bu büyük bayramını hiç unutmayın, emi?..

Katmerli Bayram

Geçen senenin o pek acı ve karanlık günlerinde sevgili Edirne'mizi Bulgarlar almışlardı. İşte yine bize bu mübarek hürriyeti kazandıran büyük kalpli ağabeylerimiz; dünyaları şaşırtan bir hasretle koştular, kaşla gözün arasında sevgili Edirne'yi Bulgarlar'dan öyle bir alış aldılar ki; bunu ne Bulgarlar, ne Avrupa, ne de başkaları anlayabildiler. Hepsi şaşkınlıktan dona kaldılar. Biz de Edirne'mizi ikinci ve son defa olarak kazandık. Bu mübarek gün de 10 (23) Temmuz idi. Şimdi Hürriyet Bayramı'nı yapanlar onunla beraber Edirne Bayramı'nı yapıyorlar demektir.

Sevgili yavrularım gelecek günlerde daima ümit vardır, bakın şimdi sıra size geliyor, haydi bakalım bana cevap verin!.. Yine böyle mübarek bir günde bize siz de bir "Rumeli Bayramı" hediye edecek misiniz?

Siz yalnız isteyin ve çalışın, Ulu Tanrı elbette verir...□

ÇOCUK DÜNYASI, cilt: 11, sayı: 70, ss.: 307-310, tarih: 23 Temmuz 1914

چوجوق دنیاسی

چوجوقلرك فكرلرینك آچیلماسینه چالیشیر وهفته‌ده برچیقار ملی مجموعه‌در

ییل — ۲ ۱۰ تموز پرشنبه ۱۳۳۰ صایی — ۷۰

چاناله‌جه‌یی ده‌میر گوگسلریله مدافعه ایدن تورك اوردوسنك آدینی هر زمان آكمق
وتورك ملتنك چوجوقلرینه دائما خاطرلاتمق ایچون بایزید میداننه دیكیله‌جك آرسلانك
بر تورك رسام طرفندن یاپیلان طاسلاغی .

1914'te Balkan Savaşı'nda Çatalca müdafaası anısına Beyazıd Meydanı'na dikilmesi düşünülen arslanlı anıtın bir ressam tarafından çizilen temsili resminin yeraldığı Çocuk Dünyası.

da birini okuyucularını oluşturan çocuklara ayırmış olması ilgi çekicidir. Toplam yazıların yüzde 20'lik bir bölümü erkek yazarlar tarafından kaleme alınmıştır.

Çocuk Dünyası'nın önde gelen yazarları arasında İttihat ve Terakki'nin ünlü ideoloğu Ziya Gökalp ve İttihatçı yazar Aka Gündüz vardır. Ziya Gökalp'in "Çocuktum ufacıktım / top oynadım acıktım / buldum yerde bir erik / kaptı bir alageyik" mısraları ile başlayan ve daha sonra resimli bir kitap halinde basılan ünlü manzum masalı "Alageyik" ilk kez *Çocuk Dünyası*'nda "Gün Alp" imzası ile yayınlanmıştır. (I,8,1-4). *Çocuklara Neşideler* kitabının yazarı Ali Ulvi (Elöve) tarihçi Ahmet Refik (Altınay) ve şair Mehmet Emin (Yurdakul) da derginin ünlü yazarları arasındadır. Dergide Ahmet Mithat Efendi'nin daha önce çeşitli yayınlarda basılmış eğitici yazıları ve Filozof Rıza Tevfik (Bölükbaşı)'nın pedagojik bilgiler içeren uzun bir açık mektubu da yayınlanmıştır. Sık sık "Tacir Ol Kardeşim" (II,57,102) ve "Ticaret Ninnisi" (II,72,337) gibi şiirleri yayınlanan Nazım Hürrem, *Çocuk Dünyası*'nın genç yıldızı görünümündedir.

Çocuk Dünyası'nın idaresini üstlenmiş olan Muallim Tevfik Nurettin'in, imzasını taşıyan bir yazısı yayınlanmamıştır; yine de dergi adına yapılan duyuruların ve özellikle de Meşrutiyet çocuklarına "istibdad" ve "İlan-ı Hürriyet"i anlatan, "Ne Oldu" adı ile basılmış olan yazıların (II,70,307-310) onun kaleminden çıkmış olduğunu sanıyoruz.

Çocuk Dünyası*'nda yazan Mehmed Emin Yurdakul.*

Çocuk Dünyası dergisi anne ve babalara yönelik olarak hazırlanan çıkış yazısında daha önce Batı'da olduğu gibi bir "Çocuk Edebiyatı" yaratılmamış olduğunu vurguluyor, çocukların rahatça ve sıkılmadan okuyabilecekleri bol resimli yazılarla, okuma alışkanlığını geliştirmeye çalışacağını, eğlendirmeye yönelik yazıların yanı sıra eğitici yazılara da yer vereceğini açıklıyordu (I,1,1-2). İttihatçı Maarif Nazırı Şükrü Bey,

Çocuk Dünyası*'nı takdir edip, okullara tavsiyede bulunan dönemin Maarif Nazırı, daha sonra İzmir suikastı nedeniyle yargılanıp idam edilen Şükrü Bey.*

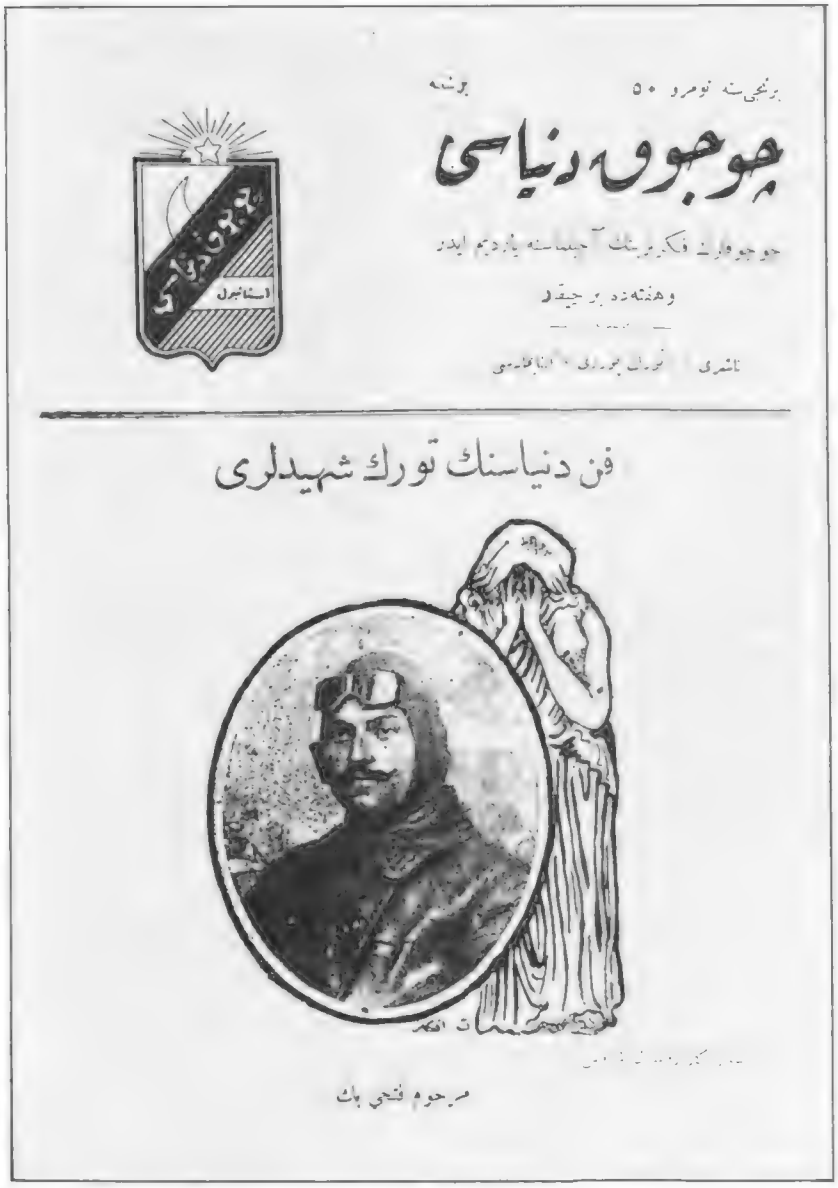

Çocuk Dünyası*'nın 50. sayısının kapağı; "Fen dünyasının Türk şehitleri" başlığı altında pilot Fethi Bey'in resmi görülmektedir.*

bu başarısından dolayı *Çocuk Dünyası*'nı "takdir ve bilumum mekatip-i rüşdiye ve ibtidaiyeye tavsiye ve ta'mim buyurmuştur" (I,47,1-2). Dergi koleksiyonu tarandığı zaman, *Çocuk Dünyası*'nın bu görevi gerçekten başardığı gözlenir.

Saptanabildiği kadarıyla, dergide yayınlanan yazıların dörtte biri çevirilerden oluşmaktadır. Bu çeviriler arasında Güliver'in Seyahatleri, Giyom Tel, Bremen Mızıkacıları ve Anderson'dan Çocuk Masalları gibi çocuk klasiklerine de yer verilmiştir.

Çocuk Dünyası'nda yayınlanan yazıları türlerine göre ayırdığımız zaman, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Hikaye-masal yüzde 59, şiir yüzde 16, makale ve eğitici yazılar yüzde 16, derginin duyuruları yüzde 5, yazısız hikâye ve oyun yüzde 3, Müzik ve tiyatroya ise hiç yer ayrılmamış gibidir; yüzde 0.40.

Çocuk Dünyası'nın her sayısında ödüllü bir bilmece yayınlanmış, bazı sayılarında da ödüllü masal, resim, tenkid, hesap, ezber vb. yarışmalar düzenlenmiştir. Bu yarışmalarda kazananlara, genellikle "Çocuk Dünyası Kitapları" arasından seçilmiş, birer kitap hediye edilmiştir. Bir iki formalık bu kitapçıklar, resimlerle süslenmiştir. Dizi, bazıları iki kez basılan, *Tilki Kardeşin Muhakemesi, Sihirli Halı, Bir Afacanın Hikâyesi, Hayvanların Grevi, Tilki Kardeşin Başına Gelenler, Güliver'in Seyahatnamesi, Giyom Tel, Tavşan Kardeşin Kurnazlıkları, Urgancı Hasan, Billur Tepe, Bir Papağanın Hikâyesi, Gazanfer Şehzadenin Hikâyesi,* vb. gibi kitaplardan oluşur.

Bir dergide yayınlanan yazıların başlıkları, o derginin okuyucularına hangi mesajı iletmek istediğini, onları nelere yönlendirmek istediğini gösteren ipuçları olarak kullanılabilir. *Çocuk Dünyası*'nın Meşrutiyet çocuklarından nasıl bir nesil yaratmaya çalıştığını göstermek için, yayınlanan yazıların başlıklarından faydalanarak şu tip cümleler kurmak mümkündür: 'Türk Yavrusu' (I,29,2), 'Hatırla ki' (II,69,289,290) 'Türk Yavrularına' (I,37,3) 'Turanlının Vasiyeti' (I,44,7-8), 'Vatan İçin' (III,79,39-43) 'Yurt Sevgisi' (II,70,318) duymaktır. 'Öğüt'ümü (I,3,1) tut, beni 'Candan Dinle' (I, 49, 3); 'Türk gencinin özü sözü doğrudur' (I,44,10), sen 'Vatanın ümidisin' (I,45,3), 'Mektep çocuklarının ilahisi'ni (I,21,1), 'Bayrak'ı (I,35,6) ve 'Sancağı sev yavrum' (I,17,6-7). 'Vazife'ni (I,39,10-11) yap, 'Derse çalış kardeşim' (I,6,2), 'Sabır ve tahammül'ün (I,9,6-7) ve 'Tamahkarlığın mükafatı' (I,16,8) 'Ben Türküm' (I,12,7), 'Kahraman Türkoğlu'yum (I,35,2-3), 'Allahı kendi büyüklüğü kadar severim' (I,6,6) diyabilmektir. 'Dünyanın en kuvvetlisi' (II,67,258,259) 'Türk Gücü'dür (I,42,4)..

Çocuk Dünyası, İttihat ve Terakki iktidarının özlediği yurtsever ve milliyetçi kadroların oluşturulması amacına yönelik olarak, Meşrutiyet çocuklarına yönelik bir yayındır. Derginin yayınlandığı yıllarda ilkokulda bulunan okurlarına seslenişinin kısa bir süre sonra yankılandığı, bir çok *Çocuk Dünyası* okurunun Milli Mücadele'de aktif olarak yer aldığı düşünülecek olursa, derginin hedefine ulaşmış olduğu sonucuna varılabilir.

> Çocuk Dünyası İttihat ve Terakki iktidarının özlediği yurtsever ve milliyetçi kadroların yetişmesine yönelik bir dergi olarak işlev de bulundu.

* Metinde parantez içinde gösterilen sayılar sırasıyla cilt, sayı ve sayfa numaralarını göstermektedir. I. ciltte her sayının sayfaları birden başlamakta, II. ve III. ciltlerde sayfalar sayılardan bağımsız olarak devam etmektedir.

Bir Marş

Asakir-i Şahaneye Mahsus Marştır

MIZIKA-I HÜMAYÛN KOLAĞALARINDAN OSMAN ZEKİ BEYİN ASÂKİR-İ ŞÂHÂNE'YE YÂDİGÂR OLARAK TANZİM EYLEDİKLERİ MARŞTIR

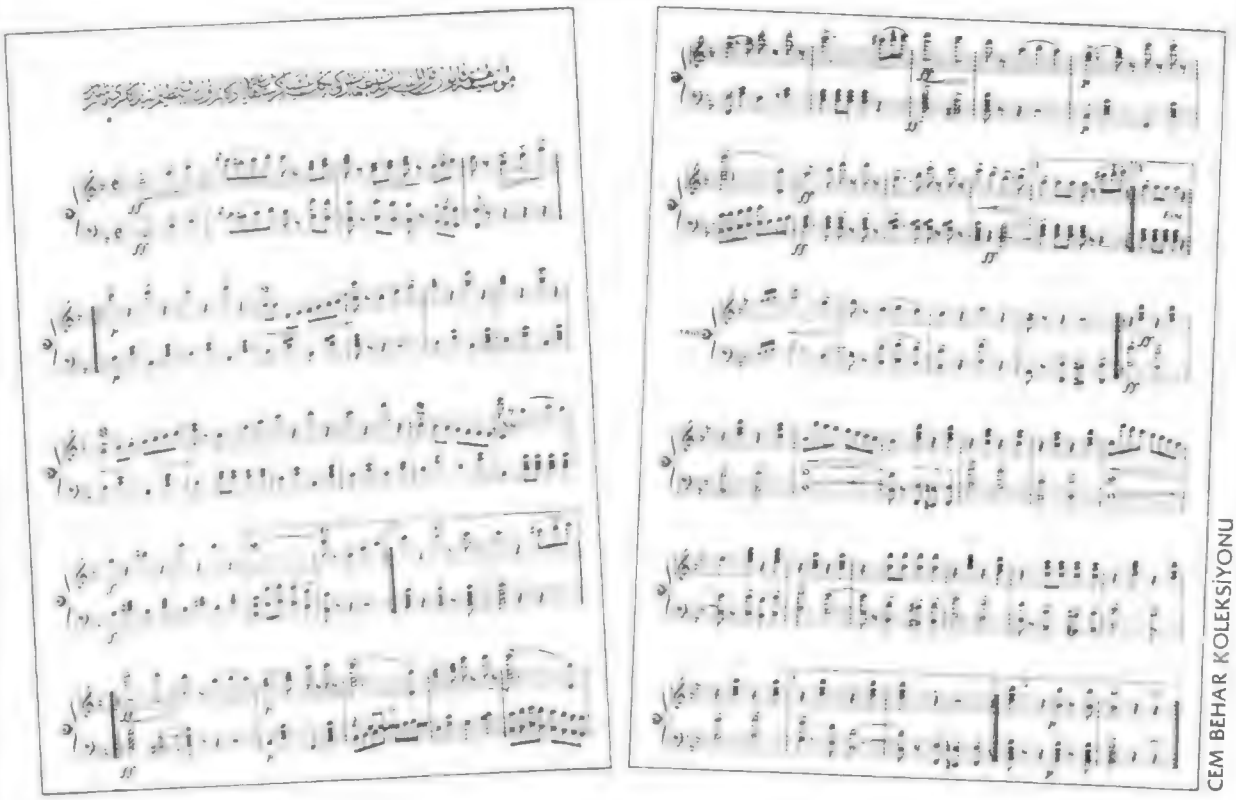

CEM BEHAR KOLEKSİYONU

1311 (1896) yılında Mâlumât dergisinin ilâvesi olarak yayınlanmıştır

KARAGÖZ'DEN

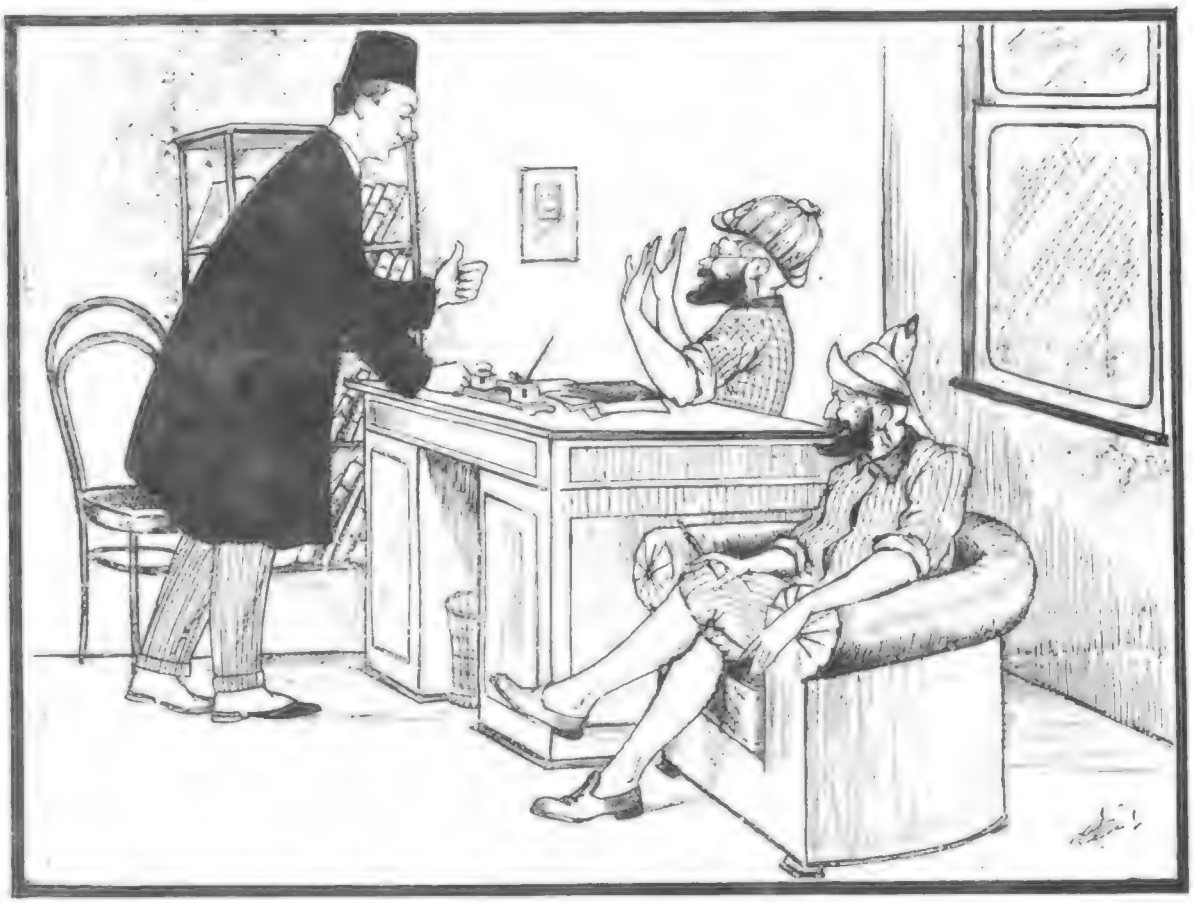

محرر — قره‌كوز عموجه ، غزته‌يه حوادث كتيردم ! شوراده بر دليم اكمك يوزوندن ايكى آدام قاوغا ابتدى !
قره‌كوز — يووووق ! عزيزم محرر بك ، ويرديكك حوادثك اصلى ، آستارى ، منبعى . مصدرى ، مركزى ، مفشأنى كوسترمه‌دن ومحله امامنه ، پوليس مركزينه ، امانته ، ولايته ، حكومته تصديق ايتديرمه‌دن غزته‌يه يازوب دردسز باشمه دردلر آچامام !

Muharir — Karagöz amca, gazeteye havadis getirdim! Şurada bir dilim ekmek yüzünden iki adam kavga etti!

Karagöz — Yook! Azizim muharrir bey, verdiğim havadisin aslını astarını, menbaını, mastarını, merkezini, menşeini göstermeden ve mahalle imamına, polis merkezine, emanete, vilayete tasdik ettirmeden gazeteye yazıp dertsiz başıma dertler açamam!

Sene 16 Sayı 1643, 15 Aralık 1923

Çevrimyazı: Uygur Kocabaşoğlu

Himaye-i Etfal Cemiyeti

HASAN AKBAYRAK

HİMAYE-İ Etfal Cemiyeti ilk olarak 1908 yılında Kırklareli'nde kuruldu.[1] Mahalli nitelikteki bu cemiyet çalışmalarını Balkan Savaşı'na kadar sürdürdü. 1917 yılında ise Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul'da umumî bir tarzda teşekkül etti. Kırklareli'nde daha önce kurulmuş olan cemiyet de İstanbul'da ki cemiyete iltihak etti. Başka şubeler de açan cemiyet, savaşın ortaya çıkardığı kimsesiz çocukların himayesi ile meşgul oldu. Şubelerinin faaliyetlerini uzun süre devam ettirememesine rağmen, Istanbul'daki cemiyet mevcudiyetini Mütareke döneminde de devam ettirdi.[2] Himaye-i Etfal Cemiyeti, 17 Ocak 1921 tarihli bir padişah iradesi ile kamu yararına çalışan cemiyet olarak kabul edildi.[3]

Himaye-i Etfal Cemiyeti, 30 Haziran 1921 tarihinde Ankara'da "ihyaen" tesis edildi. Cemiyetin kuruluşunda, daha sonra Maarif Vekili de olacak olan Saruhan Mebusu Mustafa Necati'nin girişimleri etkin oldu. Mustafa Necati bazı arkadaşları ile birlikte, şehit dul ve yetimlerine yardım edecek, Hilâl-i Ahmer gibi iyi işleyen ve Hilâl-i Ahmer ile Hükümet'in yardımını temin edecek kuvvetli bir cemiyet kurmak için çalıştı. Mustafa Necati'nin görüşüne göre, şehit dul ve yetimlerine yardım işi Hükümet'e bırakılmamalıydı. Kurulacak cemiyet, bazı vilayetlerde halkın teşebbüsüyle açılmış olan ve halkın yardımları ile yaşayan dâr-ül-eytâmları tamamlayacak, öksüzler için yeni dâr-ül eytâmlar, dullar için yeni sanayi müesseseleri açacak, şehit çocuklarını hayatlarını kazanmaya yarayacak bir meslek sahibi yapmak için çalışacaktı[4]. Bu sırada başka bir grup insan da "memleketimizin her memleketten daha fazla

bakımsız kalan çocuklarını himaye maksadıyla" bir cemiyet kurma faaliyeti içinde bulunuyordu. Bu iki fikrin müteşşebbislerinin Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun içtima salonunda toplanarak emellerini, fikirlerini ve mesailerini birleştirmeleri sonucu Himaye-i Etfal Cemiyeti kuruldu.[5]

Himayesini Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin deruhte buyurdukları Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurucu üyeleri, ikisi dışında, mebuslardan oluşuyordu.[6] Kurucu üyelerden meydana gelen Cemiyet'in ilk heyet-i merkeziyesi 30 Haziran tarihinde yaptığı ilk toplantısında cemiyet reisliğine İstanbul mebusu Muhtar Bey'i, katib-i umumiliğine Bolu mebusu doktor Fuad Bey'i ve muhasibliğine de Niğde mebusu Vehbi Bey'i seçti.[7] Cemiyet heyet-i merkeziyesinin 2 Temmuz'da yaptığı ikinci toplantısında da Erzurum'lu tüccarlardan Nafiz Bey birinci reis vekilliğine, İzmir mebusu Yunus Nadi Bey de ikinci reis vekilliğine seçildiler.[8]

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluş amacı nizamnamesinin birinci maddesinde şöyle açıklanıyordu: "Cemiyet evvelâ şehid çocukları ile, saniyen harb malüllerinin ve harb felaketzadelerinin çocukları ile iştigal eder."[9] Bunun için cemiyet şehit çocukları ve harbden zarar gören çocuklar için darüleytamlar açacak ve mevcud darüleytamların yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi için hükümetin çabalarına "refik ve muavin" olacaktı. Cemiyet, ayrıca, çocuklara eza edilmemesi, çocuk bakımının annelere ta'limi, veremli çocuklar için hastahaneler tesisi, fakir hasta çocukların tedavisi, serseri çocukların ve dilenci çocukların kurtarılması, çocukların hukuku ve sıhhati ve bunlar gibi bir çok memleket ve insaniyet meseleleri ile de uğraşacaktı.

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulmasında savaşın geriye bıraktığı kimsesiz çocukların çokluğu etken oldu.[10] Ayrıca, Avrupa'da savaş sonrasında kimsesiz çocukların himayesi için yapılan çalışmalar da çocukların korunması için bir cemiyet kurulmasına örnek teşkil ediyordu.

Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne, hayır yapmayı seven kadın ve erkek herkes üye olabilecekti. Cemiyet'in dört tür üyesi vardı: kurucu, faal, fahri ve yardımcı üyeler.

Ankara'da Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Hakimiyet-i Milliye binasının bir odasında, kurucularının verdiği birer lira ile oluşan 20 liralık bütçe ile işe başlayan Cemiyet daha sonra Hacıbayram caddesindeki eski bir mektep binasına taşındı. Cemiyet aynı cadde üzerinde kiraladığı iki katlı bir binada hasta çocukları tedavi ve muayene etmeye başladı ve kimsesiz çocuklar için küçük bir misafirhane açtı. Akşehirli Arif Bey tarafından verilen iki top kumaşla ilk defa bir grub fakir çocuk giydirildi. Savaş sahası olan köylerden bin beş yüz kimsesiz çocuk getirilerek bunlar için

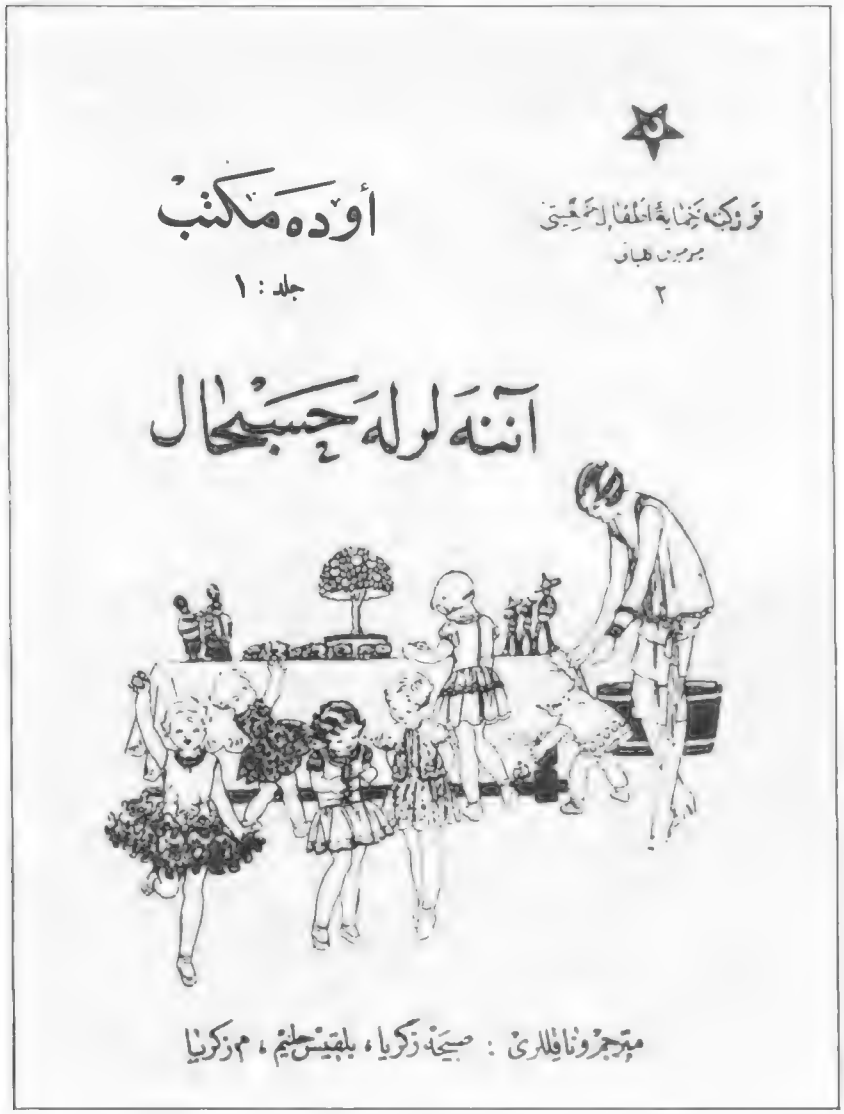

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin bir yayını: Sabiha Zekeriya, Belkıs Hanım ve M.Zekeriya'nın çevirdikleri "Annelerle Hasbıhal".

Ankara'da evlerde geçici yerler hazırlandı ve iaşeleri karşılandı. Fakat bu çocukların bir kısmı köylerine geri gönderilmek zorunda kalındı, kalanlar darüleytamlara yerleştirildi. Bu arada, süt çocuklarını koruma ve yaşatma çarelerini temin etmek için Hacımusa mahallesinde genişce bir ev kiralanarak "çocuk bakımevi" olarak düzenlendi. Kız mekteplerinde "çocuk bakımı" dersi programa koyduruldu.[11]

Himaye-i Etfal Cemiyeti, bakıma muhtaç çocuk sayısının fazla olması ve savaş döneminde yeterli kaynak bulamamasından dolayı, yurtdışındaki Türk ve Müslümanlardan para yardımı temin etmeye teşebbüs etti. Celal Nuri Bey'in tavsiyesi ve verdiği adresle Washington'da sefaret imamı Mehmet Ali Efendi'ye mektup yazıldı. Mehmet Ali Efendi, New York'da bulunan Mehmet Zekeriya (Sertel) ve eşinin (Sabiha Sertel) bu konuda yardım edebileceklerini bildirdi. Sabiha (Sertel)'in girişimleri sonunda 1923 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti reisi doktor Fuad Bey (Umay) Amerika'ya gitti. Amerika'da çalışan insanlarımızdan 100 bin dolar (152 bin Türk lirası) yardım toplandı ve orada cemiyetin bir şubesi kuruldu. Amerika'daki kurum teşkilatı daha sonraki yıllarda yarım milyon liradan fazla yardım yapılmasını temin etti.[12] Bu paralar cemiyetin muayyen gelir getirir kaynaklarının temeli oldu. Ankara'da yapılan üç bina 1927 yılında tamamlandı.[13] Öte yandan, Ankara yönetimi de, Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne yasal düzenlemelerle bağış toplama kolaylıkları sağladığı gibi doğrudan yardımda da bulunarak bütçeden ödenek ayırdı.[14]

Himaye-i Etfal Cemiyeti, Cumhuriyetin kurulmasından sonra çalışmalarını çocuk ve ana sağlığı üzerinde yoğunlaştırdı, özellikle 1920'lerin sonlarından itibaren nüfus siyasetine uygun olarak çocuk doğumlarını arttırmak ve ölüm oranlarını düşürmek yolunda bir faaliyet içinde oldu. Cemiyet nizamnamesi 1928 yılı kongresinde tadil edilerek cemiyetin amacı çocukların hayat ve hukukunu himaye etmek olarak belirlendi. Cemiyet, ayrıca, iskatı cenin fenalıklarının önünü almak, çocuk vefatını önlemek, fena terbiyelere engel olmak, Türkiye'de çok ve gürbüz çocuk yetişmesini temin etmek için de çalışacaktı.[15]

Himaye-i Etfal reisi Dr. Fuat (Umay)

Himaye-i Etfal Cemiyeti, bu doğrultudaki çalışmalarını Ankara'da kurduğu bakım evleri, çocuk yuvası, süt dağıtım merkezleri ve diğer şehirlerdeki şubeleri vasıtası ile sürdürdü. Cemiye-

Sabıha Sertel'in çevirdiği bir Himaye-i Etfal Yayını: Heidi

tin adı 1934 yılında Atatürk tarafından "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu" olarak değiştirildi. □

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ilk olarak Mason localarının girişimi sonucu kurulduğu belirtilmektedir. (Haydar Rıfat'ın *Formasonluk* adlı eserinden aktaran *Vakit*, 9 Şubat 1934). Cemiyet'in kuruluşu sırasında Kırklareli'nde Hükümet tabibi olan ve Ankara Hükümeti döneminde kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin önce genel sekreterliğini yapan ve daha sonra başkanlığına getirilen Kırklareli Mebusu Fuat Umay, bu iddiayı kabul etmemekle birlikte yeterli bir açıklama da getiremeyerek, Cemiyet'in kuruluşunun "memlekete ait bir şeref" olduğunu söylemekle yetinmiştir. (*Çocuk Haftası*, 6. Kitap, 23 Nisan 1934, ss.11-12).

[2] Doktor Fuat (Umay), *Cumhuriyet*, 4 Mart 1927.

[3] Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesinin Menafi-i Umumiyeye Hadim Cemiyetler Meyanına İthalı Hakkında İrade-i Seniye, *Sicil Kavanin*, Cilt. 16, 1324-1336, Cihan Kitaphanesi, 1336, s.909.

[4] *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Haziran 1921.

[5] *Hakimiyet-i Milliye*, 1, 7 Temmuz 1921,

[6] *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 1 Temmuz 1921 tarihli nüshasında yayınlanan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurucu üyeleri: Adnan Bey (İstanbul mebusu), Muhtar Bey (İstanbul mebusu), Mustafa Necati Bey (Saruhan mebusu), Fevzi Paşa (Kozan mebusu), Hoca Esad Efendi (Aydın mebusu), Doktor Refik Bey (Bayezıd mebusu), Abdi Azmi Bey (Eskişehir mebusu), Doktor Fuad Bey (Bolu mebusu), İbrahim Süreyya Bey (Saruhan mebusu), Yunus Nadi Bey (İzmir mebusu), Nafiz Bey (Tüccardan), Rıza Nur Bey (Sinob mebusu), Faik Bey (Matbuat Müdür-ü Umumisi), Eyüp Sabri Bey (Eskişehir mebusu), Enver Bey (İzmir mebusu), Hamdi Bey (Bilecik mebusu), Emin Bey (Canik mebusu,) Vehbi Bey (Niğde mebusu). Tahsin Baranoğlu bu kurucu üyelere ilave olarak Rauf Bey (Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı) ve Vasıf Bey (Heyet-i Merkeziye Âzasından)'in isimlerini de vermektedir. (Tahsin Baranoğlu, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 1966/4, ss.9-10).

[7] *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1921.

[8] *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Temmuz 1921.

[9] *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1921.

[10] Sabiha Sertel, 1923 yılında Amerika'da bulunduğu sırada, Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti'nden aldığı mektubda kimsesiz çocuk adedinin 90 bin olarak belirtildiğini söylüyor. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.43.

[11] *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi, 1921-1939*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1940, ss.3-6.

[12] *ibid.*
Sabiha Sertel, Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin mektubla yardım talebinde bulunduğunu, bunun üzerine daha çok miktarda yardım toplanmasına hizmet eder düşüncesi ile Cemiyet'den bir temsilci taleb edildiğini ve Cemiyet başkanı Doktor Fuat Bey (Umay)'in Amerika'ya geldiğini söylüyor. Sertel, Amerika'daki çalışmalar sonunda Türkiye'ye gönderilen paranın bir milyon Türk Lirası'nın üzerinde olduğunu belirtiyor.
Sabiha Sertel, ayrıca, 1923 yılı sonlarına doğru Ankara'ya geldikten sonra, çocuk meselesini, harb yüzünden sokaklarda kalan on binlerce çocuğun korunması, barındırılması meselesinin ötesinde, bütün çocukların eğitimi, okulların sayısı, öğretmen kadroları, çalışan kadınların çocukları, çocukların sağlık durumu, madenlerde ve ağır işlerde çalıştırılan çocuklar, nikahsız doğan çocuklar, evlatlıklar, çocukları koruyacak kanunlar.. gibi meseleleri kapsayacak şekilde ele alan bir proje hazırladığını fakat bu projenin, "cemiyetin fahri başkanı, Mustafa Kemal'in refikası Latife Hanım" tarafından uygulattırılmadığını öne sürüyor.
Sabiha Sertel, *op. cit.*, ss.43-78.

[13] Bu binalardan birini "çocuk sarayı" adı altında merkezi faaliyet binası olarak kullanan Cemiyet, diğer iki binayı seneliği 25 bin liradan Ziraat Bankasına kiraya verdi. "Çocuk Sarayı"nın açılış töreni için bakınız: *Cumhuriyet*, 4 Mart 1927.

[14] 22 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen bir kanunla (*Düstur*, 3. Tertip, Cilt. 8, s.1813) Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne ait evraka damga resminden muafiyet tanındı. Otomotik oyuncak makineleri ithal etmek ve bunları işletmek hakkı, 26 Mart 1931 tarihinde kabul edilen bir kanunla, Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne tanındı. (*Düstur*, 3. Tertip, Cilt. 12, s.262). Çocuk bayramı münasebeti ile Nisan'nın yirmisinden otuzuna kadar mektup ve telgraflara şevkat pulu yapıştırılması ve gelirinin Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne verilmesi, 11 Nisan 1932 tarihinde kabul edilen bir kanunla kabul edildi. (*Düstur*, 3. Tertip, Cilt. 13, s.203). Ankara Yönetimi, Cemiyet'in Ankara'da yaptığı ilk üç binanın arsasını ve Keçiören'de yaptırdığı çocuk yuvasının arsasını kanun çıkararak Cemiyet'e sattı. (*Düstur*,. 3. Tertip, Cilt. 6, s.143, ve *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi, 1921-1939*, s.25). Mustafa Kemal de Cemiyet'e bağışlarda bulundu. (Kendisine hediye edilen bir çiftliği İzmir Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne teberru etmesine ilişkin haber, *İkdam*, 7 Kânunuevvel 1339). Hükümet Cemiyet'e bütçeden ödenek ayırarak doğrudan yardım da yapıyordu. (Örneğin 1930 yılı Maliye Vekaleti bütçesinden istisnai masraf olarak Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne 45 bin lira yardım yapıldı. Ayrıca, bakınız Doktor Fuat (Umay)'ın açıklaması *Cumhuriyet*, 4 Mart 1927).

[15] *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930.

"Annelerle Hasbıhal"

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

B. M. M. MUHTEREM REİSİ

Kâzim Paşa Hazretlerinin

RİYASETLERİ ALTINDA

BÜYÜK KIR BALOSU

23 Temmuz 1931

Perşembe günü saat 21 den itibaren

Türkiye Himyeietfal Cemiyeti

KADIKÖY ŞUBESİ MENFAATİNE

SUADIYE

Plaj gazinosu bahçelerinde

Tertip edilmiştir.

Muhterem efendim

Her münasebetle cemiyetimize karşı ibraz buyurulan lütfu muavenete zamimeten huzurunuzla şerefyap buyurulmaklığımızı rica ve bu münasebetle teyidi intiram ederiz.

Himayeietfal cemiyeti Kadıköy şubesi
İdare heyeti reisi ve İstanbul mebusu

Salâh Cimcoz

Bir bey, bir hanım için 500 kuruş.

SUR LE HAUT PATRONAGE
DE L'HONORABLE PRESIDENT DE LA GRANDE
ASSEMBLÉE NATIONALE

S. E. KIAZIM PACHA

GRAND BAL CHAMPÊTRE

Jeudi le 23 Juillet 931

à partir de 21 heures

au Jardin casino de Plage Suadié

au profit de

l'Association de la protection de l'Enfance de Turquie

SECTION DE KADI-KEUY

Prière de vouloir bien honorer la fête de votre présence

Pour une dame et un Monsieur

500 piastres.

Heyeti Tertibiye

Ahter	Hanımefendi	Güzin Ziya	Hanımefendi
Belkis Naci	„	Nemide Vahit	„
Server Sabur Sami	„	Madam K. Vitol	
Serra Aziz Sami	„	„ İmhof	
Saadet Hüsnü	„	„ Küçükyan	
Safiye Hüseyin	„	„ Çizner	
İffet Halim	„	Zubeyde Feyzi	Hanımefendi
Meftune Ömer Faruki	„	Zeynep Fatin	„
Mehpare Şefik			

Himayeietfal cemiyeti Kk. Ş. Heyeti İdare

Reisi	S. Cimcoz	Bey
Aza	Reşat	»
»	Naci Âli	»
»	Burhanettin	»
»	Şevki	»
»	Muhittin	»
»	Tahsin	»

Gece yarısından sonra saat 3,30 da Suadiyeden hususî vapur İstanbula hareket edecektir.

Comité d'Organisation

Mme Ahter		Mme Guzin Ziya	Bey
„ Belkis Naci	Bey	„ Nemidé Vahid	„
„ Server Sabur Sami	„	„ K. Whittall	
„ Serra Aziz Sami	„	„ Imhoff	
„ Saadet Husnu	„	„ Kutchukian	
„ Safié Husein	„	„ Tchizner	
„ Iffet Halim	„	„ Zubeydé Feyzi	Bey
„ Meftuné Omer Faruki	„	„ Zeynep Fatin	„
„ Mehparé Chéfik	„		

S. Djimdjoz Bey Président de la section de Kadi-Keuy

Rechad Bey	Membre	»	»	»
Nadji Ali Bey	»	»	»	»
Bourhaneddin Bey	»	»	»	»
Chevki Bey	»	»	»	»
Mouhiddin Bey	»	»	»	»
Tahsin Bey	»	»	»	»

Bateau spécial de Suadié à 3,30 h. du matin.

SAMİ ÖNAL KOLEKSİYONU

1918 Haymana'sında Bir Bahai

A.TURAN ALKAN

AŞAĞIDA nakledilen hadise, I. Dünya Harbi yıllarında Anadolu'da Kaymakam olarak vazife yapan Ali Kemâli Bey'in[1] kendince önemli gördüğü bir kısım yazışmaların suretlerini çıkardığı bir defterden alınmıştır. 1916 yılının sonlarında Haymana'ya, Nisan 1918'de Kalecik'e kaymakam tayin edilen Ali Kemâli Bey, bu yıllar içinde Ankara Vilâyetiyle yapılan muhaberâtı büyükboy bir deftere kaydetmiştir. Son derece güzel ve işlek bir Bâb-ı Âlî rik'asıyla tutulan kayıtlar, Vilâyetten ve Vilâyet kanalıyla Dahiliye Nezaretinden gelen yazılar ve bir kısmı cevabî mahiyette Kaymakamlıktan gönderilenler olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır.

Hadise, Ankara Vilâyetinden, Haymana Kaymakamlığına gönderilen 16037/373 numaralı ve 22 Kânun-ı evvel 1334 (22 Aralık 1918) tarihli yazıyla başlıyor. Suretini defterde bulamadığımız bu yazıda -Cevap yazısından anlayabildiğimiz kadarıyla- şüpheli hareketleriyle dikkat çeken bir şahsın izlenerek, hakkında bilgi verilmesi istenmektedir. Haymana Kaymakamı Ali Kemâli Bey, bunun üzerine gerekli tahkikatta bulunarak 29 Kânun-ı sâni 1334 tarihinde, Ankara'ya şu cevabı veriyor:

> Resîde-i dest-i tâ'zim olan 22 Kânun-ı Evvel 1334 tarihli ve 16037/373 numrolu emirnâme-i devletleri arîza-i cevabiyesidir:
>
> Balçıkhisar karyesi imamı Hacı Ahmed Efendi, filhakika (Şiraz) kasabasında zuhur eden ve "rab", "mazhar-ı hak" gibi ünvanlarla dâva'y-ı rubûbiyete kıyâm ile Kur'ân-ı Azîmüş'şânı hod be hod tefsire, ahkâm-ı cedîde va'zına ve hattâ gayesi uhuvvet-i âmmeyi tesis ü temîn ve beşeriyeti tefrika-i hazıradan ve rüsûm-u tekâlif-i zaideden tahlîs ile asrın icabatına muvafık, sade ve teklifsiz bir ibadet emreden bir din-i umûmi neşreden bir mecnûna, bundan birkaç sene evvel ittibâ' ve kendisi esasen bir mü'min, takvâ-şiar iken, merkuma tebaiyyetten sonra hilye-i imân-ı islâmdan da inhilâ etmiş ise de bu hali şahsı ve ailesine inhisar etmiş; kanaat-i vicdâniyesini bir taraftan muhitin müsaadesiz ol-

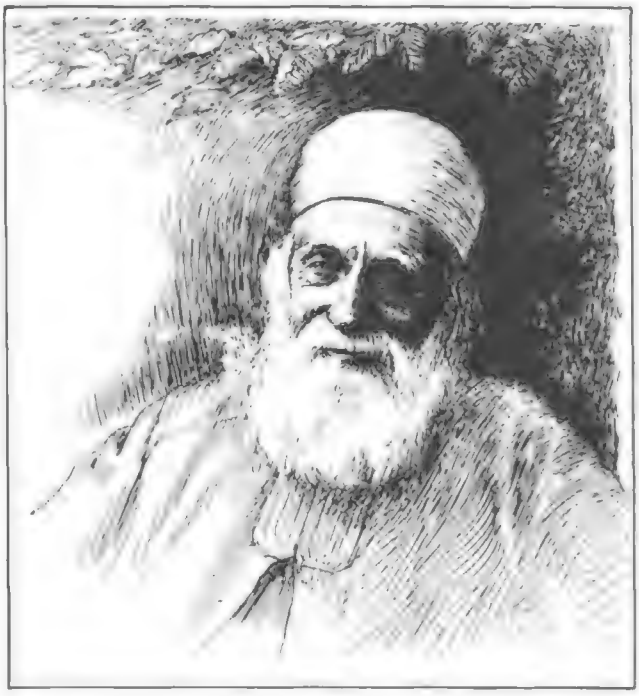

Bahaullah'ın büyük oğlu Abdülbaha

Hayfa'daki Bahai Türbesi.

masına, bir taraftan da vazife-i iblağa me'zun olmamakla beraber mev'ıze ve nasihatın sui-telakkiye uğrayarak hayatının tehlikeye düşmesi zannında bulunmasına binaen, ifşâ etmekte ihtiraz ve ancak mâ'düd bazı eşhasa da cüz'ice keşf-ü râz eylemiştir.

Hayli mutantan bir bürokrat üslûbuyla kaleme alınan bu ifadeyi biraz açalım: Olayın kahramanı, o sırada Haymana'nın Yenice Bucağına bağlı Balçıkhisar köyü imamı Hacı Ahmed Efendi'dir. Hacı Ahmed Efendi, İran'ın Şiraz şehrinde ortaya çıkan ve kendisine "Rab", "Mazhar-ı Hak" gibi ünvanlar yakıştırarak, ilâhlık iddiasında bulunan bir "mecnûna" bağlanmıştır. Bu kişi[2], kendi kendine Kur'an'dan yeni hükümler çıkarmakta ve hattâ bütün insanların kardeşliğini temin gayesiyle lüzumsuz dini ibadet ve merasimleri ortadan kaldırmaya, böylece çağa uygun sade ve süssüz bir din yaymaya çalışmaktadır. Hacı Ahmed Efendi esasen dini bütün bir Müslüman iken, birkaç sene evvel "mecnûna" bağlanmakla İslâm imanının güzelliğinden uzaklaşmışsa da, bu hali şahsı ve ailesi gibi dar bir çevreye bağlı kalmış, düşüncelerini yaymakta başarılı olamamıştır. Çünkü böyle bir misyoner faaliyeti için hem ortam elverişli değildir, hem de Hacı Ahmed Efendi zaten böyle bir vazifeyle yükümlü değildir. İşte Hacı Ahmed, biraz da fikirlerinin yanlış anlaşılacağından endişe ederek, ancak sayılı birkaç şahsa -o da birazcık- inançlarından bahsedebilmiş, daha fazlasına -biraz da can güvenliğini düşünerek- cesaret edememiştir.

LE MESSAGER BAHA'I

ORGANE DU BUREAU EUROPEEN BAHA'I POUR
LA PAIX ET LA FRATERNITÉ ENTRE LES PEUPLES
SUIVANT LES ENSEIGNEMENTS BAHA'IS

GENÈVE (SUISSE)

1927'de Cenevre'de yayımlanan bir Bahai *dergisi*

Ancak Hacı Ahmed Efendi'nin gürültüsü tâ Ankaraya kadar ulaşmasına rağmen, Kaymakam Ali Kemâli Bey, vaziyeti, "canım o kadar büyütecek birşey yok" gibisinden hafifletmek eğilimindedir. Belki Hacı Ahmed Efendi, "Yeni Din"ini gizleyip sağda solda gevezelik etmese, durum yine yukarılara intikal etmeyecektir ama taşranın da gözü, kulağı ve uyanık vicdanları vardır. İşte bunlardan biri, İstanbul Ders-i âmm'lerinden iken, Haymana'da ticaretle iştigal eden Hoca Halil Efendi, meseleye derhal vâz'ı yed ederek, şurada burada "heyecânengîz" beyanatlarda bulunmaya başlayınca, iş vehâmet kesbetmeye başlamıştır. Ankaradan tahkikat emrini alan Kaymakam Ali Kemâli Bey, Hacı Ahmed Efendi'yi bulduarak ifadesini alma ihtiyacını duymuştur. Ancak Hacı Ahmed Efendi'de mühim değişiklikler vardır: Artık o, herhalde meselenin fazla şüyû bul-

masından da korkuya kapılarak, "tâib-i müstağfir olarak tecdîd-i imân ve ulûviyyet-i dîn-i mübîn hakkında peydâ-i itminân" eylemiş ve yeniden dine dönmüştür. Ali Kemâli Bey, cevabi yazıda durumu şöyle hikâye ediyor:

> Ahıren İstanbul'da dersiâmlardan olup, Haymana'da ticaretle iştigal eden Hoca Halil Efendi'nin meseleye agâh olarak şurada burada heyecânengîz beyanatta bulunmasından mı, yoksa başka bir saik tesiriyle mi, her nedense mûmâ-ileyh Hacı Ahmed Efendi, tâib-i müstağfir olarak tecdîd-i imân ve ulûvviyet-i dîn-i mübîn hakkında peydâ-i itminân eylemiş ve âcizleriyle saatlerce devam eden müdavele-i efkârda, taharri-i hakikat maksadıyla sebk eden mücâhedâtında ilmen mağlup olduğu cihetle Mısır'da mülâki olmuş olduğu merkum "mazhar-ı hak"kın oğlu ve halifesi "abdülbaha"nın esîr-i dalâleti olmuş ise de akval (?) ü ihbârını te'yid edecek bir emâreye şimdiye kadar şahid olmadığından ve Avrupa Akvam-ı fâzılasının (Abdülbaha) ya ittibaının ve merkumun Avrupa konferans salonlarından dinî mev'izeler iradiyle Katolik, Protestan, Müslim, Mesihi, herkesi meftûn-ül ilhâm-ı belâgati eylediğinin asl ü esasdan âri olduğu hakkında ifâdat-ı müberhine-i âcizânemin, o mezheb-i dalâlete karşı yakın vakte kadar beslediği kanaat ve muhabbeti muzmahill eylediğinde ve şu hale göre hâşâ dâva'y-ı rubûbiyetle ilmî, daha doğrusu sâdedilân nâsı iğfal edib, zamanın "mesleme'tül kezzâb"ına iktida mahz-ı cinnet olacağından artık şûle-i imânına irâs-ı havf eden o akîde-i dalâleden tathîr-i derûn ettiğini alelen i'tiraf eylemiş ve belediye reisi Mustafa Efendi'nin bu gibi mesâil-i gamıza'ya â'la-i fikr-i nazara kabiliyeti olmadığı gibi, Otelci Arif Efendi'nin de akîde-i mebhûs-ı anhâya inhimâki ve iştiraki anlaşılamamış ve fakat keyfiyetten az-çok haberdar bulunmuş olduğu ve tafsilat Ankara'ya nazaran şâyân-ı endîşe bir hal kalmadığı mâruzdur.

Hacı Ahmed Efendi, yaptığına nâdimdir, pişmandır. Kaymakam Ali Kemâli Bey'le saatlerce süren "müdâvele-i efkâr"da Hacı Ahmed Efendi samimi itiraflarda bulunur. Adı geçen "Mazhar-ı Hakk"ın oğlu Abdülbaha ile iki yıl evvel Mısır'da "mülâki" olmuşlardır. Bu görüşme neticesi Hacı Ahmed, Abdülbaha'nın tesirinde kalmış ve fakat hal ve hareketlerinden pek de birşey anlamamıştır. Abdülbaha yeni "dindaşına" bütün Avrupa'nın fazileti milletlerinin kendisine bağlı olduğundan söz etmiş, konferans salonlarında verdiği nutuklarla her millet ve dinden insanları kendine hayran bırakmış olduğundan dem vurmuştur. Ama Ali Kemâli Bey'in de tenvir edici izahatıyla, bu gibi şeylerin "asl-ü esasdan âri" olduğu ortaya çıkmıştır. Artık Hacı ahmed Efendi "dalâlet" mezhebini terk etmiş ve saf ahaliyi kandıran o sahte peygambere inanmanın, delirmekle bir olduğuna kanaat getirmiştir. İmanının ışığına korku saçan o sapık inançdan şimdi kurtulmuş ve mânevi bakımdan temizlenmiştir.

Kaymakam Ali Kemâli Bey, yazının sonunda Bahaî olduğundan şüphe edilen iki şahıs hakkında da Ankara'ya bilgi vermeyi gerekli görür. Buna göre şüpheliler arasında bulunan Belediye Reisi Mustafa Efendi'nin bu gibi karışık meselelere kafa yoracak tıynette bir adam olmadığı kanaati belirtilirken, ikinci şüpheli Otelci Arif Efendi'nin de, bu işe ne derece bulaştığının bilinemediği, fakat en azından haberdar bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Ali Kemâli Bey, yazının sonunu mahallin mülkî âmiri olarak, vazife yaptığı bölgede "şâyân-ı endîşe" bir durum kalmadığını vurgulayarak bitirir.

Anadolu'nun mütareke yıllarına tesadüf eden bu vaka, merkezin bu gibi fesada yol açabilecek cereyanlara karşı duyarlığını göstermesi açısından ilginçtir. □

Hayfa'da Bahailerin uluslararası arşiv binası.

[1] Ali Kemâli AKSÜT. 1884 Yanya'da doğdu. 7 Yıllık Yanya İdâdisinde Orta ve Lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1908'de Mülkiye'den mezun oldu. Aynı yılın Eylül'ünde yeniden Yanya'ya dönerek kaymakamlık stajını bitirdi. Bu süre zarfında ek görevle Yanya İdadisi Tarih ve Coğrafya muallimliklerinde bulundu İttihat ve Terakki Mektebi adlı okulun müdürlüğünü yaptı. Eylül 1910'da Filat, Nisan 1912'de Mecîdiye, Ekim 1913'de Mucur, Aralık 1916'da Haymana, Nisan 1918'de Kalecik kazalarında kaymakamlık yaptıktan sonra 1918 sonlarında Ankara Vilâyeti Umur-ı Hukukiyye Müdürlüğüne atandı. Milli mücadeleye katıldı. Haziran 1921'de TBMM Hükûmeti tarafından Dahiliye Vekâleti Müfettişliğine getirildi. 1928'e kadar müfettiş olarak çalıştıktan sonra 1929'da Ordu, 1930'da Erzincan, 1932'de Beyazıd, 1933'de Bilecek Valiliklerinde bulundu. Daha sonra Valilikten ayrılarak devlet kademelerinde muhtelif hizmetlerde çalıştı. 1960'da İstanbul Robert Kolej Edebiyat Öğretmenliğine getirildi. Bu görevde iken 12 Temmuz 1962'de vefat etti. Fransızca, Rumca ve Arapça bilen Ali Kemâli Aksüt, ardında bir hayli eser bırakmıştır. Bazıları: Erzincan Tarihi, (1932), Terceme Hakkında Düşünceler ve Tatbîkaata âid Ba'zı Nümûneler (1934) Koçi Bey Risâlesi (1939), Avrupa'nın Siyâsi Tarihi: 1815-1919 (1943), Profesör Mehmed Ali Aynî; Hayâtı ve Eserleri (1944) vb. Fazla bilgi için: Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Ali Çetinkaya, III.C. s.1143-1146.

[2] Bahaullah (1817-1892). Asıl adı Mirza Hüseyin Ali. İran'lı Din kurucusu. Bahaullah önce Bâbiliğin kurucusu Ali Mehmed Bab'ın düşüncelerini benimsedi ve onun yolundan yürüdü. Daha sonra tektanrıcı ve çoktanrıcı dinleri inceleyerek Şiraz'da görüşlerini yaymaya başladı (1848). Bu yıllarda İran'da yönetimi elinde bulunduran Nasireddin Şah'a karşı ayaklanan Babiler'in önderi Ali Mehmed Bab'ın görüşlerini savunmasından dolayı kovuşturmaya uğradı. Rus Elçisinin aracılığı ile kurtularak Bağdad'a sürüldü (1852). Babiler sonraları toplu halde Bağdat'a göçünce Bahaullah'ı şeyh seçtiler. Durumdan şüphelenen Osmanlı hükümetince İstanbul'a ve Edirne'ye sürgün edildi. Fikriyatını Edirne'de yaymaya başlamasından endişe edilerek 1868'de Akkâkalesine hapsedildi. 1892'de ölümünden sonra Abdülbaha ismiyle harekete geçen oğlu Abbas tarafından görüşleri yayıldı. Bahailik özellikle ABD'de tutulmuştur: Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, s.596-598.

Eski ve Yanlış
Bir Dil Anlayışı

TALÂT TEKİN

18 HAZİRAN 1987 günkü Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan "Üniversitelerde Türk Dili Öğretimi" başlıklı yazımda YÖK yasası ile üniversite programlarına konulan "Türk Dili" derslerinin amacına erişmemesinin nedenleri üzerinde durmuş, bu arada Prof.Dr.Muharrem Ergin'in üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan *Üniversiteler İçin Türk Dili* adlı gramerindeki bazı yanlış görüşlerle birkaç bilimsel yanlışa değinmiştim. Cumhuriyet gazetesinin 15 Temmuz 1987 günkü sayısında, "Okur Mektupları" sütununda, sayın Ergin'in "Talât Tekin'e cevap" başlıklı bir yazısı yayımlandı. Ergin, bu yazısında benim eleştirdiğim konuları maddeler halinde yanıtlıyor. "Yanıtlıyor" diyorsam, söz gelişi bu. Aslında, sayın Ergin, eleştirdiğim eski görüş ve bilimsel yanlışların hiçbirini kabul etmiyor, bunların doğru olduğunda ısrar ediyor, bu arada bazı haksız ve yersiz suçlamalarda bulunmaktan da geri kalmıyor.

Bir gramer kitabındaki bilimsel yanlışlar genel okuyucuyu pek ilgilendirmeyeceği için, bu yazıda, Ergin'in "Üniversite Grameri"ndeki çok sayıda bilimsel yanlışı şimdilik bir yana bırakarak onun dil tanımı ve dil anlayışı üzerinde durmak istiyorum.

Söz konusu yazımda, dili "tabii bir vasıta" ve "canlı bir varlık" olarak tanımlayan Ergin'in bu tanımının eski ve yanlış bir dil anlayışından kaynaklandığını belirtmiş, ayrıca bu anlayışın dilin aynı zamanda "ictimai bir müessese" ve "bir gizli antlaşmalar ve sözleşmeler sistemi" olduğu yargıları ile çeliştiğine dikkat çekmiştim. Sayın Ergin bu eleştirime şu yanıtı veriyor: "Talât Tekin bizim, dili tabii bir vasıta ve canlı bir varlık olarak görmemizi kabul etmiyor. Türkçenin içinde yoğrulan bir insanın dilde tabiilik ve canlılık vasfını görmemesi şaşılacak bir şeydir. Dil elbette ki tabii ve canlı bir varlıktır. Suni olmayan, sosyal bünyenin ve kültürün doğup gelişmesine bağlı olarak tabii bir şekilde ortaya çıkan, gelişen, yürüyen, intikal eden, kendisine mahsus nizamı olan canlı bir varlıktır. Kitapta dilin bu iki vasfı çok açık seçik olarak hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde anlatılmıştır. Dilin tabii ve canlı bir varlık olduğunu öteden beri anlamazlıktan gelenler uydurmacılardır, müdahalecilerdir".

Görüldüğü gibi, sayın Ergin "dilin tabii ve canlı bir varlık olduğu" yolundaki görüşünde ısrar ediyor, benim dilin bu iki niteliğini görmediğime şaşıyor, ayrıca beni ve benim gibi kendi dil tanımını kabul etmeyenleri "uydurmacı" ve "müdahaleci" olmakla suçluyor.

August Schleicher

Die

Darwinsche Theorie

und

die Sprachwissenschaft.

Offenes Sendschreiben an Herrn Dr. Ernst Häckel, o. Professor der Zoologie und Director des zoologischen Museums an der Universität Jena

von

Aug. Schleicher.

Dritte Auflage.

Weimar

Hermann Böhlau

1873.

Schleicher'in kitabının kapağı

Ergin, kendi yanlış görüşünde ısrar etmekle yetinip bana ve benim gibi karşı, fakat doğru görüşte olanlara suçlamada bulunmasaydı, görüşünü bir inanç durumuna getirdiği yargısına varır, kendisine yanıt vermek gereğini duymazdım. Böyle yapmayıp beni ve dilin "doğal ve canlı bir varlık olduğu" görüşünü kabul etmeyen herkesi suçlama yolunu seçtiğine göre, benim ona yanıt verme, kendimi ve benim gibi düşünenleri savunma hakkım kendiliğinden doğmuş oluyor.

Dilin canlı bir organizma olduğu görüşü, sözkonusu yazımda da belirtmiş olduğum gibi, 19. yüzyılın ünlü dilcilerinden August Schleicher'a kadar gider. Karşılaştırmalı Hint-Avrupa dilbilimi çalışmalarının başladığı 19. yüzyılın ilk yarısında dilin niteliği ve gelişimi konusunda henüz hiçbir dilcinin açık seçik bir görüşü yoktu. Bu dönemde dilciler dili türlü mecazlar ve benzetmelerle tanımlamaya çalışıyorlar, çokları da bu benzetmeleri ciddiye alıyordu. İşte August Schleicher (1821-1868) da bunlardandı. Schleicher büyük bir ciddiyetle dilin canlı bir varlık olduğunu iddia etmiş, dilbilimini de fizik, kimya ve biyoloji gibi bir doğa bilimi saymıştı.[1] Bu görüş, şüphesiz ki, doğru olamazdı. Nitekim, daha yüzyıl sona ermeden dilin ne olduğu açık seçik olarak anlaşılmıştır.

Dilin ne olduğunu ilk kez doğru olarak ortaya koyan, genel kanının aksine olarak, Saussure değil, Amerikan dilcisi William Dwight Whitney (1827-1894) olmuştur. Whitney'e göre dil, gelenekler, hukuk, dinsel törenler vb. gibi bir toplum kurumudur; çünkü dil toplumdan topluma değişir, başka bir deyişle, birbirinden farklı pek çok dil vardır ve kelimeler her dilde keyfi veya nedensizdir, toplumsal anlaşmaya göre biçimlenmiş ve anlam kazanmıştır. Dilin bir toplum kurumu olduğunu ilk kez söyleyen Whitney, dil işaretlerinin keyfi veya nedensiz *(arbitrary, conventional)* olduğunu yine ilk kez vurgulamakla da dilbilimini gerçek rayına oturtmuştur.[2]

İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) Whitney'den çok etkilenmiş, onun dil tanımı ve anlayışından hareketle ilk kez dil *(language)* ve söz *(speech)* ayırımı yapmış, yeni bir kuram geliştirmiş ve modern dilbiliminin kurucusu olmuştur. Saussure dili şöyle tanımlamıştır: "Dil, bir toplum kurumu, nesne ve kavramları gösteren bir sesli işaretler sistemidir."[3] Saussure'ün çağdaşı olan ve ondan sonra yetişen Boas, Sapir, Trubetskoy, Bloomfield, Sturtevant Jakobson, Martinet vb. gibi bütün dilci ve dilbilimciler onun dil anlayışını ve dilbilimi kuramını temel olarak almış ve geliştirmişlerdir. Bugün dünya dilcileri ve dilbilimcileri arasında dilin tanımı ve dil anlayışı konusunda hiçbir ayrılık yoktur. Bütün dilci ve dilbilimcilerin Amerikan dilcisi E.H.Sturtevant'ın şu dil tanımı üzerinde birleşmiş olduklarını tereddütsüzce söyleyebiliriz: "Dil, bir insan topluluğu bireylerinin işbirliği yapmalarını ve karşılıklı eylemde bulunmalarını sağlayan keyfi veya nedensiz *(arbitrary)* bir ses işaretleri sistemidir."[4]

İmdi, belki yalnızca Türkiye'de sayın Prof. Dr. Muharrem Ergin'in bu biricik en doğru dil tanımını ve anlayışını kabul etmemesi ne anlam taşır? "Dil tabii ve canlı bir varlıktır" tanımının Ergin'den ve onun gibi düşünenlerden başkasına hiçbir yararı olamaz. Ancak, Ergin'in bu eski ve yanlış dil tanımının başkalarına, en başta da üniversite öğrencilerine büyük zararı olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü YÖK tarafından ders kitabı olarak kabul edilen bu kitapta Ergin'in dil tanımını ezberlemeyen ve dilin ne olduğu sorusuna bu yanıtı vermeyen üniversite öğrencileri "Türk Dili" dersinden başarısız sayılmakta ve sınıfta kalmaktadırlar!

Şimdi, sayın Ergin'in dilin "tabii ve canlı bir varlık" olduğunu anlamazlıktan gelenleri "uydurmacılık" ve "müdahalecilik"le suçlamasına geçiyorum. Hem eski ve çok yanlış bir dil anlayışına bağlı kal, hem de bu anlayışta olmayanları "uydurmacı" diye, "müdahaleci" diye suçla! Olacak şey değil! Bu

durumda, Whitney ve Saussure başta olmak üzere bütün büyük dilciler ve dilbilimciler bir bakıma "uydurmacı" ve "müdahaleci" olmuyor mu? Ancak, Ergin'in bu şekilde suçladığı kimseler elbette ki bunlar değildir. O, hiç şüphesiz, Dil Devrimi ile Türkçeye aşırı ölçüde karışıp çok sayıda "yanlış" kelime türetenleri kast ediyor.

Dil Devrimi ile Türk diline geniş ölçüde karışıldığı, kurallara uygun olarak türetilen birçok kelime yanında kurallara pek uygun olmayan bazı kelime ve terimlerin de yapıldığı doğrudur. Ancak, Atatürk'ün başlattığı dili özleştirme hareketinin haklı ve çok sağlam bir gerekçesi vardır. İmparatorluk döneminde Türkçe, yazı dili olarak, Arapça ve Farsça kelime ve kurallarla o denli dolmuş ve o denli öz benliğini yitirip yozlaşmıştı ki ancak aşırı bir özleştirme hareketi onu yeniden öz benliğine ve öz güzelliğine kavuşturabilirdi. Bu da aşırı ve geniş ölçüde bir "müdahale"yi gerektiriyordu. Dil Devrimi ile yapılan, işte, budur. Türk Dil Devrimi'ne benzer aşırı "müdahale"ler daha önce Almanca, Macarca vb. gibi dillere de yapılmış ve bu "müdahale"ler başarılı olmuştu. Türk Dil Devrimi de başarılı olmuştur ve olmağa devam etmektedir. Söz hazineleri yabancı kelimelerle dolmuş dillere "müdahale" etmek, bir dil onarımına girişmek kadar doğal bir şey yoktur. Dil onarımı şöyle dursun, günümüzde ölü bir dilin diriltilmesine bile tanık olduk ve oluyoruz. İsrailliler, iki bin yıldır konuşulmayan, ölü bir dil durumunda olan İbrani dilini diriltmişler ve İsrail devletinin resmî dili yapmışlardır. Bu gerçek Ergin'in dilin canlı bir varlık olduğu görüşünü çürüten en güçlü kanıttır: Ölmüş olan bir canlı varlık diriltilebilir mi?

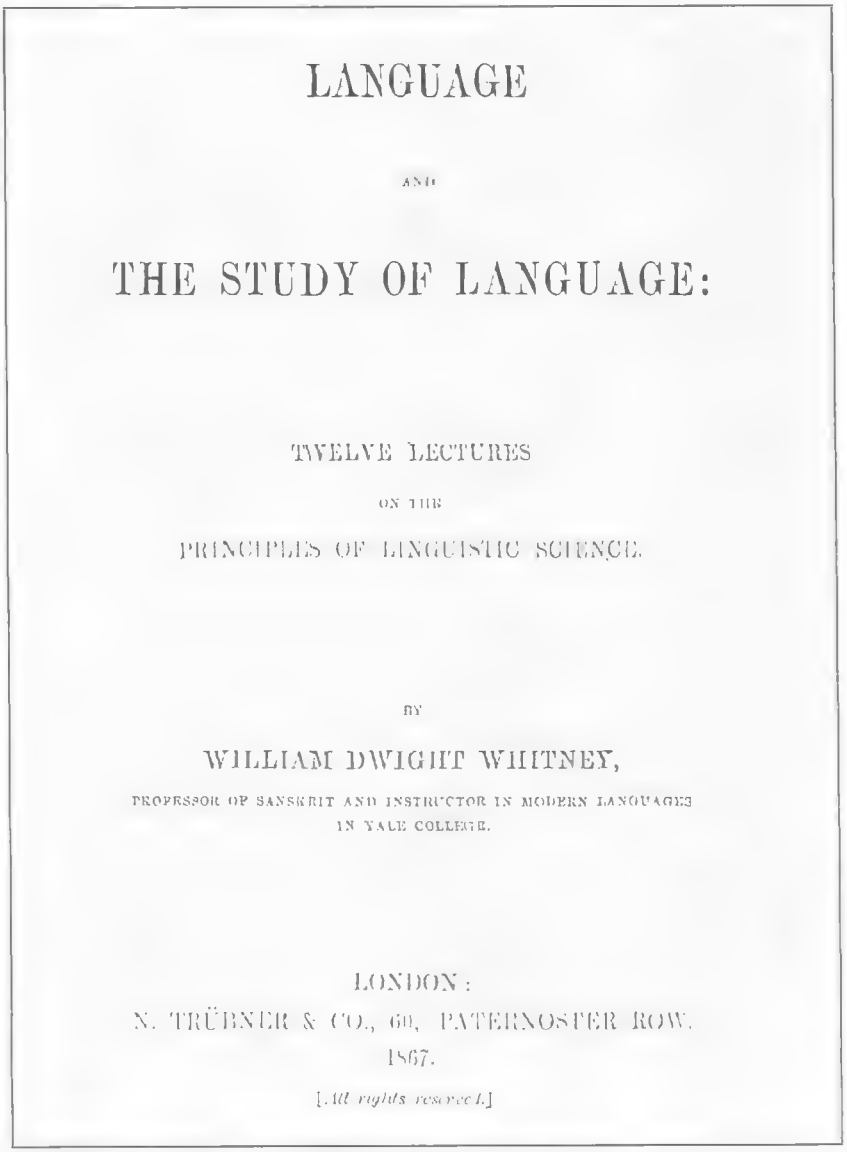

LANGUAGE

AND

THE STUDY OF LANGUAGE:

TWELVE LECTURES

ON THE

PRINCIPLES OF LINGUISTIC SCIENCE.

BY

WILLIAM DWIGHT WHITNEY,

PROFESSOR OF SANSKRIT AND INSTRUCTOR IN MODERN LANGUAGES IN YALE COLLEGE.

LONDON:
N. TRÜBNER & CO., 60, PATERNOSTER ROW.
1867.

[All rights reserved.]

W.D. Whitney'in dilin bir toplum kurumu olduğunu açıkladığı "Language and The Study of Language" adlı kitabının kapağı

Dile karışıp kelime türetenleri "uydurmacı" diye, "müdahaleci" diye suçlayan Ergin de kelime yapımına tümüyle karşı değil. Böyle olsaydı kitabına "Kelime yapmanın şartları" diye bir böüm (s.225-231) eklemezdi. Ne var ki Ergin kelime yapımı için bir sürü şart ileri sürüyor ve kelime yapmağa kalkışanların adeta elini kolunu bağlıyor! Ergin'e göre kelime yapmanın beş değil altı şartı vardır, bunlardan ikisi de "canlı kök" ve "işlek ek" şartlarıdır. Kelimeler canlı köklerden işlek eklerle yapılmalıdır. Peki ama işlek eklerin sayısı nedir? Kitabını inceleyince görüyoruz ki, Ergin'in işlek saydığı eklerin sayısı pek azdır. "İsimden isim yapma ekleri" listesindeki 43 ekten 21'i, "Fiilden isim yapma ekleri" listesindeki 43 ekten de 27'si Ergin'e göre işlek değildir. Böylece toplam 48, yani yarıdan fazla ek kelime yapılamayacak demektir. İyi ki bu kurala baştan beri uyulmamıştır. Aslında, şartların çoğu gibi bu şartın da pek geçerliliği yoktur. Nitekim onun "İşlek değildir" dediği *-t* eki ile pek çok kelime yapılmış ve bunlar tutmuştur: *anıt, kanıt, konut, kesit, taşıt, yakıt, sarkıt, dikit* vb. gibi. Yine Ergin'in işlek saymadığı *-man, -men* eki ile de *öğretmen, okutman, yönetmen, sayman, seçmen* vb. gibi birçok kelime türetilmiş ve herkesçe kabul edilmiştir.

Hem "işlek olmayan ek" niçin böyledir? Ergin "Şu ek işlek değildir", "Bu ek işlek değildir" deyip duruyor, fakat bunların niçin işlek olmadığı konusu üzerinde hiç durmuyor. Oysa, bunun nedeni çok açıktır: Dilimizdeki yapım eklerinin yarıdan çoğunun işlek olmamasının, daha doğrusu bunların işlekliğini yitirmiş olmalarının nedeni, Osmanlı aydın ve okumuşlarının yüzyıllarca Türkçe köklerden Türkçe eklerle kelime yapmamış, türetmemiş olmalarıdır. Bir ekle yüzlerce yıl hiçbir kelime yapılmazsa o ek elbette işlekliğini yitirir. Şimdi bize düşen özellikle bu eklerle kelime türetmek ve onları yeniden işlek duruma getirmektir. Başkaları iki bin yıl öncesinin ölü dilini diriltirken bizim hâlâ "Şu ek acaba işlek mi, değil mi?" tartışması yapmamız "abesle iştigal" değil de nedir? □

[1] Holger Pedersen, *The Discovery of Language*, Bloomington 1962, s.242.
[2] Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, New York 1950, ss.10 ve 76.
[3] Saussure, a.e., s.16.
[4] E.H. Sturtevant, *An Introduction to Linguistic Science*, New Haven 1960, s.2.

Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim

Baha Tevfik

MEHMET Ö. ALKAN

BAHA Tevfik, 1 Nisan 1300'de (14 Nisan 1884) İzmir'de doğmuş[1], 6 Mayıs 1330'da (19 Mayıs 1914) İstanbul'da ölmüştür. Babası gümrük memurlarından Mehmed Tevfik Efendi'dir. İlk öğrenimini İzmir Namazgah Mektebi'nde, orta öğrenimini İzmir Rüştîyesi ile Mülkî İdadîsi'nde tamamlayan[2] daha idadî sıralarında iken Fransızca öğrenmeye koyulur.[3] Batı'yı, Batı Düşüncesi'ni çok genç yaşta tanımaya ve izlemeye başlar. *Biraz Felsefe* adlı basılmamış eserine dayanarak onun daha idadîdeyken kaba-materyalist düşünceyle tanıştığı ileri sürülebilir.[4] Öğrenim yaşamının son durağı Mekteb-i Mülkiye'yi 1907'de "iyi" derece ile bitiren Baha Tevfik,[5] Mülkiye yıllarında, arkadaşı Hasan Vasfi [Menteş] ile bir de *Fransızca İştikâk Lûgatı* hazırlar.[6] Mülkiye'deki iki anısından da anlaşılabileceği üzere yine o yıllarda dinsel düşünce, kural ve uygulamaları biraz alaycı, biraz kuşkucu biraz da materyalist bir yaklaşımla eleştirip sorgulamaya başlamıştır. Bu iki anıyı aktarmadan edemedik.[7] Birinci anı kısaca şöyle: "... Mülkiye'de bir din dersinde Baha Tevfik merhum sırf azizlik olsun diye, derste ayağa kalktı ve bir müşkülü olduğunu ileri sürüp muvafakatını aldıktan sonra: (Allah'ın Birliğine akıl erdiremediğini), ileri sürdü. Bu sual öğretmende ilkin bir istihfaf sonra da bir hassasiyet uyandırdı. Hemen öteki okulda - Din Fakültesi'nde- olduğu gibi hararetle isbâta başladı. Baha merhum da iğneleyici suallerine devam edince, zavallı İsmâil Hakkı merhum, bizim bu mevzulara akıl erdirecek seviyede olmadığımızı ileri sürerek müzâkereyi kapadı." İkinci anı da kısaca şöyle: "Yine merhum Hacı Zihni Efendi'nin ders takriri esnasında, hırsızlık yapanların ellerinin kesilmesini emreden ser'in hükmünü anlatırken arkadaşlardan âteşin zekâya sahip Baha Tevfik merhum söz istemiş ve hocaya:

— Hırsızlık muhtelif sebeb ve zaruretlerden olabileceği gibi itiyad halini almış fıtrî nakîse ile mâlûl hırsızlar da bulunabileceğini ileri sürerek bunların elleri kesilmekle hırsızlıklarının önü alınamayacağını beyan ile, elleri kesildiği halde yine hırsızlık yaparlarsa daha nerelerinin kesilebileceğini sorması üzerine, hoca hemen iki elini yüzüne kapamış ve öylece bir zaman kalmış idi..."

Baha Tevfik

Baha Tevfik, Mülkiye'yi bitirince İzmir'e döner ve *Serbest İzmir* gazetesinde yazar olarak çalışmaya başlar. Kısa sürede başyazarlığa yükselir.[8] Gazetenin sahibi Hacı Hüseyin -İştirakçi Hilmi'dir. (Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucusu) II. Meşrutiyet'in ardından babası ve Hüseyin Hilmi ile beraber İstanbul'a gelen Baha Tevfik, bir ara "vilâyet maiyyet me'murluğuna" girer. Ancak "minnete tahammül edemediğindendir ki 4 Teşrin-i Evvel 324'de maiyyet memurluğundan (çekilir)"[9] Kaygusuz, Baha Tevfik'in bir ara Meclis-i Ayân Kâtipliği de yaptığını, ancak Meclis başkanı Sait Paşa ile geçinemeyerek ayrıldığını yazıyor.[10] Bu işleri yapmasına karşın Baha Tevfik'in memurluğa ilişkin düşüncelerini işlediği üç yazısın-

dan, memurluğu bir uğraş olarak benimsemediğini ve devletin bu mesleğe yaklaşımını beğenmediğini anlamak güç değil.[11] Baha Tevfik'in en büyük isteği Subhi Ethem'den öğrendiğimize göre "... Tıp tahsil etmek, Avrupa'yı görmek, büyük mekteblerden birinde mühim bir kürsü işgal etmek(miş)..." ve bu amaçla girişimleri de olmuş.[12] Herkesin düşündüğünden farklı düşünen, yerleşik gelenek ve göreneklere karşı çıkan,[13] "...zamanına göre pek acayip paradokslar yapmakla tanınmış..."[14] olan Baha Tevfik'in *Serbest İzmir* gazetesinde başlayan ve bir ara memuriyet-ler-i nedeniyle kesintiye uğrayan basın ve yayın yaşamı ölümüne dek artan bir ivmeyle sürecektir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF) ile ilgisi ve Sosyalistliği

Baha Tevfik'in Türkiye'de siyasal düşünce ve hareket içindeki yeri ve etkisi bir yana, Türk düşünce tarihi içinde özgün bir yeri olduğunu teslim etmek gereklidir. Yakın dönem Osmanlı tarihi ile ilgili araştırmaların ve döneme ilişkin anıları içeren yapıtların çoğunda, eğer Baha Tevfik'in adı geçiyorsa kısaca onun OSF'nin kurucusu ve teorisyeni olduğu konusuna; Hüseyin Hilmi ve sosyalistlik ile olan ilgisine değinilmiştir.

Bizim saptayabildiğimiz kadarıyla, Baha Tevfik ile ilgili olarak böylesi bir konuya ilk değinen kişi Zeki Cemal'dir.[15] Tarık Zafer Tunaya'nın 1952'de yayınlanan *Türkiye'de Siyasî Partiler* adlı araştırmasının, 1984'te yayınlanan genişletilmiş ikinci baskısında da (1. cilt, II. Meşrutiyet Dönemi) Baha Tevfik'in adı OSF'nin kurucuları arasında geçiyor.[16] Tunaya, bu bilgileri Dr. Refik Nevzat'ın 1950'de Paris'ten kendisine gönderdiği mektuba; Münir Süleyman Çapanoğlu ile yapılan 1948 tarihli konuşmaya ve; Bezmi Nusret Kaygusuz'un Baha Tevfik'in OSF'nin kurucusu olduğunu onaylayan 1949 tarihli mektubuna dayandırır. Oysa Kaygusuz, *Bir Roman Gibi* adlı yapıtında Baha Tevfik'in ömründe hiç bir partiye "intisab" etmediğini, Tunaya'nın araştırmasında (1. Baskı, 1952) kendisini "müzahir", Baha Tevfik'i de kurucu olarak göstermesinin doğru olmadığını yazıyor.[17]. Münir Süleyman Çapanoğlu da yaklaşık on yıl sonra -1964'de- yayınlanan yapıtında, Kaygusuz'u doğrularcasına "Baha Tevfik, ... politika hayatına atılmamıştı, partilere girmemişti..."[18] diye yazmaktadır. Yine Füruzan Hüsrev Tökin de Baha Tevfik'in hiç bir partiye girmediği görüşündedir.[19] Elimizde, Baha Tevfik'in ne OSF'nin kurucusu ve üyesi olduğuna ne de fırka içinde veya fırka için faaliyette bulunduğuna ilişkin güvenilir bir bilgi ya da belge yoktur. Zaten bu konudaki bilgi, varsayım ve yorumlar birkaç kaynaktan geçiyor ve diğer çalışmalarda aynı bilgi kullanılıyor, yineleniyor.[20]

Elimizde Baha Tevfik'in OSF ile organik bağını gösterir bir belge olmamasına karşın, dolaylı bir ilişkinin varlığına işaret eden bilgiler bulunmaktadır. Bu dolaylı ilişkinin en baştaki göstergesi Hüseyin Hilmi ile olan -nitelik, düzey ve süresi konusunda kesin bir bilgiye sahip olamadığımız- arkadaşlıklarıdır. Baha Tevfik'in OSF ile ilişkisi olduğu konusunda hemen hemen tüm savlar bu arkadaşlığa dayandırılır. Tam olarak ne zaman tanıştıklarını bilmemekle beraber, aktarılanlara ve yazılanlara bakılırsa, Baha Tevfik'in Mülkiye'yi bitirdiği yıl *Serbest İzmir* gazetesinde yazarlığa başlamadan olmalıdır.[21] Gazetede başlayan ilişki II. Meşrutiyet'in ilanı ardından İstanbul'a gidişlerinde[22] ve sonrasında da sürer. Henüz İzmir'de *Serbest İzmir* gazetesinde çalışırlarken, gazetenin Sosyalizmin yayıcısı olmadığını yazmışlardır. Ayrıca Baha Tevfik'in *Gâve* adlı bir gazete ile yaptığı polemikten sosyalizm, liberalizm gibi kavramları hiç de eğreti bilmediği ortaya çıkmaktadır[22a] [Bu polemiğe ilişkin makalenin kısa bir bölümünün çevrim yazısı, A. Cerrahoğlu, *Ant*, sayı 5 (Eylül 1970), s.83-84'de yeralmaktadır.] Hilmi'nin sosyalist oluşunda Baha Tevfik'in etkili olduğu gerçek olabilir,[23] ama bu konuda anlatılan, aktarılan mizahî hikayeler de doğru olmamak gerekir.[24] Kaldı ki Hilmi'nin sosyalizmi ne 1908'den sonra gittiği Romanya'da bir işçi gösterisinden etkilenip, kaldığı otelin sahibesi Madam'dan aldığı derslerle, ne de bir söyleşi sırasında edindiği bilgiden sonra heyecana gelip "Sosyalist oldum gitti" demesiyle öğrenmediğini, yukarıda değindiğimiz hususlar bir parça açıklığa kavuşturuyor. Kısa arada bir etkileşimin olduğu doğrudur, ama bu etkinin pek abartılmaması görüşündeyiz.[25]

Baha Tevfik, Hüseyin Hilmi ve OSF arasındaki ilişki genellikle "Hilmi'nin eylemi, Baha Tevfik'in de kuramı temsil ettiği" biçiminde değerlendirilmektedir.[26] Konuya ilişkin bir başka varsayım da OSF'nın yayın organı olarak tanınan *İştirâk*'i Hilmi ile beraber çıkardıkları; Baha Tevfik'in takma adlarla sosyalizme ilişkin yazılar yazdığı ya da Baha Tevfik'in yazdığı, ancak altına Hüseyin Hilmi'nin imza attığı makalelerin olduğu savıdır.[27] Baha Tevfik'in yakın çevresinden olan Ahmed Nebil'in *İştirâk*'e yazı yazmış olması,[28] dolayısıyla da OSF çevresinde yer aldığı tahmini, Baha Tevfik'in de OSF ile ilişkide olduğunu gösterir bir diğer durum olarak görülmüştür. Hatta Ahmed Nebil adında birinin yaşadığından da kuşku duyanlar vardır.[29] Doğal ki bu kuşkunun bir uzantısı Baha Tevfik'in Ahmed Nebil adını kullanarak *İştirâk*'e yazı yazdığını içermektedir. Ancak Ahmed Nebil adında birinin yaşadığına dair bazı bilgilerin var olduğunu ekleyelim.[30]

Bu savların ve varsayımların tanıtlanmamış olması bir yana, Baha Tevfik'in OSF'nin kurucusu ve teorisyeni olduğu ya da sosyalistliği konusundaki tartışmaların dönem tarihi ve günümüz için pek anlamı yok. Yazılarında sosyalist olduğu konusunda hiç ipucu vermiyor, hatta onun siyasal yeğlemesinin -daha doğrusu öngörüsünün- anarşizmden yana olduğu ileri sürülebilir.[31] Ba-

L.Buchner'den çevirdiği Madde ve Kuvvet

ile E.Hartmann'dan çevirdiği Darvinizm

سنه ۲ — پنجشنبه — ۵ تموز ۱۳۲۸ — نومرو ۳ — ۳۰

صاحب امتیاز
حسین حلمی
امور اداره و تحریریه
ایچون حسین حلمی
بك مراجعت اولنور

ایونه شرائطی :
داخلده سنه لکی ۳۰ .
خروش خارجده
۸ فرانقدر .

مدیر مسئول
صالح سری
اداره خانه سی
باب عالیده
ابوالسعود جاده
سنده دائره
مخصوصه.

مسلکه موافق
هرنوع اوراق
قبول اولنیلیر.

اشتراك

سوسیالیزم افکارینك مروجیدر .
علم نوع بشردر وطنم روی زمین
Jaurnal socialiste
ichtirak

نسخه سی (اون بش کونده بر پنجشنبه کونلری نشر اولنور) ۱ غروشدر

Hüseyin Hilmi'nin İştirak *adlı gazetesinin başlığı.*

ha Tevfik, yerleşik-geleneksel düşünceye, dine, tutuculuğa, boş inançlara ve dönem ahlâkına karşı aldığı tavrı, yazdığı yazılar ve çevirileriyle açıkça ortaya koymuştur. Dönemine göre böylesi bir cephe alış gözönüne alınırsa OSF'nin kurucusu, sosyalist ya da sosyalistliğin savunucusu ve yayıcısı olduğunu gizlemeye gerek duymayacağı,[32] çünkü gizlenecek, takma adlar kullanılacak bir durum varsa birincisinin buna daha uygun olduğu düşünülebilir. Ona yakıştırılacak bir nitelik varsa o da "Materyalist" oluşudur. Subhi Ethem, Baha Tevfik için "... Baha, aynı zamanda iyi bir materyalistti..."[33] derken, işte bu niteliği saptamış oluyordu. Baha Tevfik'in materyalizmini tarihsel-diyalektik olmaktan çok "Kaba, biyolojik-evrimci" bir materyalizm olarak nitelemek daha doğru olur. Hatta Baha Tevfik'in materyalizm anlayışı daha kapsamlı olmasına karşın Yusuf Akçuraoğlu'nun tarihsel materyalizmi ve Abdullah Cevdet'in biyolojik materyalizmi daha sistemlidir. Bu arada Baha Tevfik'in sosyalistliği ve OSF ile olan ilişkisi dışında onun doğrudan düşünce, katkı ve görüşlerini konu alan çalışmaların var olduğunu anımsatalım.[34]

Basın ve Yayın Yaşamı

Baha Tevfik'i 1908 yılından genç yaştaki ölümüne dek oldukça yoğun bir basın ve yayın yaşamı içinde görüyoruz. Onun çıkardığı, çıkmasına yardımcı olduğu başyazarlığını ya da yazarlığını yaptığı dergi ve gazetelerden bizim saptayabildiklerimiz şunlardır: *Felsefe Mecmuası, İzmir, Eşref, Musavver Eşref, Eşek, el-Mâlûm, Yine O, Kibar, Edeb Yahu, Âlem, Çocuk Duygusu, Düşünüyorum, Piyano, 11 Temmuz 1324, Kadın, Hâle, Yirminci Asırda Zekâ, Zekâ, Karagöz, Tenkid, Yuha* ve *Selamet-i Umumiye*.[35] Hemen belirtmekte yarar var, bu dergi ve gazetelerin bazıları hükümetçe kapatıldığında değişik bir adla yine yayınlanmıştır. Bu nedenle dergi ve gazetelerin sayısı olduğundan çok görünüyor. Örneğin: *Eşek, el-Mâlûm, Yine O; Düşünüyorum, Piyano; Yirminci Asırda Zekâ, Zekâ* kapatıldıkça -ya da başka bir nedenle- adı değiştirilerek yayınlanmış dergi ve gazetelerdendir.

Türkiye'de ilk felsefe dergisini 1912-13'te Baha Tevfik çıkarmıştır. *Felsefe Mecmuası* adını taşıyan bu dergide Batı felsefesini -özellikle Kant'ın felsefe ve ahlâk anlayışını- tanıtıp tartışmaya, eleştirmeye çalışmıştır. Ernest Heackel'in *Kâinatın Muammaları* adlı yapıtını çevirip, dergide bölümler halinde yayınlamaya başlamış, ancak tamamlanamamıştır. Dergide "Felsefe Kamusu" adında ve yine dergi içinde bir sözlük, bölümler halinde yayınlanmaya başlanmıştır. Dergi içinde felsefe tarihinde, Darwinizme, Lamarkizme, bilime vb. ilişkin konular yer almış, "Mekteb Dersleri" adında okullardaki felsefe öğrenimine yardımcı olmak amacıyla felsefe dersleri içeren bir yayın formalar halinde yayınlanmaya başlamıştır. Ancak tüm bu etkinlikler derginin kapanması üzerine yarım kalmıştır.[35a].

Baha Tevfik bu yoğun basın ve yayın yaşamının arasında "Rehber-i İttihad-ı Osmanî" lisesinde ölümüne dek "felsefe muallimliği" yapmıştır. İleri sürüldüğü gibi Baha Tevfik, "Hilmi çevresinde kalmış"[36] biri değildir. Tersine, onu, kendisinin merkez olduğu ama çok geniş olmayan bir çevre içinde görüyoruz. Yakın çevresi olarak, kardeşi Fikri Tevfik, Dr. Subhi Ethem,[37] Ahmed Nebil, Memduh Süleyman, Şair Celis ve Şair Eşref'i sayabiliriz. Ahmed Nebil ile birlikte 5 Temmuz 1326'da (18 Temmuz 1910) kurduğu "Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi"nden yaklaşık birbuçuk yıl içinde onbir kitap yayınlamışlardır. Kütüphane'nin kuruluş amacı şöyle açıklanır: "... Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhânesi, gençlerin fennî ve felsefî bilgilerini çoğaltmak ve bu sûretle içtimaî ve ilmî bir inkılâbın esâslarını hazırlamak maksadıyla Baha Tevfik ve Ahmed Nebil Beyler tarafından te'sis (olunmuştur)..."[38] Baha Tevfik'in yazdığı, çevirdiği yapıtlar -bizim saptayabildiklerimiz- şunlardır:

Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlâk, Baha Tevfik ve Ahmed Nebil, (İstanbul: Suhûlet Kütüphânesi, t.y.) [Bu yapıtın yayınlandığı ilânı *Piyano,* (11 Teşrin-i Evvel 1326) No:9'da yer almıştır.] Teceddüt-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi, (T.İ.F.K.) aded:1.

Vahdet-i Mevcûd -Bir Tabiîyat Aliminin Dini-, Ernest Heackel, (Çev. Baha Tevfik-Ahmed Nebil), (İstanbul: Dersaadet Kütüphânesi, t.y.) T.İ.F.K. aded:2 [Çeviri sonunda s.85'de "Terceme tarihi 1911" bilgisi var.]

Teceddüt-i İlmî ve Edebî, Baha Tevfik, (İstanbul: Dersaadet Kütüphânesi, t.y.) T.İ.F.K. aded:3

Madde ve Kuvvet, Ludwig Buchner (Çev. Baha Tevfik-Ahmed Nebil) (İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi, t.y.) 3 cilt, T.İ.F.K. adet:4

Feminizm-Alem-i Nisvân, Ovdet Laker, (Çev. Baha Tevfik) (İstanbul: Dersaadet Kütüphânesi, t.y.) T.İ.F.K. adet:5

Mebadi-i Felsefe (Mufassal) Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh, Baha Tevfik-Ahmed Nebil, (İstanbul: Suhûlet Kütüphânesi, t.y.) T.İ.F.K. aded:6

Tarih-i Felsefe, Alfred Fouillée (Bittasarruf terceme, Çev. Baha Tevfik-Ahmed Nebil (İstanbul: Suhûlet Kütüphânesi, t.y.) T.İ.F.K. aded:7

Niçe (Nietzsche) Hayâtı ve Felsefesi, Baha Tevfik, Ahmed Nebil, Memduh Süleyman. (İstanbul: Gayret Kütüphânesi, t.y.) T.İ.F.K. aded:8

Nesl-i Beşer -İnsanın Menşeî, Ernest Heackel (Çev. Ahmed Nebil) (İstanbul:

Gayret Kütüphânesi, t.y.) T.İ.F.K. aded:9

Darwinizm-Darwin Mesleğinin İhtivâ Ettiği Hakikâtler Ve Hatalar, Eduard Hartmann, (Çev. Memduh Süleyman) (İstanbul: Gayret Kütüphanesi, 1329) T.İ.F.K. aded:10

Hücre-Hayâtın Esâsı, Fikri Tevfik, (İstanbul: Gayret Kütüphânesi, t.y.) T.İ.F.K. aded:11

Felsefe-i Edebiyyat ve Şair Celîs, Baha Tevfik, (İstanbul: 1330) T.İ.F.K. aded:12 T.İ.F.K. aded:12

Yukarıdaki kitapların tümü 1910-1912 arasında çıkmıştır. Çoğunun ikinci baskısı yapılmıştır. Bunlardan başka;

Felsefe-i Ferd, Baha Tevfik, (Dersaadet, 1332) Ulûm ve Felsefe Kütüphanesi, aded:1

Muhtasar Felsefe, Müellifi: Felsefe Mecmuası Müdürü ve Rehber-i İttihad-ı Osmanî Lisesi Felsefe Muallimi Baha Tevfik, (İstanbul: Dersaadet Kütüphânesi, 1331) Cilt 1

Tedkikât-Terâcim-i Ahvâl, Baha Tevfik, (İstanbul: İkbâl-i Millet Matbaası, 1325) I. Kısım.

Karagöz Salnâmesi, Baha Tevfik, (İstanbul: Nefâset Matbaası, 4. Sene, 1913-1319-1331)

Fransızca İştikâk Lûgatı, Haz. Baha Tevfik-Hasan Vasfi [Menteş], Cilt 1, (İstanbul: Cihan Matbaası, 1323) ve Cilt 2, (İstanbul: Karabet Matbaası, 1325).

Basılmamış Eserleri:

Madame Bovary, Çev. Baha Tevfik, [Bu kitapla ilgili bilgi Tunaya (1984) a.g.e. s.425'de yer alıyor.]

Biraz Felsefe, Baha Tevfik, [Bkz. d/n 4]

Baha Tevfik'in Düşünceleri

Baha Tevfik'in işlediği konular gözden geçirildiğinde bazılarının marjinal düşünceler içerdiği söylenebilir. (Örneğin, kendince gerekçe ve nedenlerini ortaya koyarak "Edebiyat Muzırdır" görüşünü savunması gibi.) Dönem siyasal düşüncesinde "devleti kurtarmak" hâlâ gündemdeyken ve bu görüşler içinde bireye fazla yer verilmezken, birey ağırlıklı görüşlerin savunulması; yine iktidarın meşruiyyet kaynaklarından biri olan, toplumsal düşünüş ve ilişkileri düzenleyen kuralların ve nihayet nedensonuç ilişkileri, çoğucası hep dinsel, metafizik açıklamalarla ortaya konup düzenlenirken, konuları bilimsel bir düzleme çekerek maddeyi maddeyle açıklamaya, açıklanabileceğini göstermeye çalışan biri olarak Baha Tevfik'in ilgi de görmesi ona tepki de gösterilmesi doğaldır. Baha Tevfik, "Lisân"ın doğu-

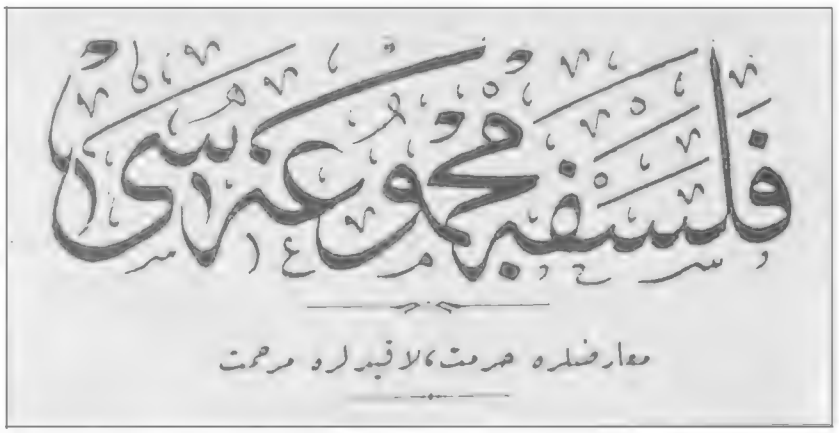

Baha Tevfik'in çıkardığı Felsefe Mecmuası.

şu konusundaki düşüncelerini açarken ".. her hâlledilmeyen madde hakkında söylendiği gibi lisan için de mevhibe-i ilâhiyyedir [Tanrı vergisi] demişler..." diye yazarak bu açıklamanın doyurucu olmadığını, safsata olduğunu ve bunu ileri sürenlerin -"hâkimlerin"- her şey gibi dilin de geliştiğini, yenileştiğini bilmediğini, fark etmediğini yazıyor. Onun düşüncesine, benimseyişine göre "... Lisân mevcudiyetini tefekküratın ihtiyâcâtına medyundur [borçludur]. Yani her kelime lûzum göründüğü zaman ve lûzum göründüğü yerde teşkil etmiş(tir)..." İlk insanların doğaya, doğal olaylara ve hayvanlara öykünerek oluşturmaya başladığı dili ayrıntılı bir biçimde anlatır.[38a] O, bu ve benzer görüşleri için özgün olmayan biri, bir aktarıcı olarak görülebilir. M. Şükrü Hanioğlu, yakın dönem Osmanlı siyasal düşüncesini değerlendirirken,

"... Bu dönemdeki yerli düşünürlerin önemli sayılabilecek siyasal kuramlar yaratamadıkları ve siyasal düşünce teorisine katkıda bulunamadıkları bir gerçektir. Ancak Osmanlı Toplumsal Yapısı'nın kendisine özgü nitelikleri olması gibi bu yapının içinde oluşan siyasal düşüncenin de kendisine has özelliklerinin bulunduğunu belirtmemiz gerekir..."[39] saptamasında bulunuyor. İşte, Türk Düşünce Tarihi böylesi bir yaklaşımla değerlendirildiğinde sözü edilmesi, değinilmesi gereken birçok akım, düşünür ve kişi gündeme geliyor ki, bunlardan biri de Baha Tevfik'tir.

Baha Tevfik'in etkin bir siyasal yaşamı olmamış, daha çok yazım, basın ve yayınla uğraşmış olduğunu görüyoruz. Siyasal düşünceye ilişkin pek yazısı olmamasına rağmen, siyasal uygulamaların eleştirisini yapmaktan da geri kalmamıştır. Yazılarının daha çok toplumsal ve felsefî düşünceye ilişkin olduğunu söyleyebiliriz. Birey ve ahlâk, yoğun olarak işlediği iki konudur. Kadının toplumdaki yeri, eşitliği, evlilik, aile, metafizik düşünce, boş inançlar, din, felsefe, insan ilişkileri vb. konuları, toplumsal sorun ve aksaklıklardan yola çıkarak ve çoğucası birey merkezli bir yaklaşımla irdelemiş, eleştirmiş ve yermiştir. Ama hemen belirtelim ki Baha Tevfik, bireyciliğin savunucusu ya da temsilcisi değildir. İleri sürüldüğü gibi kimden etkilendiği belirsiz bir "anarşist"[40] veya "entelektüel anarşist"[41] de değildir. Onun savunduğu, anlatmaya ve aktarmaya çalıştığı -Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Düşüncesi'ne pek de tanıdık olmayan- bireyi; bireyin toplumsal ve siyasal yaşamın temeli olduğu düşüncesini; kısaca, bireyin yeri ve değerini tanıtmaya çalışmasıdır.

Örnekler

"... Felsefede kabûl ettiği kat'iyyet şudur: Her şey maddeten, mânen değişiyor, bir sonraki şekl bir evvelki şekilden daha mükemmel oluyor. Bu mükemmeliyet dağınıklıktan topluluğa, basitlikten mürekkebliğe, sâdelikden muğlakiyete gitmekle husûle gelir..."[42] Baha Tevfik'in felsefe anlayışı ve tanımı da şöyle: "Felsefe istikbâlin ilmidir. Her asırda, her yerde ilm ve fenn mu'ayyen bir noktaya kadar ilerleyebilmiş ve oradan öteye geçme arzusu ve isti'dâdını göstermiştir. İlm ve fennin geçemediği sahâ faraziye ve nazâriye sahasıdır ki buna felsefe denir. Şu hâlde her zaman dünün felsefesi bugünün ilm ve fenni, yarının ilm ve fenni, bugünün felsefesidir."[43] Bir memleketin ahlâkından hareketine, âdabından insanların mizâcına kadar felsefi düşünceler hâkimdir ve bu düşüncelerden yoksun olanlar hayvanlar gibi yaşar, görüşünü ileri sürdükten sonra, felsefe konusundaki yayınların amacını şöyle açıklıyor: "... Maksadımız Osmanlılarda iyi düşünmek ve ef'âl ve hareketine hâkim ol-

mak meziyyetini uyandırmaya çalışmaktır...''[44] ''... Felsefe, hiç bir şey'in husûsî ilmi olmaksızın her şey'in birden ilmidir... felsefe falân ve filân şey'i öğretmez, düşünmeyi öğretir...'' diyen Baha Tevfik, bilimi ise şöyle tanımlar; ''... ulûm, eşyânın izâhıdır ki kavânin ve esbâbın hey'et-i umûmiyesini ihtivâ eder...''[45].

Bilim ve felsefeyi birbirinden ayrı düşünemeyen Baha Tevfik, ''Felsefe denilen şey' bugün fenn ile o kadar imtizâc etmiştir [karışmışdır] ki mütefennin olmayan, icadâd ve ihtiraât-ı fenniye ile pek yakından alâkadar bulunmayan kimselerin yeni bir fikr-i felsefe dermiyân edemeyecekleri [ileri süremeyecekleri] aşikârdır...''[46] demektedir. Felsefe ile uğraşanların gözlerini ''Şark''tan almaları gerektiğini, Şark düşünce ve felsefesinin tükenmiş olduğunu savunan Baha Tevfik, çıkış olarak ''Batı''yı gösteriyor.

Ona göre, her türlü kötülüğe yol açan, insanların en büyük düşmanı olan tek bir şey vardır: Bilgisizlik. Bu düşmana karşı savaş açtıklarını, onu boğmak için ellerinden geleni yapacağını ilân eden Baha Tevfik, hem felsefeyi tanıtmak, sevdirmek ve yaymak, hem ''iyi ve serbest'' düşünmeyi sağlamak, hem de cehâleti aşmak için yöntem olarak, basit ve anlaşılır bir anlatım ile yalın bir dili seçmişti. Arabça terkib ve anlatımı karmaşıklaştıran yabancı terim kullananlara hayli kızan ve buna çeşitli yazılarında değinen düşünürümüz ''Ben bu husûsda gâyet sâdelik tarafdarıyım. Gerçi ıstılâhsız [terimsiz] ne ilm ne de felsefe olmaz fakîk ıstılahâtı mümkün mertebe az, mâkûl ve lisan-ı câriye muvâfık [uygun] bir sûretle intihab ve isti'mâl etmelidir [seçmeli ve kullanmalıdır]. Türkçe şivesine, Türkçeliğe muvâfık kelimeler bulmalı ve yeni kelimâtı mükemmelen i'zâh etmeli''[47] demektedir. Daha çok Osmanlı orta insanının anlayabileceği bir anlatım ve yalın bir dil seçen Baha Tevfik, ''Yeni Lisan'' anlayışının dayandığı ilkeleri şöyle sıralıyor:

''1. Arabî ve Farisî terkib kullanmamak, 2. Arabî ve Farisî usûlû ile cem' yapmamak, 3. Arabî ve Farisî adât kullanmamak, 4. Konuşurken kullanmadığımız kelimeleri yazarken de kullanmamak, 5. İlmî ve fennî ıstılâhları mümkün olduğu kadar Türkçe yazmak''[48]. Dil ile ilgili bir diğer çalışması da bir ''Felsefe Dili'' oluşturma çabası olduğunu *Felsefe Mecmuası*'na yazdığı ''Birkaç Söz'' başlıklı önsözünden anlıyoruz. Şöyle yazmış Baha Tevfik, ''Biz bu lisânı [felsefe dilini M.A.] -bir çok noksanlarıyla beraber- te'sis etmiş olmakla iftihar ederiz. Bugün birçok muhterem muharrirlerimiz tarafından isti'mâl olunan istılâhat-ı felsefiyenin [felsefe terimlerinin] yüzde sekseni bize aittir.''

Ahlâk konusu dolaylı ya da doğrudan, çoğu yazısında işlenmiştir. Bireysel ilişkiler ve günlük konuşma sözcüklerinden yola çıkarak genel ahlâk anlayışını eleştirir ve yerer. Çevirilerinde ve kendi yazılarını topladığı kitaplarında da bunu görmek olanaklıdır. Ahlâk'ı şöyle tanımlar: ''Ahlâk, iyiyi kötüden tefrik etmekden [ayırmakdan] ziyâde iyi olduğu kat'iyyet kesb eden fi'llerin icrâ edilmesi ve fenalığı behâdet [düşüncesizlik] derecesine varan hareketlerin icrâ edilmemesi azmini takviye ile uğraşır.''[49] *Felsefe-i Ferd* adlı yapıtında, ahlâk bozukluğunun toplumsal çöküşe neden olduğu konusunu da işleyip bunu tarihsel örneklerle desteklemeye çalışmıştır.

''... Hayât-ı içtimâiyyede en mühim esâs ferddir. Gerçi ruhiyât-ı ferdiye kavânini [yasaları] ruhiyât-ı içtimâiye kavâniniyle ucu ucuna tevâfuk etmiyor; bununla beraber yine en esâslı kava'id-i içtimâiye ferde ferddeki hasâlis üzerine müsteniddir. Ferdin terbiyesi ve ferddeki kuvvetin neticesi Hâkimiyet-i Milliye'yi tevellüd ettiği gibi ferdin ezilmesi ve sönmesi de istibdâdı doğurur.

Kuvvâ-yi efraddan kuvvâ-yi hakimiyetler çıkar, bil-âkis fakir ve miskin ferdlerden müteşekkil bir he'yet-i içtimâiyeden de teşebbüssüz, âciz müdirân-ı umur zuhura gelir...''[50] Bireyin yeri ve değerini yukarıdaki biçimde ortaya koyan Baha Tevfik'e göre iyi bir yönetimin, ilerlemenin, gönence ulaşmanın itici gücü etkin, çalışkan ve ahlâklı bireydir. Bu nedenle bireye saygılı, onun haklarını gözeten yönetim iyi bir yönetimdir. ''Herkesin aynı nazâriyye, aynı nokta-i itikâd etrafında bulundurmağa say' etmek nasıl fikrî bir istibdâdın menşe-i hakikiyesini teşkil eylerse; ferde büyük bir ehemmiyet vererek herkesin fikr ve içtihadına hürmet etmek esâsı da irâde-i hakikiye ve hürriyetin en mühim bir merkez-i telâliyesi olur.''[51] Gerçek özgürlük ise hükümetin biçiminden çok bireyin eğitim ve öğrenimine bağlıdır. her şey hükümetten beklenirse, özgürlüğün ve meşrutiyyetin biçiminde bir yükselme beklenmemelidir. Özgürlüğün sınırı bireyin ''Liyâkatıyla mütenâsibdir.'' Baha Tevfik, birşey yapmayan, yazmayan, eleştirmeyen; hep edilgin oluşu, tembellik ve yozlaşmışlığı ve hep onaylayıcı tavrıyla baskıyı çağıran yapıdaki dönem yazar-çizer takımına çıkışıyor ve ''... Dört sene evvel herşey'in hatta siyasi hatalarla beraber fenni cahilliklerin bile bir ma'zereti vardı: İSTİBDÂD!.. ben yapılamayan, yâhud fena yapılan işlerin mes'uliyyeti bu zavallı istibdâda atf olunurdu. Hiç kimse de demezdi ki istibdâd bu yapılamamazlıkların sebebi değil neticesidir. Daha doğrusu istibdâd, sizi işlerinizden men' etmiyor bil-âkis siz tembellik ve kansızlığınızla istibdâdı husûle getiriyorsunuz...''[52] diyerek ağır bir dille onları veriyor.

Voltaire'in ''Hakikât; her zaman söylenmelidir. Onun söylenmesi için husûsî bir mevsim ve husûsî bir muhit olamaz''[53] görüşünü benimsemiş olan Baha Tevfik, birşeyler yazmak için ''muhittini çevrenin'' oluşmasını bekleyenlere ya da ''muhite'' uygun yazı yazanları oldukça yeriyor ve böyle bir tavır içinde olanların cehaleti çağırıp, onu kemikleştirdiklerini söylüyor. ''...aynı zamanda hayâtın, muhit-i içtimâiyenin her türlü âsar üzerindeki te'siratını da inkâr etmiyorum. Lâkin en ziyâde muhtaç-ı terakki ve tekâmül bulunduğumuz bir sırada en büyük bir vazifemiz olan tenvir-i ezhâr yerine sarf cehâlet ve taâssub-u muhiteyi alkışlamak ve sonra bir mazeret olmak üzere ''ne yapalım muhit böyle istiyor demek hiç de şâyân-ı kâbil bir hareket olmaz...''[54] diye yazdıktan sonra ''...muhiti yapacak, muhiti lâzım geldiği gibi terbiye edecek zevât ... muhar-

مادام اوومت لاكدر

فمينيزم

عالم نسوان

يازان

محيطمز حقنده : بساريا افندى حضرتلرى

فمينزم نه در ؟ تاريخى وحال حاضرى — قادينك تعليم وتربيه‌سى — قادينك اخلاق — قادينك سعى — قادينك حقوق مدنيه‌سى — قادينك موقع سياسيى و خلاصه

مشى

« درسعادت » كتبخانه‌سى صاحبى آرسن

Feminizm-Âlem-i Nisvan adlı çevirisi

rirlerdir..." diyor. "Tekâmül" ise ancak onların -muharirlerin- çaba ve yayınlarıyla oluşur diyerek, dönem Osmanlı aydını'nın seçkinci ve önderyönlendirici tipini çağrıştıran tavrıyla çakışan bir düşünce öne sürmüş oluyor.

"Kadın Sorunu" Baha Tevfik'in üzerinde özenle durduğu bir diğer konudur. Kadının eşitliği ve yerini, geleneksel ahlâk ve toplumsal yapıdan çıkarak, bunları irdeleyerek "olması gerekeni" dönemine göre oldukça çağdaş bir yaklaşımla ortaya koyar *Feminizm* adlı çevirisi kadın sorununu kapsamlı olarak ele alan ilk çeviridir, (Feminizm-Âlem-i

BAHA TEVFİK'İN GÖRÜŞLERİ

Milliyetçilik Üzerine

... Bugüne kadar Millîleşmek nâmına ba'zı bi-kes [kişiliksiz] neşriyâtdan başka birşey yapılmadı. Ve bilmeliyiz ki bu yapılamamanın sebebi muhtasaran yapılamamakdır... (s.3)

İsmimizi Ahmed'den Gökalp'e, Hasan'dan Karataş'a tahvil etmekle Millîleşeceğimizi zannedenler, milliyetin Ancak muzırr ve müfteris cehlini, riyakâr ve müdahâneci sa'y-ı beyhudesini istiâre etmiş [ödünç almış] oluyorlar. Doğru ve müteenni düşünenlerce milliyet bu olmadığı gibi millileşmek de bu değildir.

Gerçi milliyet milletin secâya-yı makbüle ve memdûhesini [beğenilen ve öğünülen karakterlerini] ihyâ' ve ikâme demek dahi olsa secâya-yi mâziye ile secâya-yı hâliyeden hangisini ikâme ve hangisini imâte [yok] etmek lâzım geleceği de ayrıca bir mes'ele-i mühimme hâlini alır.

Türklüğün vaktiyle pek makbül addedilen ba'zı evsâfı [nitelikleri] vardı ki bugün onlar müdhiş birer nâkisedir. Onları ihyâ'ya değil imhâya çalışmalı, sahâ-yı tatbîke çıkarmakdan ziyâde o'mâk-ı tarihe [tarihin derinliğine] defnnetmeli [gömmeli]...

Meselâ akıncılık, daimâ muhârib geçinmek için göçebelik, ticaret ve fâizcilikden nefret ve sâire... Hep bunlar dünün meziyyetleri, fakât bu günün nâkiseleridir.

Âile Üzerine

... Bizde âile yokdur, âile hayâtı teşekkül edemez. Erkeklerle kadınlar arasında tesettür [kapanma] nâmı altındaki ayrılık bir sedd-i çini dehşet ve kuvvetiyle dururken ne medeniyyet, ne terkki ne ahlâk ne de bahtiyârlık bütün erkekler ve bütün kadınlar için birer tâbir-i bi-ma'nâdan ibâret kalacakdır.

Tesettür denilen şey' cidden müthiş bir manîa-yı terâkkîdir. Bunu i'zâh edersem hayretler içinde kalacaksınız. Başımıza gelen bütün felâketler, âilesizlikden, âilesizlik de tesettürden ileri gelmiştir. Bir memleketde âile, âile hayâtı âile muhabbeti olmazsa o memleketde izdivâc bir cehennemdir, bir maktel-i bahtiyâridir [ölüm bahtiyarlığıdır]. Hâne-i izdivâc zevcin daimâ kaçmak için bahane aradığı bir düzah, zevceyi çürüten bir mahbes [tutsaklık] (s.105) çocukların her türlü istidâdını mâhv eden bir mezbahdır [mezbahadır.]

Anarşizm ve Sosyalizm Üzerine

.. Bazı kimseler ve ekseriyyâ büyük müellifler "Sosyalizm" ile "Anarşizm"i yakın addederler. Hattâ sosyalizm biraz şiddetlice olursa ve meselâ "Konunuizm" [komunizm olacak. M.A.] fikirleriyle karışırsa hemen anarşistliğe tedbir eder fikrini beslerler.

Bu kadar sathî mütâlaâta başka hiçbir mes'elede tesâdüf etmedim. Bence sosyalizm; ferd ve meziyyât-ı ferdiye [bireysel yetenekler] aleyhine hayât-ı cem'iyyeti [toplum yaşamını] takviyeye çalışan bir meslek-i içtimâiyyedir. Devletler kendi teessüslerini ma'kül nazariyâta [ussal kuramlara] istinâd etdirmek lüzumunu hissetdikleri gün mutlaka sosyalizmin zir-i muâvenetine [yardımına] iltică' edeceklerdir [sığınacaklardır]. Yani fikrimce (s. 117) dünyada ma'kül bir hükümet teşekkül etmek lâzım gelirse ve hangi sebebden dolayı bunu tasvib edersek şuna da kanî' olmalıyızki [inanmalıyızki] o hükümet sosyalist hükümeti olacaktır. "İnsanları kardeş etmek ve onlar arasında müsâvat te'sis eylemek" düsturunu en vâsi' [açık] salâhiyyetle [yetkiyle] bağırabilecek ağızlar ancak sosyalistlere has ağızlardır.

"Anarşizm"e gelince, bu büsbütün ayrı bir mâhiyyete hâizdir. Anarşizm demek ancak ferdi yaşatmak ve ferde, ferdin meziyyât-ı husûsiyyesine [özel niteliklerine] mübârizi [kardış düşman] tekmil kuvvetleri mahv eylemek demektir.

"Anarşizm" demek ferdin üzerinde kâvanin-i tabîyyeden başka bir kânun bırakmamak, mübâreze-i hayât [yaşam uğraşısı, kavgası] düstür-u muazzamını bütün çıplaklığı ile meydana çıkarmak demektir.

Görülüyor ki sosyalizm ve anarşizm cereyânları birbirine kardeş değil, belki düşmandır. Bunları bir değil ayrı telâkkî etmeli birbirinin zıddı bellemelidir.

*
* *

Burada mühim ve müdhiş mes'ele kendini gösteriyor: Acaba nereye doğru gidiyoruz?.. Tarik-i hayâtımız üzerinde sosyalizm mi, yoksa anarşizm mi var?.. (s.118)

Bu mes'eleyi şimdiye kadar pek çok hakîmler [bilginler] tedkik etmişler ve her biri kendine göre muhtelif ve müteâddid mütalâalarla istihsâl-i netâyice çalışmışlardır.

Bu mütalâatı ayrı ayrı tedkik etmek fâideden hâlî değildir. Şu kadar ki netice itibâriyle ben hiç birisiyle hem fikir değilim. Yirmi yirmibeş sene zarfında dünyayı tanınmayacak derecede değiştiren ulûm ve fünûn her türlü hayâtlarla beraber şekl-i içtimaiyyât ve ahlâk diye öğrendiğimiz şey'leri de değiştirmek isti'dâdındadır. Bu değişmenin ibtidâ'sı hulûl etmiştir [gelip çatmıştır]. Fakat insanlar ve insanlık i'tiyâd te'siri altında eski tabîiatlarını kolay kolay terk edemiyor. Şimdiki beşeriyyet; icâbât-ı fenniye ve tebeddülât-ı tebdilât-ı hâzıra-yı içtimâiye ile [yerleşik toplumun değişimi] ile i'tiyâd-ı sâbıkanın mücâdelesinden mütevellid sancıyı çekiyor. Ne çare eski ile yeninin arasında doğmuşuz, eskiyi terk edememekle beraber yeninin fâidesini hiss ediyoruz. Âklımızla eskiyi müdâfaa ederken vucûdumuzla yeniye tâbi' oluyoruz. Ve nihâyet muhâkemâtımız ef'âlimizi tenkid ediyor. Ve artık muztarib oluyoruz. "İntihâ-yı asr" diye feryâd ediyoruz. Hâlbuki meydanda "intihâ-yı asr" yok. Belki "ibtidâ'-i asr" [çağın başı] var...

Ben bu yeni asrın içinde "Anarşizm"i görüyorum. Fikrimce esirlikden, ecirliğe ve ecirlikden iştirâkçiliğe geçen insanlık en nihâyet anarşizme vasıl olacak ve orada ferdiyet (s.119) bütün istikâlini, bütün azametini hissedecekdir.

Fakat bu anarşizm; şimdilik hâl-i ma-badîde mübâdide bulunan usûlsüs ve nizâmsız bir anarşizm değil tabîiata ve tabîiliğe uyan fenni ve hakiki bir anarşizm olacaktır.

Şimdiki anarşıstlik kendi mevki'ni açmak için ma'nâları yıkmakla meşgüldür. İstikbâlin anarşistliği kendi mevki'-i hakikîsini bulunca artık yıkmakla değil bil-akis yapmakla iştigâl edecektir... (s.120)

(FELSEFE-İ FERD, "İntihâ-yı Asr — Ve Felsefe-i Ferdiyyenin Neticesi" başlıklı yazının son bölümü, s.117-120)

Felsefe-i Ferd *kitabının kapağı.*

Nisvân; Ovdet Laker, çev. Baha Tevfik, (İstanbul: y.t.) yok) Çeşitli dergilerdeki yazılarında bu konuyu işleyen Baha Tevfik'in bu konudaki düşüncelerini kısa alıntılarla aktaralım. "Biraz Feminizm-İki Yüzlü Ahlâk" başlıklı yazısında kadın-erkek eşitliğini daha çok ahlâksal ve hukuksal bir sorun olarak ele alıyor. Geleneksel ahlâkın kadın ve erkeğe uyguladığı çifte standardın bu ahlâğın bir niteliği olduğunu savunuyor, "...Ahlâk-ı hâzıra nokta-i nazârından erkek ve kadın tammiyle muhtelif iki hükm altında bulunduruyor: Biri için hürriyet ve merhamat diğeri için tazyik ve şiddet!.. İffetsiz bir erkek nâmuslu addedildiği hâlde iffetsiz bir kadının nâmussuzluğuna hükm olunur..." Erkeğin gözünde kadın ise şöyledir: "Bir mahlûk-u âdî [aşağılık yaratık], tutulacak bir şeker, telziz-i hevesât edilecek [hevesleri tatlandıracak] meyva addettiği cihetiyle mukavemet-i nisâiyeyi [kadınların karşı koymasını] bi-tesir bırakmak ve ona galebe çalmak için şiddetten ma'âda -çünkü bu kânunen memnûdur- hertürlü vesâit onun için pek mübah oluyor." Bir erkekle ilişkisi olan hele "ıskat-ı cenîn-çocuk düşüren" kadın toplumsal bir baskıya ve dışlamaya uğruyor, sonunda da ya intihar edecektir ya da fuhuşun kucağına düşecektir. Bu iki yüzlü ahlâk evli kadınların da başına beladır," bu münâsebetsiz ahlâk... bir dostuyla münâsebet-i ma'lûmede bulunan [evli M.A.] bir kadını aynı ef'âli icrâ eden erkeğe nisbetle pek şiddetle ithâm... [eder M.A.] "Baha Tevfik, kadın ve erkeğin cinsel isteklerinin giderilmesi arasındaki ilginç çelişkiyi de şöyle anlatıyor: "Mâdemki erkeğin elzem el-teskin şehvet-i cinsîyesi vardır: ve kadın ise (Muhâfaza-yı nâmus) içün buna müsâade etmemeğe mecbûrdur, o halde bir sınıf-ı mahsûs, kadınlardan müteşekkil, âdî bir hayvan hissizliği ile bi-te'sir nümune-i esâret teşkil etmelidir ki hevesât-ı mübreme-i reca'liyenin teskini içün dâimâ hâzır bulunsun... İşte bunlar: Hükümetlerin tâsvib ve kontrolü ile küşad edilmiş resmî fuhâşhânelerdir." Yalnızca erkekler için açılmış bu genelevlerin varoluş gerekçesini ortaya koyduktan sonra kadının erkekle eşit olabilmesi ve kurtuluşu için "Fenimizm"i gösteren Baha Tevfik, Yazısını şöyle bitiriyor." ...Feminizm; her iki cinse âid ahlâkın tevhidiyle esâret-i mâziyenin bir bakıyyesi hükmünde olan bu vahşetlerin izâlesini tâleb ve kadının yalnız hürriyetini değil belki aynı zamanda teâli-i ahlâkını dâhi arzu eder.

Bunların husûlü ise ancak kadının tekmil hukukunca erkeğe müsâvi ve serbest olmasına va-bestedir. Bu sûretle erkek dâhi kadına hürmet eder ve kendi hevesâtının hüsn-ü idâresine muvaffak olur"[55]

Sonuç

Baha Tevfik'in düşüncelerine, katkılarına ilişkin konular, kuşkusuz bu kadarla kalmıyor. Tanıtıcı bir yazı hazırlamanın verdiği sınırlılıkla, şimdilik bu kadarına değinmekle yetiniyoruz. Resmi bir makama yazdıkları dilekçenin altına imza dahi atamayan -atması ise bir çeşit hakaret sayılan- ve her zaman devlet karşısında yok sayılmış, gözden çıkarılmaya hazır bir konumda olan Osmanlı İnsanına tanıtılmaya çalışılan "birey" olgusu, elbette, oldukça yabancıydı ve böylesi düşünceler tepki görecekti. Baha Tevfik'e ilk tepki İslâmcı çevreden gelmiş, onun tanıtıp, yaymaya çalıştığı "Kaba-Evrimci-Biyolojik Materyalizm" oldukça yerilmiş ve savunduğu konulara karşı "Reddiyeler" yazılmıştır.[56] Dönemi ve sonrasında en çok tepki gören çevirisi ise; Ludwig Buchner'den Ahmet Nebil ile beraber çevirdikleri "Madde ve Kuvvet" olmuştur.

Tarihe karşı ilgisizliğimiz bir yana, Türkiye'de tarih yazımının ilginç bir hastalığı var: Yargılamak ve karalamak.[57] Kişi, olay, olgu, düşünce akımları v.b. kısaca geçmişimiz, aceleci bir biçimde daha anlamadan, araştırılmadan yargılanıp, tarihin çarmıhına ge-

riliveriyor. Tuhaf bir biçimde kendi tarihimize siyah beyaz gözlüklerle ve anlayışla-yaklaşımla bakıyoruz. Bunun doğal sonucu olarakta tarih yazımı bir türlü çağdaşlaşamıyor. Bırakalım bu iki renk arasındaki grinin olmasını, güneşin yedi rengi var ve bu renklerin yüzlerce tonu. Kendi tarihimizdeki kimi olay, süreç, kişi ve düşüncelere sahip çıkarken, kimilerini de reddetmeyi içeren tarih anlayışı yerine, öncelikle tarihi bir bilim olarak kabul edip, kendi tarihimizi ilkin bizim olduğu için, sonra da evrensellik adına bir bütün olarak sahip çıkmalıyız. □

---

[1] Subhi Ethem, "Baha Tevfik", *Serbest Fikir Mecmuası*, No: 3-15 (15 Mayıs 1330) s.1-4.

[2] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* II Cilt, İstanbul 1333 H (1915), s.111'de Baha Tevfik'in tüm öğrenimini İstanbul'da yaptığını yazar ki bu yanlıştır.

[3] Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalist Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, (İstanbul: Sinan Matbaası, 1964) s.92; Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, (İzmir: Gümüşyak, Matbaası, 1955) s.6 ve Subhi Ethem, *a.g.m.* s.1-4.

[4] Biz bu eseri inceleyemedik, aktarmayı Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1967) s.27'den yapıyoruz. "...Biraz Felsefe: Bu kitap basılmamıştır. D.T.C.F. İsmail Saib Sencer Kütübhanesinde 1/4907 numarada kayıtlıdır. Kableşsuur başlıklı önsözünde bu kitabtaki makaleleri idâdîyi bitirmeden önce yazdığını söylüyor. Kitabın bölümleri şunlardır: Ulûm ve Tasnif-i Ulûm, Bir Sahife-i Mantık, Kâinatta Hayat... Kitabın tamamı karalanan sahifelerle beraber 82 sahifedir..."

[5] Baha Tevfik aynı zamanda sınıfın en çalışkan öğrencilerindendir. Okul No: 58. Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1859-1949*, (Ankara: Örnek Matbaası, 1954) Cilt I-II ve genişletilmiş baskısı (Ankara: Baha Matbaası, 1970-1972) cilt III, s.1116.

[6] Kaygusuz, *a.g.e.*, s.50 ve Çankaya, *a.g.e*, s.1117.

[7] Birinci anı, Çankaya, *a.g.e.*, (1954) s.406-407'de yer alan Faik Üstün'ün anısıdır. İkinci anı, Çankaya, *a.g.e.*, (1954) s.408-409'da yer alan Ekrem Engür'ün anısıdır.

[8] Bu gazetenin 1-10., sayıları "İzmir", 11-18. sayıları "Edebî İzmir", 19-45. sayıları "Serbest İzmir" adıyla yayınlanmıştır.

[9] Subhi Ethem *a.g.m.* s.3 ve Kaygusuz, *a.g.e.*, s.28.

[10] Kaygusuz, *a.g.e.*, s.50-51; Çapanoğlu, *a.g.e.*, s.93; Aclan Sayılgan *Solun 94 Yılı*, (Ankara: Mars Matbaası, 1968) s.32'de Baha Tevfik'in Meclis-i Mebusan Reisi Sait Paşa ile geçinemeyerek Vilâyet maiyyet memurluğundan ayrıldığını yazıyor. Oysa aktarma yaptığı kaynaklarda Sait Paşa Âyân Meclis-i Reisi'dir; Baha Tevfik de burada katipken onunla geçinemeyerek ayrılmıştır. (Amacımız, pek de önemli olmayan ayrıntı-yanlışları vurgulamaktan çok, bilgilerin el değiştirirken uğradığı kaybı göstermek.)

[11] Baha Tevfik, *"Felsefe-i Ferd"* (Dersaadet: Cemiyyet Kütübhanesi, 1332) içinde "Terbiye-i Ferdiye- Gençlik Bed-bînî" s.24-30; "Ferdi Me'mur Yapan Kânunlar" s.31-35 ve "Me'murların Hâli" s.36-45.

[12] Subhi Ethem, *a.g.m.*, s.3.

[13] Kaygusuz, *a.g.e.*, s.50.

[14] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, Ağustos 1969) s.46-47, Baha Tevfik Karaosmanoğlu'nun İzmir İdâdisinden de arkadaşıdır.

[15] Zeki Cemal, "Amele Hareketleri: Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi I", *Meslek*, Sayı 21 (5 Mayıs 1925) s.11'de Baha Tevfik ile Hüseyin Hilmi'nin İzmir'de tanışmalarından, daha sonra İstanbul'a gelerek Hilmi'ye miras kalan parayla İstirak'ı çıkarmalarından... ayrıntıyla sözeder.

[16] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, (İstanbul: Doğan Kardeş Basımevi, 1952) s.302 ve genişletilmiş yeni basımı, *Türkiye'de Siyasal Partiler-Meşrutiyet Dönemi* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984) Cilt I, s.247-255.

[17] Kaygusuz, *a.g.e.*, s.78.

[18] Çapanoğlu, *a.g.e.*, s.48.

[19] Füruzan Hüsrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, (İstanbul: Elif Yayınları, 1965) s.49'da "...Materyalist Filozof Buchner'in ünlü çevirmeni Baha Tevfik, Partiye [Osmanlı Sosyalist Fırkası'na M.A.] girmedi, o, sadece yazıları ve kitaplarıyla sosyalizm düşüncesini yayıyor ve partinin düşünce yönünü idare ediyordu..." diye yazmaktadır.

[20] İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri* (İstanbul: Toprak Dergisi Yayınları, No: 10, 1962) cilt I (2.Baskı), s.10, Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetleri*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, Şubat 1967) s.18, Sayılgan *a.g.e.*, s.32 ve Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-2 1830-1980*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984) s.495.

[21] Zeki Cemal, *a.g.m.*, s.11'de Hilmi'nin İzmir'de Kânun Neferi olması nedeniyle hemen herkesce tanındığını, birgün Baha Tevfik'le tanıştıklarını "her nedense" çok seviştiklerini yazmaktadır.

[22] Zeki Cemal, *a.g.m.*, s.11.

[22a] Bkz. d/n 31.

[23] Çapanoğlu, *a.g.e*, s.76-77, Kaygusuz, *a.g.e.*, s.78, Zeki Cemal, *a.g.m.*, s.11.

[24] Bu hikâyelerden birini Çapanoğlu a.g.e., 76-77'de şöyle aktarıyor. "Hilmi'nin sosyalist oluşu oldukça garibtir. O devrin gazetecilerinden rahmetli Fuat Semih anlatmıştı. Bir gün Ebussuut Caddesinde Baha Tevfik'in çıkardığı bir sürü dergilerin idare yeri olan binada toplanmışlar. Orada Şair Rıfkı, Ahmed Nebil, Cevdetî Mahsuk ve daha başka yazarlar varmış. Hilmi de oradaymış, Meslek mevzuunda konuşurlarken İştırakçi [Hüseyin Hilmi M.A.]

— Herkes bir meslek sahibi oldu, ben birşey olamadım. Ne olsam acaba? deyince Baha Tevfik, cevap vermiş,

— Sosyalist ol be Hilmi; Hilmi sormuş,

— Nedir bu sosyalist? Baha Tevfik, kısaca anlatmış, Hilmi memnun,

— Oldum gitti, demiş"

Ayrıca Zeki Cemal, *a.g.m.*, s.11'de Hilmi'nin Romanya gezisi sırasında bir işçi gösterisi yürüyüşünden etkilenip, kaldığı otelin sahibesi Madam'dan sosyalizm konusunda dersler aldığını yazmaktadır.

Çapanoğlu'nun aktardığı hikâyenin doğruluğundaki kuşkulardan biri, "Baha Tevfik'in Ebussuud Caddesindeki bir sürü dergilerin yönetim yeri" olması 1326 yılındadır. Oysa "İştirak" bile 13 Şubat 1325'de yayınlanmaya başlamıştır.

[25] Kaygusuz, *a.g.e.*, s.78'de bu ilişki ve etki için şunları yazıyor: "...Hüseyin Hilmi, Baha Tevfik'in elinde bir âlet idi. Ona sosyalizmi öğreten, *İştirâk* gazetesini neşrettiren hep Baha idi. Baha'nın onunla görüşürken ciddi olduğunu ve alaydan ayrıldığını hiç görmedim... Baha'nın bu mecmûaya [İştirak'e M.A.] ufak tefek yazılar yazması mahza bir miktar para almak içindi..."

Çapanoğlu, *a.g.e.*, s.51'de "...Osmanlı Sosyalist Fırkası, bu acaip kurum, toplumumuzun sosyal uyanışa hazır olmaktan henüz çok uzak olduğunu pek iyi bilen Baha Tevfik için bir 'deneme' ya da 'eğlence', derbeder Hüseyin Hilmi için bir 'iş'di, 'geçim yolu'..." George S.Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, (Standford, California: Hoover Institution Publications, 1967) s.27'de Baha Tevfik'i Hüseyin Hilmi'nin akıl hocası- yol göstericisi "Mentor" olarak nitelemektedir. (Bu çalışma Enis Yedek tarafından, *Türkiye'de Konünizmin Kaynakları*, (İstanbul; Boğaziçi Yayınları, 1976, İkinci basım) adıyla çevrilmiştir.

Ayrıca bkz. Zeki Cemal, *a.g.m.*, s.11;

Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (İstanbul: Bilgi yayınevi, 1978) 3. basım s.38 d/1'de bu gibi yorumlara verdiği karşılık pek yerinde bir saptamayla şöyledir.: "...Yarattığı harekete bakılırse Hilmi'nin onların düşündüğü kadar gayri ciddi bir adam olmadığı anlaşılacağı gibi; Baha Tevfik'in de karakteri solculuğu büsbütün hafiflemeye elverişli görünmemektedir..."

Yalçın Küçük , *a.g.e.*, s.495'de "...Eldeki bilgilere göre [Baha Tevfik, M.A.] Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulmasında çok önemli rol oynuyor. Yine eldeki bilgilere göre Sosyalist Hilmi'yi yaratıyor ve ortaya çıkarıyor..." diye yazmakta, yine S.449'da "...Baha Tevfik, Türkiye'de Sosyalist Hareket'in ilk kez örgütlenmesini bir sahtekarın yüklenmesine önayak oluyor..." diye yazmaktadır. Küçük, bu yorumları "...se nor è vera ben trovata- doğru değilse bile iyi uydurulmuş..." yöntemini (!) kullanarak yapmaktadır. Ancak Küçük'ün yargılarına ve hele yöntemine katılmak pek olanaklı değildi. "Eldeki bilgiler" dediği hikayelerin bazılarına değindik. Kaldı ki "Sosyalist oldum gitti?" gibi rivayetlere dayanarak tarih yazmak, kişileri ve dönemi ikinci elden bilgilere dayanarak yorumlamak, yargılayıp karalamak ve öznel-değer kaygılarıyla geçmişe ilişkin birşeyler yazmak ne tarih biliminin ne de çağdaş tarihyazıcılığının ilkeleri ile bağdaşmamak gerekir görüşündeyiz.

[26] Tunaya, *a.g.e.* (1984) s.245; Çapanoğlu, *a.g.e.*, s.51; Kaygusuz,, *a.g.e.*, s.78; Tunçay, *a.g.e.*, s.38; Zeki Cemal, *a.g.m.*, s.11; Tevetoğlu *a.g.e.*, s.20'de Baha Tevfik'i kurucu ya da üye olarak görmese de "...eldeki mevcud bilgilerin değerlendirilmesinden Sosyalist Hilmi'nin ardında Dr.Refik Nevzad ve Baha Tevfik'in olduğu (vurgu Tevetoğlu'na aittir M.A.) kolaylık ve sarahatla anlaşılmaktadır..." diye yazmaktadır.

Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, *Siyasî Partiler ve Sosyalizm* (İstanbul: Anıl Yayınevi, 1963) s.60'da "...Baha Tevfik, [sosyalizmi müdafaa için] yayınlar yaptı ama bunları siyasî bir teşkilât haline koyamadı.." diye yazmakta, yine s.60 d /n2'de Ethem Nejad'ın komünist temayülde geri kalan kişi ve partileri ise sosyaldemokrat ve radikal sosyalist olarak niteliyor. Sayılgan, *a.g.e*, s.52'de "...Baha Tevfik, bazı kaynaklara göre O.S.F.nin kurucusu ve fikir babası olarak gösterilmektedir..." diye yazmakta ve bu bilgiye kaynak olarak s.446 d/n 11'de Tunaya (1954) ve Darendelioğlu'nun *a.g.e*,'ni ve Peyami Safa'nın *Sosyalizm*, adlı yapıtını verir. Bizim görebildiğimiz kadarıyla Peyami Safa, *Sosyalizm* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1960) s.100-101'de böyle bir bilgi olmasının yanı sıra, dönem sol akım ve eylemi için çok yanlış bilgiler verilmektedir.

[27] Zeki Cemal, *a.g.m.* s.11'de "...Hilmi Arkadaşın yazı yazmaya iktidarı olmaması yüzünden Baha Tevfik Efendi makaleleri yazıyor, Hilmi Arkadaş imzasını atarak sosyalistliği müdafaa ediyordu... Bu suretle (Baha Tevfik'in M.A.)

yazmış olduğu makalelerin zîrrine vaz edilen (altına atılan) 'Hilmi Arkadaş' imzası ile Hilmi Arkadaş ötede beride maâlûmatlı birzât olarak tanınmağa başlamıştı..." diye yazar.
Çapanoğlu, *a.g.e.*, s.54'de şunları yazıyor "... İştirâk'ın mühim yazılarını en çok Baha Tevfik, bazan da Hamit Subhi yazardı..." Tevetoğlu da *a.g.e.*, s.57'de "...İştirak'in Şubat 1909'da 1. sayısında "Meslek" başlıklı yazı müstear imzası taşıyor ki kuvvetli bir ihtimalle Baha Tevfik'e aittir..." tahminini yazmakta.
Ayrıca Bkz. bizim yazımızda d/n 25
İştirâk'de Baha Tevfik'in yazdığı ileri sürülen (Çapanoğlu, *a.g.e.*, s.54) "Sosyalizmin Atisi" başlıklı ve "bir muhibb" imzalı bir yazının yayınlandığı [Bkz. *İştirâk*, sayı 3, (27 Şubat 1325) s.36-41 ve sayı 5, (13 Mart 1326) s.73-77] ayrıca "Meslek" başlıklı bir yazının da yayınlandığı doğrudur. [Bkz. *İştirak*, sayı 1, (13 Şubat 1325) s.1-51] Dergide Hüseyin Hilmi imzalı tek yazı da *İştirak*, sayı 4 (6 Mart 1326), s.49-51'de yer almıştır. Ancak bu yazıların Baha Tevfik tarafından yazıldığı savı kuşkuyla karşılanmak gerekir görüşündeyiz.

[28] Ahmed Nebil'in *İştirak* sayı 19 (10 Nisan 1326)'da yayımlanan bir yazısı bulunmaktadır. Bu yazıya ve çevrimyazısına ilişkin bir bölüm A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* (İstanbul: May Yayınları, Haziran 1975) s.506-508'de yer almaktadır.
Ahmed Nebil'in O.S.F. ile ya da onun yayın organlarından *İştirâk*'de ilişkisini gösterir başkaca da bilgi elimizde yoktur.

[29] Hilmi Ziya Ülken, *Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken Yayınları, 1979) Cilt 1 s.228'de bu kuşkusunu üstü kapalı belirtmektedir.

[30] *İstanbul Ansiklopedisi*, s.1861'de Ahmed Nebil'e ilişkin şu bilgiler yer alıyor: "...Baha Tevfik... telif ve tercemelerinde aslı Arnavud olup sonraları Arnavutluk'a gitmiş olan Ahmed Nebil adında bir arkadaşı ile müşterek çalışmışlardı. İ.A.Gövsa Bu Ahmed Nebil için: 'Tahsili hayli zayıf olduğundan müşterek eserlerinde kıymet payı tabiatiyle Baha Tevfik'e aittir' diyor..."
A.Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s.506 d/n'de 3'de bu bilgiyi kısmen yineledikten sonra "...Yakup Kadri Karaosmanoğlu da bir eserinde orada (Arnavutluk'ta* M.A.) kendisine (Ahmed Nebil'e M.A.) rastladığını anlatmaktadır..." bilgisi yer alıyor. Ayrıca Bkz. bizim yazımızda d/n 24 ve Çankaya, *a.g.e.* (1972) s.1116.

[31] Baha Tevfik'in yazılarında sosyalist olduğunu belirtir bir ipucuna rastlamadık. Hattâ A.Cerrahoğlu "Osmanlı Devletinde İlk Sosyalist Yayınlar" *Ant*, sayı 4 (Ağustos 1970) s.83-84'de verdiği bilgilere göre Baha Tevfik'in de Hüseyin Hilmi'nin de Serbest İzmir Gazetesi sıralarında sosyalizmi reddettiklerini öğreniyoruz. Yine A.Cerrahoğlu "Gâ*e'ye Karşı Baha Tevfik" *Ant*, sayı 5 (Eylül 1970) s.83-84'de yazdıklarından ve Gâve adlı gazete ile giriştiği polemiğin kısa bir çevrim yazısından Baha Tevfik'in siyasal kavram ve sözcüklere hiç yabancı olmadığını anlıyoruz. Ayrıca bu konuda Bkz. Bizim yazımızda Ek 1.

[32] Bkz. bizim yazımızda d/n 19 ve Sayılgan, *a.g.e.*, s.32'de "...Baha Tevfik'in sosyalizm tarihi içindeki önemi ...Hilmi'yi sosyalist bir partiye teşvik etmesi ve perde gerisinden, bir çok yayın organlarında imzalı imzasız yazıları ile materyalizm dolayısıyla sosyalizmin yayılmasına çalışmasıdır..." diye yazmaktadır. Yazımızda da belirttiğimiz gibi "dolaylı ya da perde gerisinden" sosyalizmi yaymasi yakın bir olasılık olarak görünmüyor. İkinci olarak materyalizmin yayılması zorunlu olarak sosyalizmin yayılmasını gerektirmiyor. Bu nedensellik ve koşutluk materyalizmin niteliğine göre belirlenmiş daha çok. Aydınlanma Dönemi düşünürlerinin materyalizm anlayışları ile burjuva-liberal ideolojisine yaptıkları katkı bu koşutluğu içeriyor. Meğer ki bu materyalizm, Tarihsel-Dialektik olursa, ancak o zaman Tökin ve Sayılgan'ın savları doğru olabilir.

[33] Subhi Ethem, *a.g.m.*, s.4.

[34] Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.228-240 Türkiye'de Materyalizm Çığırı "Başlıklı bölüm. Ekrem Işın, "Osmanlı Materyalizmi" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*,Cilt 2, s.363-370; Süleyman Hayri Bolay,a.g.e.,s.2529 ve "Baha Tevfik'in İddia Ve Delilleri" başlıklı Birinci Bölüm, s.47-88. Serol Teber, *Paris Komününde Üç Yurtsever Türk-Mehmet, Reşat Ve Nuri Beyler*, (İstanbul: De Yayınevi, Kasım 1986) içinde özellikle "Ludwig Buchner ve Osmanlı Düşünürleri Üstündeki Etkileri" başlıklı bölüm, s.105-123.
Ayrıca, Ziya Somar, *Bir Adam ve Bir Şehrin Tarihi-Tevfik Nevzad-İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, (İzmir: Ahenk Matbaası, 1948). Birinci Kısım, s.216'da "Çıkacak Olanlar" adı altında, Merhum Yazarın diğer çalışmaları tanıtılırken "Türk Gençliğinin Felsefî Kültürüne Yardım, "Birinci Seri: A-Yirmi Türk Mütefekkiri" içinde Baha Tevfik'in de adı geçmektedir. Ancak bu çalışma yayınlanmamış olduğundan yararlanamadık.

[35] Saptayabildiğimiz kadarı ile bu süreli yayınların yayın yıl ve yerleri şöyledir:
Felsefe Mecmuası, (İstanbul: 1326)
İzmir, (İzmir: 1323-1324) Bakz. bizim yazımızda d/n8)
Eşref-Musavver Eşref, (İstanbul: 1325-1326)
Eşek, (İstanbul: 1328)
el-Mâlûm, (İstanbul: 1326)
Yuha, (İstanbul: 1326)
Kibar, (İstanbul: 1326)
Edeb Yâhû, (İstanbul: 1326)
Yine O, (İstanbul: 1326)
Âlem, (İstanbul: 1327-1328)
Çocuk Duygusu, (İstanbul: 1329-1330)
Piyano, (İstanbul: 1326)
Düşünüyorum, (İstanbul: 1326)
Yirminci Asırda Zekâ-Zekâ, (İstanbul: 1328-1330)
11 Temmuz 1324, (İstanbul: 1324)
Karagöz, (İstanbul: 1326-1330)
Sehbal, (İstanbul: 1325-1330)
Tenkid, (İzmir: 1324)
Hâle, (İstanbul: 1320)
Kadın, (Selanik: 1324-1325)
Selamet-i Umumiye, *Server R.* İskit, *Turkiye'de Matbuat Rejimleri*, (İstanbul: 1939) s.96, 97, 102'de Baha Tevfik'in Çıkardığı Dergi ve gazetelerden sözederken *Selâmet-i Umumiye* adlı gazetenin çıkmasına yardımcı olduğunu belirtir.
Baha Tevfik'in mizah dergileri çıkarması Konusunda Subhi Ethem, *a.g.m.* s.2'de "...Baha ile görüşenler onda mizahâ mütemâyil bir meşreb görmemişlerdir..." diye yazmaktadır. Ayrıca Bkz. Kaygusuz, *a.g.e.* s.47.

[35a] Ülken *a.g.e.* (1978) s.228'de yer alan ve Sayılgan, *a.g.e.* s.33'de aynen yinelenen "..orada (Felsefe Mecmuası da M.A.) bütün yazıları Baha tevfik yazıyordu..." belirlemesi yanlıştır. Bu dergide Baha Tevfik'den başka, Ahmed Nebil, Mithad Cemal, Naci Fikret, Memduh Süleyman, Subhi Ethem, Ömer Seyfettin, Mehmet Necib imzalı makaleler, şiirler görülmektedir.

[36] Tunçay, *a.g.e.* s.3'deki "...Baha Tevfik, Hilmi çevresinin yanında kalmıştır..." yorumuna katılmadığımızı belirtelim.

[37] Yakın çevresiyle ilgili pek bilgimiz yok. Bunlardan Subhi Ethem, Darwinizm, Darwin, Lamark ve Lamarkizm'e ilişkin yazı ve çeviriler yapmıştır. Bkz. *Felsefe Mecmuası*, s.81, 97 113, 129, 145 ve 153. Ayrıca bu konuda Bkz. Ekrem Isın, *a.g.m.*, cilt II, s.370

[38] *Eşek*, No:4 (30 Temmuz 1328) s.4 ve *Felsefe Mecmuası*, "Birkaç Söz" başlıklı yazı s.II, *Vahdet-i Mevcûd-Bir Tabiîyat Aliminin Dini*, (İstanbul: Dersaadet Kütübhanesi, t.y.) s.5'de bu kütüphaneden yayınlanan kitapların seçiliş gerekçesini şöyle açıklıyor: "...Biz bu eserlerin tercemesini hakikâti aramak ve bulmak için bir vâsıta tanıdığımız için bu cihetle de aslı esâsı ne olduğu bilinen yeni mes'elelerin bilinmesine yaramak ve netice olarak okumak ve öğrenmek isteyenlere mühim bir hedimet olmak üzere münasib bulduk..."

[38a] Baha Tevfik, "Hareket-i Felsefiyye" *Piyano* No: 12 (25 Teşrin-i Sani 1326) s.125-6-7.

[39] M.Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981) s.1

[40] Ülken, *a.g.e* 234-235

[41] *İstanbul Ansiklopedisi*, s.1861 Ayrıca Baha Tevfik'in Anarşizm ve Sosyalizm konusundaki görüşleri için Bkz. Ek 1
Baha Tevfik'in "Dine karşı Cebhe" aldığını yazdık. Onun bu cebhe alışının bir özelliği-Madde ve Kuvvet'in önsözünde de olduğu gibi-Hıristiyanlığı örnek göstererek ve Müslümanlığa ve bu konudaki toplumsal duyarlılığa gözünü kapamadan, saygılı ve "ilmi" bir biçimde oluşudur.

[42] Subhi Ethem, *a.g.m.*, s.4.

[43] Bu tanım ve anlayışın Baha Tevfik tarafından sıkı bir biçimde benimsenmiş olduğunu görüyoruz. Bkz. *Felsefe-i Ferd*, s.47, *Muhtasar Felsefe*, s.13 ve *Felsefe Mecmuası* s.1.

[44] *Felsefe Mecmuası*, Sayı I, s.1.

[45] Baha Tevfik, *Muhtasar Felsefe* s.14-16.

[46] *Felsefe Mecmuası*, Sayı I s.2.

[47] Baha Tevfik, *Muhtasar Felsefe*, s.2, ayrıca *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlâk* (İstanbul: Suhûlet Kütüphânesi, t.y.) s.3-5 Baha Tevfik'in "Yeni Lisan" anlayışı şöyledir: *Madde ve Kuvvet*, Ludwig Buchner (Çev. Baha Tevfik-Ahmed Nebil) (İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi t.y.) s.3 "...Yeni Lisân: Konuşulan ve herkes tarafından anlaşılan İstanbul Türkçesi'dir. Yeni lisânda yalnız Türkçe'nin sarfî, kaideleri vardır. Garbî ve Farsî kaideler, terkibler, adâtlar, mümkün olduğu kadar terk olunmuştur. Yalnız ıstılahlarla klişe hâline gelmiş ve tekellüm [konuşma] lisânına geçmiş şeyler müstesnâdır. Bu lisân hâkiki Türkçedir. Konuşulan, milyonlarca Osmanlının ana lisânıdır..."

[48] *Vahdet-i Mevcûd*, s.5-6.

[49] *Felsefe Mecmuası*, "Hâl-i Hazırın Mes'eleleri" Sayı 2, s.17.

[50] *Felsefe-i Ferd* "Birkaç Söz" s.3'de bu yapıtı hazırlarken iki düşünürden yararlandığını yazar "...Memleketimizdeki ahvâl-i içtimâiyeyi tedkik etmek istediğimiz zaman kendi gözlerimin kifayet etmediğini anladım. Ve serian ulûm-u içtimâiyede Durkheim'in, ilm-î içtimâiyede Desmolisi'nin pek büyük maharetle hazırlamış oldukları gözlükleri aldım. Bunlarla ahvâl-i içtimâiyemize baktım..."

[51] *Felsefe-i Ferd*, "Ferdin Ehemmiyeti" s.7

[52] *Felsefe-i Ferd*, "Mes'ele-i Felsefiye" s.46-47.

[53] *Felsefe Mecmuası*, Sayı 1, s.3.

[54] Baha Tevfik, "Muhit" *Piyano* Sayı 2, s.10.

[55] Baha Tevfik, "Biraz Feminizm-İki Yüzlü Ahlâk" *Piyano* Sayı 3 (23 Ağustos 1326) s.21-22.

[56] Bolay, *a.g.e.*, s.33, 48-49.

[57] Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, *Tarihin Savunusu Ya Da Tarihçilik Mesleği*, Marc Bloch, (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985) s.IV'de "...Ülkemizdeki tarihçiliğin koltuk değneklerinden biride bu yargılama tutkusudur. İyi bilemedikleri bir geçmişi iyice sahib olmadıkları araçlarla yargılamaya kalkışan insanların tarihçi sıfatını taşımalarını görmek insanda hüzünden de öte bir duygu uyandırmaktadır..." diye yazıyor. Kılıçbay'ın bu düşüncesini paylaşmamak elde değil.

Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları II

HÜSEYİN KAZIM KADRİ
Hazırlayan: İSMAİL KARA

ESKİ Osmanlı vatanının bugünkü mahdud varlığa rucû'undan sonra, panislâmizm siyasetine mahal kalmadığını ve Türklerle meskûn olan bir yerde müstakillen bir pantürkizm siyasetinde de isabet olamıyacağını söylemişdim.

Ziya Gökalp Oğuz, Türkmen ittihadından sonra bahs etdiği ve bütün Türk ve Tatar kavimleri için "kızıl elma" (bk. TE, 25) yani "uzak bir mefkure" (bk. TE, 24) olmak üzere gösterdiği siyaseti "ultramonten" sayması ve bu sıfatın yalnız [18] panislâmistlikte bulunacağını söylemesi de izahı kolay olmayan garabetlerdendir.

Hal-i hazırda değil, asırlardan beri aralarında harsî, lisanî, itiyadî, ictimaî ve ahlâkî... hiç bir münasebet ve alaka kalmamış olan ve uzakdan yakından Türklüğe nisbet edilen akvâma karşı böyle bir siyaset takibi "ultramontenlik" sayılmıyor da buna mukabil İslâmiyet câmiası etrafında toplanan ve hars ve medeniyetden başka insanlık haklarını da mevzuât ve ahkâm-ı İslâmiyeden alan Müslüman ve Türk kavimleri arasında tasavvur edilen bir münasebete "ultramontenlik" mânası veriliyor:

Ziya Gökalp ve ona ittiba edenler burada Oğuzculukdan Türkmencilikden ve Turancılıkdan bahs etdikleri ve hayalen "kızıl elma"ya kadar uzandıkları zaman, Kazan Tatarlarının genç şairleri Togay, Kazan şehrinin şark kulübünde ve vatandaşları huzurunda irad etdiği bir hıtabede "Türk" sözleriyle konuşmayı "maymunlanmak" tabiriyle tavsif ediyor ve "Biz Tatarlar heman da Tatar bolub kaldık. Türkler İstanbul'da biz munda? Hayırlı bolga" diyordu. Ziya Gökalp: "Türkün yalnız bir lisanı, bir harsi olabileceğini" (bk. TE, 22) söylediği sırada "Halbuki Türkün bazı şubeleri Anadolu Türklerinden ayrı bir lisan, ayrı bir hars yapmağa çalışıyorlar. Meselâ şimal Türklerinden bir kısım gençler bir Tatar lisanı, Tatar harsi vücuda getirmekle meşguldürler. Bu hareket, Türklerin başka bir millet, Tatarların da başka bir millet olması neticesini verecekdir" (bk. TE, 22) demesi de ortada böyle muhalif bir cereyanın vukûunu müeyyiddir. Asıl hayret edilecek nokta, Anadolu Türkçesiyle Kazan ve Kırım Tatarlarının lehceleri arasında bir münasebet tasavvur edilmesidir. Filhakika Oğuz ırkına mensub olan ve halen Anadolu'da, İran'da, Azerbaycan'da ve Harezm taraflarında iskân eden ve ekseriyetle "Türkmen" sayılan anâsır arasında ırken olduğu gibi, lisanen de bir münasebet vardır. Fakat, Kazan lehcesiyle aradaki münasebet çok uzaklaşmışdır. Ziya Gökalp'ın dediği gibi, "Ural - Altay" zümresine nisbet edilen muhtelif kavimler arasında lisanen bir râbıta olduğu muhakkak değildir.

> "Bazı müellifler, Ural kavimleriyle Altay kavimlerinin biribirinden ayrı iki zümre teşkil etdiğini ve Türklerin Moğollar ve Tunguzlarla beraber Altay zümresine, Finovalarla Macarların da Ural zümresine mensub olduklarını iddia ediyorlar. Türklerin Moğollarla ve Tunguzlarla lisanî bir karabeti olduğu da henüz isbat edilmemişdir" (bk. TE, 24)

sözleri de Ziya Gökalp'indir.

Türklerle Moğollar arasında lisanî bir münasebet bulunmaması ırkî bir vahdetin tasavvuruna da mâni olduğu ve bunun aksini isbat eden hiçbir şey görülmediği halde, bu son zamanlarda bazı kimselerin "Turancılık"dan kâbil-i izah olmayan garib bir "ultramontenlik"e, Moğolluğa kadar ileri gitmek istediklerini de gördük.

> "... Osmanlıca" ve "Türkçe" tabirleriyle Türkdilini ikiye ayırmak yani ortada başka iki dil olduğunu söylemek doğru değildir.

— Yasa yok şimdi.
— Neden, bitdi mi?
— Çokdan bitdi.
[19] — Dede Cengiz ya?
— Bırak, derdimi deşdin: Gitdi!
— Getirirler yine lazımsa..
— Hayır, gitdi gider.

— Deme oğlum!
— Ya bizim düşmanımızmış o meger...
Dedenizdir diye bir kahbe çıfıtmış yamayan
— Size ha?
Geldi bir başka gavurcuk dedi, Cengiz'le ayol,
Bu hısımlık nereden çıkdı ki, siz Türk o Moğol!..

Mehmed Âkif Bey

Ziya Gökalp'in: "... artık Macarların, Finuvaların, Moğolların, Tunguzların Turan'la bir alakaları kalmamak icab eder" (bk. TE, 26) demesi "Turan" tabirinin "Türkçe" konuşan anâsıra aid olduğunu söylemek maksadına mebnîdir.[1] Şu kadar ki, lisanın menşei itibariyle aralarında bir münasebet arz eden bu anâsırın hars ve medeniyet noktasından evsâf-ı mütehâlifede bulundukları da meydandadır.

*
* *

"Hars ve medeniyet" (bk. TE, 27-40) faslındaki beyanat da muhtac-ı tedkikdir. "Hars"in millî ve "Medeniyet"in beyne'l-milel olduğunu kabul edebiliriz. Fakat "hars"i teşkil eden her şeyin evsâf-ı medeniyeden olmasına göre, olsa olsa "hars", herhangi bir kavmin beyne'l-milel medeniyete derece-i iştirakini göstermiş olur; ve bu itibar ile ona hususi bir mâna verilebilir. İngiliz harsi, Fransız harsi ve Alman harsi... bundan başka birşey değildir.

Ziya Gökalp'in tarifine göre, hars ile medeniyet, aralarındaki iştirak dolayısıyle, her ikisinin de dinî, ahlâkî, hukukî, mu'akalevî, bedi'î, iktisadî, lisanî ve fennî olmak üzere ictimaî hayatları da câmi olması lazım gelir (bk. TE, 27). Şimdi, bir

"Arabların Sasanilere ve Romalılara galebeleri bu iki hükümetin tereddi ve inkıraza düşmüş olmaları yüzünden idi."

"Ziya Gökalp Oğuz, Türkmen ittihadından sonra bahs etdiği ve bütün Türk ve Tatar kavimleri için "kızıl elma" yani "uzak bir mefküre" olmak üzere gösterdiği siyaseti "ultra-monten" sayması ve bu sıfatın yalnız panislâmistlikte bulunacağını söylemesi de izahı kolay olmayan garabetlerdendir."

Türk harsi olduğu tasavvuruna göre de bunun burada sayılan evsâfa aid birçok âsâr ve ibda'âtı da bulunmak zaruridir. Bu âsâr ve ibda'ât nerede? Korkud Ata, Şah İsmail, Âşık Kerem ve Köroğlu kitabları gibi Oğuz urukları arasında intişar eden eserler mi? Bunlarda dinden, ahlâkdan, hukukdan, ilimden... ne vardır? Türk harsi bu ise, bunun şayan-ı ehemiyet bir varlık olmadığını itirafa mecburuz. Türklerin beyne'l-milel medeniyete derece-i alakaları da meydandadır. En doğrusu, Türklerin harsi ve medeniyeti ilk devirlerde Arablardan ve Acemlerden aldıklarına delâlet eden ortada birçok âsâr olduğu halde beyne'l-milel medeniyeti de Arabdan almaya mecbur idiler.

En evvel harse taalluk eden şeyleri mütalaa edeceğiz:

[20] Burada lisan "ınkılabcı"larının tarz-ı hareketlerine muhalif olan sözlerini kendi "peygamber"lerinin kitabından aynen nakl ediyoruz:

> "Lisan ferdler tarafından usûlle yapılmış bir şey değildir. Lisanın bir kelimesini değişdiremeyiz. Onun yerine başka bir kelime icad edib koyamayız. Lisanın, kendi tabiatından doğan bir kaidesini de değişdiremeyiz. Lisanın kelimeleri ve kaideleri ancak kendiliklerinden değişirler. Biz bu değişmeye seyirci kalırız..." (bk. TE, 28).

"Osmanlıca" ve "Tükçe" tabirleriyle anılan ve başka başka iki lisan gibi gösterilen dil münakaşasına girmezden evvel, Ziya Gökalp'in sözlerini nakl edelim

> "Bundan on beş sene evvel, memleketimizde yanyana iki lisan yaşıyordu: Bunlardan birincisi, resmî bir kıymete mâlikdi ve yazıyı inhisar altına almış gibiydi. Buna 'Osmanlıca' adı veriliyordu".
>
> "İkincisi, yalnız halk arasında konuşmağa münhasır kalmış gibiydi. Buna da istihfafla 'Türkçe' adı veriliyordu. Halbuki, asıl tabiî ve hakikî lisanımız bu idi. 'Osmanlıca' ise, Türkçe, Arabca ve Acemceden ibaret olan üç lisanın sarfını, nahvini, kamûsunu birleşdirmekle husûle gelmiş sun'î bir halitadan ibaretdi. Bu iki lisandan birincisi tabiî bir teşekkül ve teamülle kendiliğinden vücuda gelmişdi. Binaenaleyh harsimizin lisanı idi. İkincisi ise ferdler tarafından usûlle ve irade ile yapılmışdı. Bu lisanî aşuranın içine yalnız bazı Türkçe kelimeler ve edatlar karışabilirdi. Demek ki Osmanlıcanın harsimizden pek az hissesi vardı. Bundan dolayı, ona medeniyetimizin lisanı idi diyebiliriz..." (bk. TE, 29).

"Lisanî Türkçülük" bahsinde (bk. Bu kitap, s.56-58) yine bu meseleye avdet edil-

mek üzere şimdiden diyeceğiz ki, "Osmanlıca" ve "Türkçe" tabirleriyle Türk dilini ikiye ayırmak, yani ortada başka başka iki dil olduğunu söylemek doğru değildir.

Ziya Gökalp'in tabirine göre ortada bir hars ve medeniyet dili vardır. "Osmanlı" sıfatının ne gibi yerlerde kullanılacağını daha yukarıda söylemişdik. İmdi, "Osmanlı lisanı", "Osmanlı edebiyatı", "Osmanlı kavâidi" tabirleri siyasetin bir hatası olmakla beraber "Osmanlı hanedanı"nın tesis etdikleri hükümete mensub olan Türklerin lisanı, edebiyatı mânasına da gelir. Hars için ayrı bir dil kabul etmiş olsak, bunun Osmanlıcadan, yani lisanın havi olduğu Arab ve Acem sözlerinden ârî ve müstakil bir dil olması lazım gelir. Türkler arasında böyle bir dil mevcud olduğu halde, Osmanlılar bu dili ihmal ile, hiç lüzumu yokken Arab ve Acem dillerinden birçok sözler ve kaideler alarak bu tarzda sun'î ve iradî bir lisan çıkarmışlar ve Türkün hars diline bedel bu lisanı kullanmışlardır diyebilir miyiz? "Hars dili" denilen bu lehcenin ibtidaî bir lisan olduğu kâbil-i inkâr değildir. Türk harsini bu lisana ve onun dinî, ahlâkî, hukukî ve ilmî... şâmil olduğu mevzuât ve müdevvenâta atf etmek lazım geliyorsa, ortada heman hiçbir şey kalmaz ve beyne'l-milel medeniyetden ve bunun evsâfından evvel "hars" sayılabilecek birşey bulunmaz. "Osmanlı lisanı" denilen dil, Türklerin millî bir "hars" vücuda getirebilecek suretde, İslâm ve medeniyet ile alakadar oldukları zamandan itibaren Arab ve Fürs dillerinden, muhakkak bir ihtiyaca binaen, alınan elfazdan, kaidelerden, tarz-ı beyanlardan... teşekkül etmiş olan lisandır. Türkün, mütemeddin ve hars sahibi bir kavmin hissiyat ve efkârını ifadeye müsaid olmayan diliyle iktifa etmek [21] mümkün müydü? Bu dil, memleketin birçok yerlerinde söylenir ve hattâ halk darb-ı mesellerinin, menkabelerinin... ifadesine de müsaid olabilir. Fakat bir lisan-ı ilm ve medeniyet olamaz. Dünyanın başka yerlerinde de böyle olmuyor mu? Avama mahsus bir lisan ile iktifa edildiği nerede görülmüş ve işidilmiş bir şeydir? Tabiî bir tarzda teşekkül eden ve beyne'l-avam kullanılan bir lisanın yanında edebî ve ilmî bir lisanın tevellüdü de zaruridir. İlk devirde bu tabiî Türk lehcesinin noksanı Arab ve Acem dillerinden alınan sözlerle ve daha sonra garb lisanlarından iktibas edilen elfaz ve tabirât ile ikmal olundu. Arabca din lisanı olduğundan, kabul-i İslâm eden Türklerin bu dil ile alakadar olmaları zaruri idi. Diğer tarafdan, hars ve medeniyet itibariyle bulundukları seviyeden yükselen Türklerin, İran edebiyatına karşı kayıdsız kalmaları da mümkün değildi. Bundan dolayıdır ki bütün Türk dillerinde, yani Çağatay, Kazan, Azerî ve garb lehcelerinde Arab ve Acem lisanlarından alınan birçok sözlere rast geliyoruz. Esasen Türk harsinin İslâmiyet ile başladığı, en eski Türk kitablarının bile bade'l-İslâm yazılmış olmasıyla sâbitdir. Bundan evvel Türklüğe ve Türk harsin nisbet olunabilecek, birkaç mankabeden başka bir şey yokdur. İmdi avama ve havassa mahsus birer tarz-ı ifade olabilir; ve halkın seviye-i idraki yükseldikce havassa aid olan lehceye daha ziyade yaklaşılmış olur... Fakat, bir hars ve medeniyet sahibi olan Türklerin, Âşık Ömerlerle, Derdlilerle, Karacaoğlanlarla, Yunus Emrelerle, Kaygusuzlarla... iktifa etmeleri tasavvur olunamaz. "İbtidaî lisanın, bu dilde söylenen koşmaların, destanların, ilâhîlerin, nefeslerin" de lisaniyat itibariyle bir mevkii olabilir; fakat bir kavmin harsi ve medeniyeti bunlardan ibaret kalamaz. Nitekim Ziya Gökalp kitabını bu "hars" dilinde değil, Arab ve Acem sözlerinden teşekkül eden "medeniyet" lisanında, yani "Osmanlıca"da yazmışdır.

> Ziya Gökalp'in tarifine göre, hars ile medeniyet, aralarındaki iştirak dolayısıyla, her ikisinin de dinî ahlâkî, hukukî, mu'kalevî, bedi'î, iktisadî, lisanî ve fennî olmak üzere ictimaı hayatları da câmi olması lazım gelir.

"Osmanlıca" tabir edilen bu medeniyet lisanında, zamanın ve selîka ve şivenin ınkılabâtına göre, yapılacak tadilât ve ıslahâtın lüzumunu inkâr edecek değiliz. Bu bahse daha sonra geleceğiz.

Ziya Gökalp'in Türklüğe aid olarak bahs etdiği ve bilgilerden teşekkül eden medeniyete mukabil gösterdiği harsin "duygu"lardan mürekkeb olduğunu söylediği halde, Türklük âleminde buna delâlet edebilecek bir eser ve hadise göstermemesi câlib-i dikkatdir. Dünya medeniyetinin bu asrında bile, Abdülhak Hâmid Bey, Türklerde "efkâr-ı umumiye" değil belki "hissiyat-ı umumiye" olduğunu söylemişdi. Daha eski devirlerde ise hars ve medeniyetden ve his ve fikirden pek çok birşey görülemiyeceği aşikârdır.

> "Türklerin eski dinlerinde zühdî ibadetler yokdu, bedi'î ve ahlâkî âyinler çokdu. Bunun neticesi olarak İslâmiyetden sonra da, Türklerin kuvvetli bir imana, en samimi bir diyanete mâlik oldukları halde, zâhidâne ve mütaassıbâne duygulardan azâde kaldılar. Bu hususda Yunus Emre'yi okumak kâfidir" (s.35)

sözleri üzerinde de durmak lazımdır. Eski Türklerin dinleri Şamanlık idi. Hokkabazlıklardan ve sihirbazlıkdan ibaret olan ve en ibtidaî mânasına göre, "din" ıtlâkına bile imkân bulunmayan Şamanlıkda bedi'î ve ahlâkî âyinlerden bahs edilebilir mi? Türklerin İslâmiyeti ne suretle kabul etmiş olduklarını, bu dine ve Türklüğe [22] yabancı olan bî-taraf adamların, yukarıya nakl etdiğimiz sözleriyle, anlatdık. Türklük âleminde Müslümanlıkdan ne görülebileceğini ve bu kavmin ahkâm ve mevzuât-i İslâmiyeden ne tarzda istifade edebildiğini anlamak için eski ve yeni vekâyi-i tarihiye ve hadisât-i ictimaiyeyi hâtıra getirmek kâfidir. Biz, Türkler arasında, her şeyin olduğu gibi, Müslümanlığın da kaba bir "taklid"inden başka birşey görülemiyeceğini söyledik ve bunun delâilini de müteaddid makalelerimizde bildirdik. Türklerde "zâhidâne duygular"dan ileri gelen vâkıât-ı tarihiye de sayılamayacak kadar çokdur; ve bu da sûfiye tarikatlarının, gulâtına varıncaya kadar, her tarafda şuyû' ve intişariyle sâbitdir. Abes bir zühd ve taassubun "teceddüd" âmâline ne derecelerde mukavemet etdiği Osmanlı tarihinin heman her devrinde hayret ve teessüfle göze çarpar. Avrupa müdahalesine bâdî olan ve Osmanlı hükümetinin asırlarca müddet müşkilât-ı siyasiye ve idariyeye marûz kalması esbâbını hazırlayan, halkın ve bilhassa başlarında bulunan ricâl-i idariye ve ilmiyenin düşdükleri derin gılzet ve taassub değil miydi?

Cenab-ı Resûl-i muhterem- Sallallahu aleyhi ve sellem- in:

[redacted]

beyaniyle ümmetini gılzet ve şiddetden tahzîr etdikleri bir hakikat-ı diniye ve ahlâkiye idi. İmdi, "Türklerin mutaassıbâne duygulardan âzade kalmaları" hakikatdan âri bir hükümdür; ve her millet gibi, Türkler de gılzet ve taassubdan vâreste kalmamışlardır. Bu gibi hissiyatı tadil eden sebeblerden ve ınkılablardan burada bahs etmek mümkün değildir. Bununla beraber, Harb-i Umumi devrinde fıtrat-ı beşeriyede meknûz olan evsâf-ı diniyenin nasıl meydana çıkdığını bir kere daha gördük!

Yunus Emre'ye gelince: Bunun sözlerindeki garabetleri ve zâhiren iman-ı billâha ve akâid-i İslâmiyeye muhalif görünen tasavvurları izah etmek pek kolaydır: Sûfiyenin "şatahât" ve "tâmmât"[3] tabir etdikleri bu sözleri hakiki mânalarında anlamak ve bunları akâid-i hakikiye-i İslâmiyeden saymak doğru değildir. Yunus Emre'nin *Divan*'ında tesadüf edilen ve ekseriya Bektaşî menkabelerinde ve fıkralarında görülen bu kabil sözlerin "liberalizm" mahiyetinde olmadığı da malumdur. Bazı kimselerin tasavvufa bir nev' "liberalizm" namına vermeleri yan-

lışdır. Tasavvuf, doğrudan doğruya bir mezheb-i İslâmiyedir; ve bütün akâidi bu mezhebin esaslarına uygundur.

Türklerin sulhperver olduklarına, eski Türk dininde Türk tanrısının "sulh ve müsâlemet ilâhı" (bk. TE, 35) sayıldığına müteallik sözlere gelince, "Türk İlhanları Mançurya'dan Macaristan'a kadar daimî bir sulh vücuda getiren sulhperest müceddidlerden başka birşey değildir" (bk. TE, 36) beyanı derecesinde câlib-i hayretdir. Biz, Türklük ile sulhperestlik arasında bir münasebet bulunduğuna delâlet edebilecek bir hâdise-i tarihiye göremedik. Ziya Gökalp, daima ve her yerde bir "unsur-ı fesad ve ihtilal" olarak görünen Türklerin sulhperverliklerini, Mançurya'dan Macaristan'a kadar daimî bir sulh tesis etdiklerini gösteren hâdisât-ı tarihiyeyi bize bildirmiş olsaydı, Türklüğe pek büyük ve câlib-i şükran ve imtinan bir hidmetde bulunmuş olurdu.

Diğer taraftan:

> "Fakat harsin unsurları arasındaki bu âhenge bakıb da, medeniyetin de âhenkdâr unsurlardan mürekkeb olduğunu zan etmek doğru değildir. Osmanlı medeniyeti Türk, Acem, Arab harsleriyle İslâm dinine, şark medeniyetine [23] ve son zamanlarda da garb medeniyetine mensub müesseselerden mürekkeb bir halitadır. Bu müessese hiç bir zaman kaynaşarak, imtizac ederek âhenkdâr bir manzume haline giremedi. Bir medeniyet ancak millî bir harsa aşılanırsa, âhenkdâr bir vahdet halini alır..." (s.36-37)

sözlerindeki hakikat ve isabet kâbil-i inkâr değildir. Osmanlı ve ondan daha evvel Türk harsi ve medeniyeti olmak üzere tavsif edilebilecek birşey yokdur. Şark medeniyetinin varlığı kabul edilmiş olsa bile, Osmanlıların bundan istifadeleri meşkûkdür. Osmanlı harsi namına ortada her ne varsa, bunun Arab ve Acem harslarından iktibas edildiği ve daha sonraki asırlarda da garb medeniyetine temayül gösterildiği âşikârdır. İmdi, Ziya Gökalp dostumuz ve arkadaşımızın sözlerinden istidlâlen diyeceğiz, ki Osmanlı harsi ve medeniyeti âhenkdâr bir vahdet halini almamış ise bunun daha evvel mevcud olan millî bir harse aşılanmamış olmasından dolayıdır.

Ziya Gökalp'in "hars"den bahs ve bunun "bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, mu'akalevî, bedi'î, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının âhenkdâr bir mecmuası" olmak üzere tarif ettiği sırada (s.28) Arablara ve Türklere aid birçok hâdiseleri "hars"in tesirine vermesi de muhtac-ı mütalaa görülür. Bizim itikadımızca Arabların, dünyanın birçok yerlerindeîka' etdikleri idarî, siyasî, hukukî, ictimaî ve ahlâkî ınkılabları vücude getiren câhiliyet devrinin ve aşiret hayatının muhayyel "hars"i değil, din-i Muhammedînin eseridir.

"Tanzimat devri ricalinin maksadları da garb tarz-ı idaresini almak ve bu sayede.. müdahalât-ı hariciyeyi durdurmak idi."

"Medeniyetde hiç bir nasibi olmayan Arabların" fakat "harsde son derece kuvvetli oldukları" (bk. TE, 38) sözleri de garibdir. İslâmiyetden evvel Arabların ictimaî ve maddî hayatları Hindistan ile Mısır ve Suriye arasında ticarî tavassuta ve fikrî ve mânevi faaliyetleri Sûk-ı Ukaz'da okunan şiirlere ve irad edilen hutbelere inhisar etdiği tarihen sâbit bir hakikatdır. Dinlerine gelince, bu, Putperestliğin en âdî bir şekli idi. Arab lisanının sarf ve nahv, ma'anî ve beyan ve luğat itibariyle tekâmülü de İslâmiyetden sonradır; ve bundan başka cahiliyet zamanında ve Arablar arasında "ahlâkî, hukukî, mu'akalevî, bedi'î, iktisadî, ilmî" bir harse tesadüf edilemiyeceği âşikârdır. O halde, bidayeten Arablar ve sonraları müsta'ribler ve kabul-i İslâm eden milletler arasında bu saydığımız şeylerde görülen âsâr-ı tekâmül ve umran ve temeddün din-i Muhammedînin tesirinden başka birşey olamaz.

Osmanlı idaresinde bulunan gayr-ı İslâmî anâsırın istiklâllerini kazanmaları da Osmanlı hükümetinin ğâfilâne siyasetinden, on dokuzuncu asırdan itibaren Avrupa'da milliyet ihtiraslarının ğalebesinden, Avrupa devletlerinin Türkiya'daki Hıristiyan anâsırı müdafaalarından ve nihayet "şark meselesi"nin halli âmâlinden münba'is netâic-i siyasiyeden başka birşey değildir. Ziya Gökalp'ın "millî hars" tabir etdiği şey "millî ve dinî ihtiraslar"dan ibaretdir.

Bizim kanaatımıza göre, "Arabların Sasanîlere ve Romalılara ğalebeleri" (bk. TE, 38), "harsde son derecede kuvvetli" olmalarından ve sonraları "medenileşmeye başladıkları için harslerini ğâib ederek siyasî hakimiyeti Türkistan'dan yeni gelmiş 'töreli!' (vurgu Hüseyin Kazım'a aittir. İK.) Selçuk Türklerine teslim etmelerinden" (bk. TE, 38) bâhis olan sözler de sarih muğalatalardır.

Arabların Sasanîlere ve Romalılara ğalebeleri bu iki hükümetin tereddî ve ınkıraza düşmüş olmaları yüzünden idi. Türkistan'dan Irak'a gelen Türkler de Abbasî halifelerinin ücretli askerleri iken tahakküm suretiyle hükümeti ellerine geçirmişlerdi. Türk ve Türkmenlerin vüsta-yı Asya'dan bu taraflara gelmeleri de kendilerine iş bulmak ve bu sayede temin-i maişet etmek emeline müstenid idi. [24] Arabların bu "töreli!" Türklere hükümeti tevdi etmelerinden ziyade tarihen sâbit olan bir hakikat varsa, o da Türklerin hılafet-i Abbasiyeye müstevli olmalarıdır.

Din-i İslâmın bi'n-nisbe pek az bir zamanda, Hicret-i Nebeviyeden elli sene sonra, Bahr-i Hazer'den Bahr-i Muhît-ı Hındî'ye, Çin hududundan Bahr-i Muhît-ı Atlasî'ye kadar imtidad eden vâsi' memleketlere hâkim olmasındaki sâikleri "Din-i İslâmin Sürat-i İntişarındaki Sebebler"[4] unvanlı makalede mütalaa ve tafsil etmişdim. Fakat, İslâm istilâsını, sonradan medeniyet-i İslâmiyenin teessüs ve intişarında olduğu gibi, münhasıran Cezîretu'l-Arab'ın kabul-i İslâm eden kabâili halkının meâsiri ad etmek de doğru değildir. Hicaz Arablarıun ilk zamanlarda tevessü' ve intişar-ı İslâma hidmet etdikleri inkâr edilemezse de gerek şer' ve hukuk-ı İslâmiyenin tedvininde ve gerek İslâm hakimiyetinin bu kadar vâsi' memleketlerde ve muhtelif akvâm arasında tesisinde Müslümanlığa geçen ğayr-ı Arab anâsır ve akvâmın pek büyük hidmetleri olduğu da bir hakikatdır. En doğrusu, Cezîretu'l-Arab'daki kabileler, bir zaman sonra, kendi çöllerine çekilerek neşr-i din ve te'yîd-i âyin-i İslâm gibi vazifeleri başka milletlere bırakmışlardı. Muhammed b. Abdulvahhab'ın ve Necid emirlerinin himmetleri olmasaydı, Cezîretu'l-Arab'da Müslümanlığın adından başka birşeyi kalmamış olacakdı, ki Vahhabîlik namı verilen ve hakikât-ı halde Hanbelîlikden ibaret bulunan mezhebin aşâir halkı arasında suret-i tesisine ve kabâil halkının zaman-ı cahiliyetdeki itikad ve itiyadlarına ric'atlerinden dolayı bu tarzda dinî ve ictimaî bir ınkılabın derece-i lüzûmuna dair bizzat Muhammed b. Abdulvahhab'ın yazmış olduğu bir kitabda tafsilat verilmişdir. Ashabın ve tabi'înin ortadan ğâib oldukları devirde akâid-i İslâmiyeyi bir intizam altına alan Arabların terbiye etdikleri çocuklar olmuşdur, ki meşhur Hasan Basrî bunların biridir. Fıkıhda, tefsirde, hadisde, akâidde ve kelâmda vücuda getirilen en mühim âsâr-ı İslâmiye müsta'ribler veya İranlılar tarafından telif olunmuşdur. Filhakika, bunların arasında Zemahşerî, İbn Sina, Buharî gibi aslen Türklüğe mensub birkaç zâta tesadüf olunuyorsa da bunların hars ve medeniyet itibariyle, Arablar arasında sayılmaları zaruridir.

Ziya Gökalp "Türklerin Çanakkale'den İngilizlerle Fransızları ve Mütareke'-

"Ziya Gökalp'ın '...artık Macarların, Finavuların, Moğolların, Tunguzların Turan'la bir alakaları kalmamak icab eder' demesi 'Turan' tabirinin 'Türkçe' konuşan anâsıra aid olduğunu söylemek maksadına mebnîdir."

den sonra İngiliz silahlariyle ve parasiyle techiz edilmiş bulunan Yunanlılarla Ermenileri mağlub ederek mânen İngilizleri yenmesini millî harse" (bk. TE, 38) atf ediyorsa da zâhiren insanın gururunu okşayan bu sözlerin ne dereceye kadar mukârin-i hakikat olduğunu da düşünmek lazım gelir. Çanakkale Harbi'ne dair yazılan kitablar okundukdan ve İngiliz müverrihi Wells'in yazdığına göre "pek iyi düşünülmüş ve fakat pek fena idare edilmiş olan" bu seferin bütün safahâtı anlaşıldıkdan sonra bir hüküm verilmek lazım gelir. Bununla beraber, Çanakkale Harbi'nde Türkün gösterdiği hârikaları inkâr etmek bizim hatırımızdan geçmez. Biz, bu harbin Türke ve Türklüğe şan ve şeref veren safahâtını tasvire ve ölenlere mersiyeler, sağ kalanlara medhiyeler ve sonra Türklüğün tarihine menkıbeler yazmamış olduklarından dolayı Türk şairlerini günahkâr görür ve yalnız dostumuz ve üstadımız şair-i ecell-i İslâm - metta'nallahu taâlâ bi-berekâtı enfasih- Mehmed Âkif'i *"Safahat"*ın altıncı kitabında Çanakkale müdafaasına hasr etdiği güzel sözlerinden dolayı tebrik ve takdis ederiz:

[25] Ey bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!
Gökden ecdad inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhidi...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.
Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni tarihe" desem, sığmazsın.
Hercümerc etdiğin edvâra da yetmez o kitab...
Seni ancak ebediyyetler eder isti'ab.
"Bu taşındır" diyerek Kâbe'yi diksem başına;
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, rida namıyle,
Kanayan lahdine çeksem bütün ecramiyle;
Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli süreyyayı uzatsam oradan;
Sen bu âvizenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtabı getirsem yanına,
Türbedârın gibi ta fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecrile âvizeni lebrîz etsem:
Tüllenen mağribi, akşamları, sarsam yarana...
Yine birşey yapabildim, diyemem hatırana...

İşte Türkün harsi, din, vatan ve millet hislerinden doğan bu gibi ilhamlardan vücude gelir. "Türkün harsine mensub olan ilhamî ve orjinal eserler" bunlardır.

> Osmanlı ve ondan daha evvel Türk harsı ve medeniyeti olmak üzere tavsif edilebilecek bir şey yokdur. Şark medeniyetinin varlığı kabul edilmiş olsa bile, Osmanlıların bundan istifadeleri meşkûkdür. Osmanlı harsı namına ortada ne varsa bunun Arab ve Acem harslarından iktibas edildiği aşikârdır.

Ziya Gökalp'in Ribot'dan naklen yazdığına göre (s.37): "Ferdde seciyye ne ise cemiyetde hars ondan ibaret" bulunduğu suretde, Türkün nè gibi seciye ve vasıfları olduğunu araşdırmak lazım gelir. Buna delâlet eden âsârın gizli kal(ma)ması daha muvafık olurdu! *Mıkyasu'l-Lisan Kıstasu'l-Beyan*[5] namiyle Türk dilinin ilk sarfını yazmış olan Kütahyalı Abdurrahman Efendi, muhtelif lisanlarda sığaların tasrifinden o lisanlarla konuşan milletlerin evsâf-ı ahlâkıye ve ictimaiyelerini istidlâl etdiğini söyler! Bu garib fikrin bir "nazariye" olmak itibariyle ne dereceye kadar mukârin-i hakikat olduğunu bilemem. Fakat, getirdiği misâllere bakılırsa, bu hükmün zavâhir-i ahvâle muvafık olduğu görülür: Meselâ Arabcada bütün fiil sıgaları "mâzi"den müştak olduğu için, Arabların [26] daima geriye matufdur; onlar için tekâmül ve terakki mümkün değildir! Türkçede bütün sıgalar "emr-ı hâzır"dan geldiği için Türkler de daima "emir altında" yaşamaya mahkumdur! Türkün tarihi, Türklük âleminde mütemadiyen hüküm süren "istibdad"ın hâdisât-ı elîmesinden ibaretdir. Din-i Muhammedî bu millet arasında hakkıyle anlaşılmış ve "kaba bir taklid" ile iktifa edilmemiş olsaydı, şübhe edilemez, ki Türkün daha yüksek bir harsi olurdu.

Ziya Gökalp'in: "Şark medeniyeti dairesinde bulunan Osmanlı medeniyeti, behemahal ortadan kalkacak, onun yerine bir tarafdan İslâm diniyle beraber bir Türk harsi diğer taraftan da garb medeniyeti kaim olacakdır" sözlerine biz de iştirak ederiz. Şu kadar ki, tarz-ı ifadeye göre, bu saadetin hangi zamana iktiran edeceğini bilemeyiz. Onun dediği gibi (s.39) İslâm medeniyetinin "menşe itibariyle Şarkî Roma medeniyetinden muktebes olduğu" (bk. TE, 39) kabul edilse bile, Osmanlıların bu medeniyeti, onu daha evvel Bizans'dan almış olan Müslüman Arablarla Acemlerden aldıkları muhtac-ı mülahaza bir meseledir. Şark medeniyetinin

Şarkî Roma medeniyeti olduğu belki doğrudur. Fakat, bundan da bir "Osmanlı medeniyeti" vücude geldiğine hükmetmek pek güçdür. Biz zan ediyoruz, ki Osmanlılarda medeniyete atf edilebilecek bir şeyler varsa, bunlar Arab ve Acem hars ve medeniyetine aiddir. Türkler bunları tecnîs bile edemediler. İlim ve sanayi'-i bedîa sahasında bizim görebildiğimiz hakikat budur: Medeniyetin yirminci asrında bile hayat ve maişet-i medeniyenin en mühim ve zaruri vesâitinden sayılan ilimlerin ve sanatların kendimize derece-i taallukunu düşündüğümüz zaman bu hakikatı itirafa mecburuz. Fıkıhda, hadisde, tefsirde, kelâmda, âlî ilimlerde, felsefede Türklere aid eserlerin pek mahdud olduğunu ve Ebussuud ile İbn Kemal'den başka bi-hakkın "âlim" adı verilebilecek kimselerin "en-Nâdiru ke'l-ma'dûm"[6] kabilinden kaldığını inkâr edebilir miyiz? Bugün, bir asırdan ziyade müddet iktibas etmeye çalışdığımız garb fenlerinden ve sanatlarından hangisini kendimize mal edebildik? Türklerden "nazariye" koyan, bir şey keşf eden bir kimse görülebildi mi? Osmanlı medeniyetinin, Osmanlı Devleti'yle beraber zâil olduğunu biz de kabul edelim. Fakat, Ziya Gökalp'in dediği gibi: "Onun yerine bir taraftan İslâm diniyle beraber bir Türk harsi, diğer taraftan da garb medeniyeti kâim olacakdır". Bu saadetin evvelce dediğimiz gibi, hangi zamana müsadif olacağını tahmin etmek mümkün olmadığı gibi, dostumuzun ifadesi vechile, "İslâm diniyle beraber Türk harsinin ve garb medeniyetinin de bundan sonra kâim olması" lazım gelecekdir, ki sözün en doğrusu da budur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ınkırazına gelinceye kadar Türklerde hars namına birşey olmadığı gibi medeniyetden de bir eser görülememişdir.

İmdi, Türk vatanının şiddetle duyduğu bu hayatî ihtiyacları temin edecek Türk ınkılabı ve bu ınkılabdan doğan "Cumhuriyet" idaresidir. İslâm dini hakkındaki beyanata gelince: Doğruyu söylemek için diyeceğiz, ki bu din Hicret-i Nebeviye'nin ilk asrından itibaren ortaya çıkarılan ve bazıları alelâde bir münakaşa ve mücadele-i aklıye ve ilmiyeden mütevellid olsa bile, ale'l-ekser sû-i kasd ve taviyyete atf edilmek lazım gelen akîde ve mezheb ihtilaflarından [27] dolayı, vaz'-ı esasîsinden ve mahiyet-i asliyesinden pek ziyade uzaklaşmışdır. Bu halin savâikından biri de, asr-ı saadet-i Nebeviye'de câri olan tarzın, ashab ve tâbi'înin ınkırazlarıyle unudulmuş olmasıdır. Bu ilk devirde, nâzil olan birçok âyetlerin taraf-ı Risalet'den ne yolda tefsir ve izah edildiği ve ashabın bunları nasıl telakki etdikleri bilinemediği için bunların yeniden anlaşılmasına mecburiyet görülmüş ve bunun neticesi olarak muhtelif kimseler tarafından başka başka mânalar verilerek birbirine muhalif te'villere gidilmişdir. Sonradan zabt olunan hadisler arasındaki ihtilaflar da birçok muhalif ictihadlara yol açmışdır.

Türklerin ekseriyetle "Ehl-i sünnet ve cemaat"dan sayılan Hanefîlikde sebat etmelerinde, ihtimal ki akâid-i kelâmiyenin bir sahib-i mezhebi olan İmam Maturidî'nin Maveraunnehir'de bulunmasının bir tesiri olmuşdur. Fakat ekser sûfiye tarikatlarından başka, sûfiyenin ğulâtından ma'dûd olan Alevîlik, Bektaşîlik, Kızılbaşlık.. akîdeleri de en ziyade Türkler arasında intişar etmişdir. Bu akîdeler de zamanen ortadan kalkmaya mahkumdur. Fakat, Ziya Gökalp'in geleceğini söylediği, yani gelmesine lüzum gösterdiği İslâm dinini nerede bulacağız ve bunu ne yolda tesis edeceğiz? Fart-ı teessüfle söyleyelim, ki bunu heman hiçbir yerde bulamayacağız! Bulacağımız tarz-ı İslâmiyet de bu asırda bir milletin ihtiyacât-ı ictimaiyesine tekabul edemez! Eğer bir "müctehid" çıkar ve yirminci asr-ı medeniyetin ahlâkî, itikadî, ictimaî bütün ihtiyaclarını gözönüne getirerek ona göre Kitabullah'dan ve aklın ve his ve tecrübenin kavanîn-i umumiyesine muvafık olan ehadîs-i Nebeviyeden ictihadâtda bulunursa, aradığımız din-i hak ve hakikata mâlik oluruz, ki Cenab-ı Resûl-i Muhterem sallallahu aleyhi ve selem-:

إن الله تعالى يبعث هذه الامة على رأس كل مائة سنة من يجدد لها دينها [7]

beyanıyle, dinin her asırda tecdid edileceğini bildirmişlerdi. Halbuki, on üç asırdan beri bu lüzum his olunmamışdır! Fakat dinde "tecdid" olunacak nedir? Şübhe edilemez, ki her dinde Allah'a ve akâid-i ilâhiyeye, mebde' ve me'âda, ahırete taalluk eden hükümler birer "kavl-i sâbit"dir; bunları olduğu gibi kabul etmek lazım gelir. O halde, dinde "tecdid" edilecek, insanlara aid olan hükümlerdir, ki zaman ve mekânın ihtilafâtıyle ve ınkılabât-ı ictimaiye ile bu mevzûaların mütenasib ve mütevazin bulundurulması icab eder. İşte, tesis edilecek din budur; müteaddid makalelerimizde bu ihtiyacdan ve bunun suret-i temininden bahs etdik ve Kudüs Mü'temer-i İslâmiyesi'ne takdim etdiğimiz layihalarda buna dair tafsilat verdik.

"Hars"e gelince: Bunun din, ahlâk ve hukuk ile arz etdiği münasebâta göre, yukarıda söylediğimiz tarzda ve tecdîden ve ihtiyacât-ı asriyeye te'lîfen tesis edilecek dinden iktibas edilmesini zarurî görürüz. Mu'akale, bedî'iyat, iktisadiyat, lisaniyat ile mevzûât-ı fenniyeye gelince, bunları da kısmen hars ile ve kısmen medeniyetle alakadar buluruz. O halde din ve ahlâk ve hukuk itibariyle İslâmî sıfatını muhafaza etdiğimiz halde, medeniyet noktasından da garbın meâsir-i irfan ve temeddününü almaya mecburuz. Çünkü, dostumuzun dediği gibi, bidayeten Arab kavimleri arasında bir cihet- iştirak arz eden bu medeniyet, bundan sonra bütün milletler için müşterek bir vaz'a girmişdir.

[28] "Tanzimatcıların Osmanlı medeniyetini garb medeniyetiyle te'lif edememiş olmalarına" (s.39) gelince bu hâdisenin mütalaası bizi çok uzaklara götürür. Bu hal Ziya Gökalp'in dediği gibi "iki medeniyet arasındaki zıddıyet"den ziyade daha başka sebeblerden ileri geldi. Onun tasavvur etdiği 'adem-i i'tilâf, belki başka milletler arasında "sistem" ihtilafından münba'is olabilir. Fakat, o zaman bir "Osmanlı medeniyeti" var mıydı, ki garb medeniyetiyle telif edilememiş olmasından bahs olunabilsin? Bizim fikrimizce zulme, istibdada... müstenid bir "Osmanlı iradesi" vardı. Bu tarz, kuvvete dayandığı zamanlarda alabildiğine gidiyordu. Fakat, Osmanlı hükümeti za'fa düşdükten sonra, bilhassa anâsır-ı gayr-ı İslâmiye arasında derin ihtilaflara ve şedîd ve medîd isyanlara sâik oluyordu. Siyaset âleminde bir "şark meselesi" meydana çıkınışdı. Eflak ve Boğdan halkının, Bulgarların, Sırbların, Yunanlıların istiklâllerini kazanmak emeliyle mütevalî ihtilallerde bulunmaları, Rusya ve Avusturya siyasetlerinin ihtirasât-ı mütehâlifesi, garb devletlerinin temin-i menfaat kasdıyle müdahaleden hâlî kalmamaları... gibi sebebler Osmanlı muhitinde bir teceddüd ve ınkılab lüzumunu his etdirmişdi. Tanzimat devri ricalinin maksadları da garb tarz-ı idaresini almak ve bu sayede bir taraftan müdahalât-ı hariciyeyi durdurmak, diğer taraftan da anâsır-ı gayr-ı İslâmiye için esbab ve vesâil-i şikâyeti bertaraf etmek idi. Burada tamamiyle muvaffak olamamışlar ise, bunun sebebini daha başka yerlerde aramak lazım gelir: Her şeyden evvel, böyle siyasî, idarî ve ictimaî bir "ınkılab" için işe bir fikir ınkılabıyle başlamak icab ederdi. Fakat, o devirde hadisât o derece süratle tevâlî ediyordu, ki bir fikir ınkılabına zaman kalmamışdı. Bundan dolayı Tanzimatcılar, tasavvur etdikleri ınkılabın halk arasında ne yolda telakki edileceğini düşünmeden, düşünmeye bile vakit bulamadan bu işe girişdiler, ki onları bundan dolayı mazur ve mecbur görmek zaruridir. Belki bu işde tam bir "hüsn-i niyyet" de yokdu, ki bütün ıslahât ve teceddüd teşebbüslerinde Avrupa rical-i siyasiyesi böyle düşünmüş ve Osmanlı hükümetinin mütevalî va'adlerini "adam aldatmak ve zaman kazanmak" emellerine atf etmekden hâlî kalmamışlardır.

Bu nokta-yı nazarı az çok haklı çıkaran birşey de, ıslahat va'dlerinin ve teşebbüslerinin daima müşkilât-ı dahiliye ve müdahalât-ı ecnebiyeye müsadif olmasıdır. İdare-i memleketin muhtac-ı ıslah olduğunu itiraf eden ve bunu müteaddid fermanlarla bütün dünyaya bildiren Osmanlı hükümetinin, bu ıslahatı ne için daha hâlî bir zamanda hatırına getirib yapmaması bu yolda şüphelere ve sû-i zan-

lara bâ'is oluyordu. Fakat, mazinin hataları ve ğafletleri o kadar çok ve o derece müessir ve mütehakkim idi, ki bu gayr-ı mütecanis kitlenin merkez-i sikletini bulmak ve anâsır-ı gayr-ı İslâmiye'nin ihtirasât-ı milliyelerine nihayet vermek, hulasa mahkûm-ı mevt olan Osmanlı hükümetine hayat-bahş olacak bir tarz-ı idare tesis etmek mümkün olamazdı. O halde, Tanzimatcıların muvaffakiyetsizlikleri "iki zıd medeniyeti telife çalışmakdan" değil, belki memleketin böyle bir ınkılaba hazırlanmamış olmasındandır; cihanın siyasî, idarî ve ictimaî bî-pâyan ve mütevalî ınkılabları karşısında Osmanlı hükümetinin şark usûl-i hükümetini terk edememesi yüzündendir.

Ziya Gökalp'in:

> "Türkcüler, tamamiyle Türk ve Müslüman kalmak şartiyle, garb medeniyetine tam ve katî bir suretde girmek isteyenlerdir. Fakat, garb medeniyetine girmeden evvel, millî harsimizi arayıb bularak millî harsimizi meydana çıkarmak icab eder" [29] (s.40)

sözlerine geliyoruz: Türklüğe aid millî bir harsin vücudu olmadığını söyledik; ve "hars" sayılabilecek her şeyin Türklükden değil, füyûz-ı İslâmiyeden ileri geldiğini de anlatdık. İmdi, garb medeniyetine girmeden evvel arayıb bulacağımız millî harsin ne olduğunu ve bunu nerede bulacağımızı düşünmek lazım gelir. Bizim kanatımızca, bu sözlerin gayesi, Ziya Gökalp'in de îma etdiği vech ile, garb medeniyetiyle istînas sırasında İslâmiyetin hâsılası olan evsâf ve âdâtı unutmamakdır. Biz, akâid-i İseviyeden korkmayız; fakat Hıristiyanlık âdâtının ğalebesinden ve bunun tesiriyle millet hislerinin zevalinden pek çok endişe ederiz. Komşum Hamid Paşa merhum bir gün demişdi, ki: "Her ne olsa, biz alaturka frenk olabiliriz; fakat alafranga Türk olamayız!" Halbuki, bu iki sıfat arasında pek derin bir fark vardır. Bilhassa bu son zamanlar garbın irfan ve medeniyeti namına onun âdât-ı seyyiesini aldığımız inkâr edilebilir mi? Bu hal devam etdiği suretde hars-i millî olan hissiyât-ı diniyeden başka Türklüğün evsaf ve âdâtını da bütün bütün unudacağımız âşikârdır. "Tamamiyle Türk ve Müslüman kalmak"dan bizim anladığımız mâna budur. Fakat, birçok mukallidler bize "Müslüman kalmak şartiyle" garb medeniyetiyle ittisaf edemiyeceğimizi söyleyerek gençlerin zihinlerini bozdular; ve bir takım basit fikirli adamları güya bir "medeniyet-i Hıristiyaniye"nin mevcud olduğuna inandırdılar; ve Müslümanlığın mâni'-i tekâmül olduğunu söylediler. Hakikat-ı halde, akvâm-ı garbiyenin temeddün ve tekâmülleri üzerinde, ictimaî ve siyasî ınkılabların, fikir hareketlerinin tesiri olmuşdur. Burada dinin dahline atf olunabilecek birşey varsa o da "reform" hareketidir, ki bu da akâid-i Hıristiyaniyenin münakaşasından, yani bir fikir hareketinden başka birşey değildir. Hıristiyanlığın garb ahalisi nezdindeki eserleri daha ziyade ğılzet ve taassuba, engizisyon teşkilatına, (bir kelime okunamadı. İK.) bir sürü insanların diri diri ateşde yakılmalarına, ehl-i salîb muharebelerine, dahilî ihtilallere inhisar etdiği halde, sonradan bu mesâib ve şedâidden rehayâb olmak fikrî ınkılab yüzündendir.

Müslümanlığa gelince: İlk zamanlarda eski devirlerden arta kalan mezâlim ve i'tisâfâtı ve İseviyetin karîn-i fesad ve dalâl olmasiyle meydana çıkan akâid-i sahîfe ve bâtılayı his edilecek ve gözle görülecek suretde tahdide muvaffak olmuş iken, dini ve ahkâmını siyanetle mükellef olan âlimlerin süküt ve müdahenelerinden cüret alan zaleme ve müteğallibenin âlem-i İslâmı heman her asırda pâmâl-ı ğadr u i'tisaf etdikleri inkâr olunamaz...

Biz, din ile ilmin, his ile şuurun, iman ile aklın başka başka menbalardan ve mıntıkalardan geldiğini müteaddid makalelerimizde söyledik; ve din ile ilmin iki müvazi hat gibi, ilâ nihaye yan yana gideceğini, fakat hiç bir zaman birbiriyle telâkî edemiyeceğini de anlatdık. Din harsi temin ediyorsa, ilim de medeniyeti vücude getirmişdir. O halde din ile temeddün husûle gelemez. Hiss-i din, evsâf-ı ahlâkıye ve vicdaniyede hâkim olduğu halde, medeniyeti ve meâsir-i irfan ve tekâmülü yaradan fikr-i beşerin ınkılabâtıdır. İmdi, temeddünü dinden beklemek doğru olmadığı gibi, dini medeniyetin düşmanı saymak ve her hangi bir dinin sâik veya mâni-i temeddün olduğunu söylemek de yanlışdır. Bu nokta-yı nazara göre, bazı kimselerin Hıristiyanlığı temeddüne müsaid ve Müslümanlığı mâni gibi göstermeleri de âşikâr bir gafletdir. Her din, Allah'a, insanların kendi [30] nefislerine ve kendileri gibi insanlara karşı mükellef oldukları vezâif-i hissiyeyi bildirir. Bu hissiyatın ve bunlardan ileri gelen tâ'at ve ibadâtın, evsâf-ı vicdaniyenin, âmâl-i ülfet ve muaşeretin medeniyetle ne alakası olabilir? Hiss-i din bütün ensâl-i beşeriyede cibillî ve fıtrî olduğu halde, sevdâyı temeddün fikrî inkilabdan mütevellid bir ihtiyac-ı hayatdır.

*
* *

Ziya Gökalp'in "Osmanlı edebiyatı" (bk.TE, 31) ve "Osmanlı müsıkîsi" (bk. TE, 30) hakkındaki sözlerini muhakeme etmek ve bunların alelâde bir eser-i taklid olub bedi'iyyata müteallik her şeyin bedi'î ilhamdan değil, "zihnî hünerverlikden" ileri geldiğini red eylemek bizim salahiyetimizden çok uzakdır. Şu kadar söyleyebiliriz, ki Arab ve Acem dillerinden alınan sözlerin lutf-ı beyanı olmasaydı, Türkün basit ve ibtidaî lehcesiyle ne ifade edilebilirse, edebiyat ve mûsıkî hakkında da bundan başka bir hüküm verilemez.

Dostumuzun sözleri mübalağa ve muğalatadan hâlî değildir. Türk sanatkârları İran mûsıkîsinden mülhem olmamış olsalardı, bugün mâlik olduğumuz makamlara, bestelere, semaîlere, kârlara bedel kayabaşı makamından, Karaoğlan koşmalarından başka zevk ve sanat namına ne bulunabilirdi? Osmanlı ve Türk edebiyatı diye ayrı ayrı iki şey yokdur. Türkler de şarklı olmaları itibariyle, his ve hars noktasından bi't-tab' şarklı olacaklardır. Yalnız, garb fikren daha ziyade te'âlî etmiş olduğu için temeddün itibariyle garbın meâsir-i irfanını almak lazım geldi. Bunun da birçok esbâb-ı siyasiyeden ileri gelmiş olduğu muhakkakdır: Şarkın da kendi basit ve ibtidaî ihtiyaclarını temine kâfi bir tarz-ı tefekkürü, bir irfan ve medeniyeti vardı. Hattâ bazı ahvalde şarkın medeniyeti, garbde taklid edilemiyecek bir derece-i kemâle bile vâsıl olmuşdu. Çin, İran ve Hind medeniyetlerinin vüs'at ve tekâmülü kabil-i inkâr mıdır? Şark milletleri kendi hallerine kalmış olsalardı, medeniyetlerini daha ileriye götürebilirler ve bu itibar ile garbı taklide mecbur olmazlardı. Fakat, akvâm-ı garbiyenin âmâl-i tahakküm ve istibdadları ve şark memleketlerini istimlâk etmek emelleridir, ki onların "medeniyet" namını verdikleri ekser-i vesâit-i i'tisafiyenin nazar-ı itibara alınmasına bâ'is olmuşdu.

Medeniyet-i garbiyenin muhtelif zamanlarda ve dünyanın birçok yerlerinde ne gibi fesad ve tereddiye, mezâlim ve i'tisafâta... bâ'is olduğunu gördük. Bunun için "İslâm ve Türk kalmak" mecburiyeti katî ve gayr-ı kâbil-i münakaşa olduğu halde, medeniyet-i garbiyeden ale'l-imiyya her gördüğümüz şeyin iktibas edilmesi tehlikeden hâlî değildir. Bu "medeniyet"den maksadımızın da meâsir-i ilm u irfan değil, itiyadât-ı medeniye olduğunu hatırdan çıkarmamalıdır.

---

[1] Ziya Gökalp: "Turanîler, yalnız Türkçe konuşan milletlerdir" (bk. TE, 26).

[2] "Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın dini kolaylıktan ibarettir".

[3] Kelime olarak *Şatah* (Ç. Şatahât) çelişkili ifade. latife, mizah gibi mânalara; *tâmme* ("T." ile.. Ç Tâmmât) ise saçmasapan söz anlamına gelir. Bir tasavvuf ıstilahı olarak, dıştan (zâhiren) bakıldığı zaman şeriata aykırı gibi gözüken fakat tasavvufî (bâtınî) anlamda bir hakikati ifade eden sözler için kullanılırlar. Hallâc-ı Mansur'un "ene'l-Hakk" (Ben Hakk'ım) sözü bu tür ifadelerin en yaygın olarak bilinen örneğidir. İçinde Şatah türü sözler bulunan manzum-mensur metinlere *Şathiye* (Ç.Şathiyât) denir.

[4] Hüseyin Kazım Bey'in bu makalesi yayımlanmamış yazıları arasında bulunmaktadır.

[5] Bu kitap matbudur. İstanbul 1299 (1882), s.20

[6] "Nadir olan (birşey) yok gibidir".

[7] "Şüphesiz Yüce Allah bu ümmet için, her asır başında, onlar için dinî hayatlarını tecdid edecek birini gönderecektir".

Fethi Okyar'ın Kaleminden Serbest Cumhuriyet Fırkası

Ali Fethi Okyar: Serbest Cumhuriyet Fırkası-Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi? İstanbul 1987 (Isis Yayıncılık?) 237 sh.

SERBEST Fırka'nın kuruluşu; daha önceki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan Tek Partili Kemalist rejimin, çokpartili hayata geçiş yönündeki ikinci denemesidir. Rejimin bünyesini sarsacak gelişmeler ve kuvvetli bir muhalefet yaratmaya gebe görünüyordu. Bu nedenle fırkayı kuranlar da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başındakiler de bu denemeyi tatil etmek gereğini duymuşlardır. Serbest Fırka olayı, toplumsal ve siyasal boyutlarıyla son yıllarda Yakınçağ tarihçiliğinin en çok ilgisini çeken konulardandır. Elimizde olayın başkişilerinden birinin, Serbest Fırka'yı kurmakla görevlendirilen, eski başvekil Ali Fethi Okyar'ın bu konuda kaleme aldığı hatıratı, ayrı bir öneme haizdir. Anılar, bilinmeyen yönlere ışık tutar, ama anıların kişinin tarih önündeki savunusu olduğu da gerçektir. Yayınlanması tarih için önemli bir kazançdır, ama yazarın o tarihi yapanlardan biri olduğunu ve kendi açısından yorumladığını da bilmemiz gerekiyor. Bu anılar daha önce Cemal Kutay tarafından "Üç Devirde Bir Adam" adlı eserde kullanılmıştır. Kutay bu anıların çerçevesini de aşmış ve olayları otobiyografik bir üslubla kaleme almış olduğu için kullanılması zor bir eserdi bu. Bu nedenle varislerin (Ali Fethi Okyar'ın kızı Nermin Kırdar) orijinal notları tekrar yayınlaması isabetli olmuştur. Ayrıca arkaya metinde geçen gazete haber ve röportaj, demeçleri (sh. 87, 114) ve TBMM'deki tartışmaların ilgili bölümlerini içeren bir Ek konmuştur. Serbest Fırka için ilgilenenlere daha geniş araştırmalarda yardımcı olacak bir bölümdür bu...

Hatıratın kendisi 7-83 sahifelerde yer alıyor. Paris elçiliğinden tatile gelen Ali Fethi Bey, Atatürk'ün ve İsmet Paşa'nın muhalif fırka kurma konusundaki teklifi ve özellikle Atatürkün ısrarıyla

Ali Fethi Okyar

karşılaşıyor. Ali Fethi Bey tereddütlüdür. Gerçi hükümetin izlediği siyasetle hemfikir değildir ve İsmet Paşa hakkında da o sıralarda pek dostane duygular beslemediği anlaşılmaktadır. Ali Fethi Bey CHF içinde muhalif bir grup teşkilinden yanadır. Fakat diktatörlüklerin yükseldiği bu çağda, gerek Kemalizmin ilerki hedefi, gerekse pluralist Avrupa çevrelerinin yönelttiği tenkitler dolayısıyla, çokpartili rejime Atatürk karar vermiştir.

Ancak ikinci fırkanın muhalefet dozu ve örgütlenme etkinliği konusunda iktidarın kontrollü bir gelişmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ali Fethi Bey ise galiba gerçek anlamda bir çokpartili demokrasi ve muhalefet faaliyetine inanmıştır, kendisi ve arkadaşları pasif bir muhalefetin sınırlarını çoktan aşmışlardır. Ali Fethi Bey Atatürk'ün de Cumhuriyet Halk Fırkası reisliğinden ve partiden çekilerek tarafsız bir hüviyette kalacağını ümid ediyordu. Oysa Fethi Bey'in de ifade ettiği gibi; "6 Ağustos'a kadar Büyükderede kaldım. Bu müddet zarfında hep fırka işini düşündüm. İsmet Paşa'nın, suret-i haktan görünerek, bir entrika ile aleyhimde manevra çevirmesi ihtimali mütemadiyen zihnimi işgal ediyordu. Fakat Gazi'nin Halk Fırkası riyasetinde kalacağını ve kendi irade ve ısrarıyla meydana çıkacak fırkaya karşı bizzat mücadeleye geçeceğini asla hatırımdan geçirmemiştim." Atatürk hayatının önemli bir eseri olarak gördüğü Cumhuriyet Halk Fırkası'nın riyaset ve üyeliğinden çekilmeyi asla düşünmediğini de Yunus Nadi Bey'e verdiği bir demeçte açık olarak belirtmiştir: "Ben C.Halk Fırkası'nın Umumi reisiyim. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebeb ve icab olamaz. *Cumhuriyet* 10 Eylül 1930).

Serbest Fırka kurucuları Lâiklik ve Cumhuriyet esaslarına bağlı olduklarını her fırsatta açıklarlar. Aslında CHF ve Serbest Fırka arasıda liberal ve devletçi ayırımı yapmak da pek kolay ve toptancı bir ayırımdır. Ali Fethi Okyar her fırsatta bürokrasinin artan baskısına ve ehliyetsizliğine karşı çok taraftar yapan tenkitlerini yapmıştır. Tek partiye olan soldan sağa bütün unsurlar partiyi desteklemiş, üye olmuşlardır. İşte bu geniş yelpazenin muhalefeti, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ağır toplarının hücumuna nedendir. Fethi Bey hatıratında, partisini dolduran ve renklendiren bu geniş yelpaze hakkında birşey demiyor. Konu daha çok meclis müzakerelerinde ortaya çıkmaktadır.

1930 Ağustos sonlarında kurulan parti gürültülü, hadiseli belediye seçimlerinden sonra, Kasım 1930 ortalarında feshedilerek siyasi hayattan çekilmiştir.

İLBER ORTAYLI

Tarihçiliğimizde Yeni Bir Soluk

Orhan Koloğlu: *Abdülhamid Gerçeği* Gür Yayıncılık İstanbul 1987

II. ABDÜLHAMİD dönemi (1876-1909) Son dönem Osmanlı tarihinin belki de en tartışmalı dönemidir. Zira birçok bakımdan henüz 'tarih olmamış' veya tarih olarak tartışılmamıştır. Güncel politikalar veya güncel siyasi çizgilere göre 'Ulu Hakan' ya da 'Kızıl Sultan' edebiyatı almış yürümüştür ve yürümektedir. Böylesi duygusal bir ortamda Orhan Koloğlu'nun objektif bir değerlendirmeyi denemesi kuşkusuz takdire şayandır. Yazar oldukça geniş bir kaynak taraması gerçekleştirmiş ve sade bir üslupla dönemi ele almıştır.

Kitabın Dökümü

1. Bölüm '33 Hazırlık Yılı, 1842-1875' başlığını taşımakta ve Abdülhamid dönemini hazırlayan ön koşulları

sıralamaktadır. En önemli nokta yazarın Abdülhamid'in 'durup dururken tek başına, zorla iktidara geçmiş' bir kimse olmadığını (s.7) vurgulamasıdır. Çoğu kez Batı ve Türk tarihçiliğinde unutulan (veya bilinmeyen) Osmanlı Padişahı'nın toplumdan kopuk bir 'Oriental Despot' olmadığı ve toplumun dinamiklerine belki de herkesden daha tabî olduğudur. Bu bağlamda Koloğlu'nun Abdülhamid'in sessiz çoğunluğu temsil ettiğini vurgulaması yerindedir. Ayrıca Abdülhamid'in Yeni Osmanlılarla fikrî yakınlığı çok önemlidir ve bu eserde ön plana alınması sevindiricidir (s.59, 61, 63). Bu bölümde yer verilen diğer bir önemli husus da Abdülhamid'in Avrupa'ya sırt çevirmediği, Tanzimat'la girilen yolun dönüşü olmadığı ve Batı'nın kalıcı bir gerçek olarak Osmanlı toplumuna girmiş olduğunun kabulüdür: 'Açıkcası Abdülhamid, Tanzimat çizgisinin tarihsel gelişmesi içinde alması gereken yeri peşinen almayı kabullenmiş bir kimsedir.' (s.90). Kitabın en can alıcı konularından biri de bu bölümde geçmektedir ve Sultan'ın gözünde 'Adil Müstebit Hükümet ile Zalim Müstebit Hükümetin Farkı' başlığını taşımaktadır. Koloğlu'nun akıcı anlatımıyla Abdülhamid'in 'Hürriyet' ve 'Devlet' anlayışına spekülatif de olsa yeni ışık tutulmaktadır. Özetle, Padişah eğitim yoluyla halkın kendi kendini yönetmesi yolunu açacaktır, ancak o gün gelene kadar 'Hürriyet' 'İtaat etme hürriyetini' aşmayacaktır. Kitabın II. Bölümü 'Olağanüstü Bunalımlı Bir Yıl: Ağustos 1875-Ağustos 1876' başlıklıdır. Burada Osmanlı Devleti'nde iktisat ve politikanın iç içeliği başarılı biçimde vurgulanmıştır ve siyasi iniş çıkışların Osmanlı hisse senedi piyasasındaki etkileri gösterilmiştir.

Kitabın III, Bölümü Abdülhamid'in devraldığı mirası ele almaktadır. Çalışmanın ana bölümü olan IV. Bölüm '33 Saltanat Yılı 1876-1909' başlıklıdır.

Bu bölümde oldukça tartışmalı konular gündeme getirilmektedir. bunlar sırayla, 'Masonlarla İlişkisi', 'İslâmcılık Politikası', 'Anayasa, Meclis, Halk, Yönetim', 'Halktan Kopuşun Öyküsü' olarak sıralanmıştır. Özellikle jurnal mekanizmasının devletin en üst kademesindeki yöneticiyi bilgili kıldığı, ama bilgili kıldığı kadar ara kademelerin yok edilmesiyle onu doğrudan eleştirilerin hedefi yaptığını kaydeden Koloğlu, önemli bir gerçeğe parmak basmaktadır. Kitabın V. ve son bölümü 'Bıraktığı Miras' başlıklıdır. Bu bölümde en önemli kısım Abdülhamid döneminde Türkiye'de laik eğitimin temellerinin sağlamlaştırılmış olması ve bunun ileride Türkiye Cumhuriyetini kuracak kadrolara yol açtığını vurgulanmasıdır.

Koloğlu'nun çalışması alana önemli bir katkı getirmiştir. Ancak kitabın bazı aynı ölçüde önemli yöntemsel sorunları bulunmaktadır.

a) Kitabın sistematiği zayıftır. Gereğinden fazla tekrar ve spekülasyon vardır. Örneğin 'Reformcu Restorasyoncu' denilen kesimin kimliği çok daha öz ve sağlam bir biçimde verileceği yerde kitabın muhtelif kısımlarına serpiştirilmiştir. Dahası, son derece kıymetli bilgiler, dipnot sistemi kullanılmadığı için, okuyucuyu mechulde bırakmakta, kitabın başındaki kaynakçayla bir 'olsa olsa oyunu' oynamaya zorlamaktadır. Ayrıca, alt başlıkların uzunluğu okuyucunun dikkatini dağıtmakta ve yer yer alt başlıkla metin arasında bağlantı güçlükle kurulmaktadır. Örneğin, 'Mithat Fobisinin Oluşması ve Hayatının en Büyük Hatasını işlemesi' olarak verilen alt başlıkla metin arasında ilişki kurmak zor olmaktadır. Bu kısımda verilen bilgilerin ise 'Mithat Fobisini' açıklamak üzere sütunlar ve anlaşılması, izlenmesi, fevkalade zor 'kod'lar halinde verilmesi sakıncalıdır. (s.259-281) Aynı şey Türk tahvillerinin iniş çıkış analizleri için de geçerlidir. (s.109-117)

b) Buna benzer bir şekilde s.88 ve 89'da Abdülhamid'in 'millet' kavramını kullanışındaki çelişkilerin listesi çıkarılmıştır. Ancak, alıntıların nerelerden olduğu belirtilmediği için okuyucu yazarın işaret etmekte olduğu çelişkiyi görmekte güçlük çekmektedir.

c) s.125'de 'Abdülhamid'in çelik gibi bir iradesi vardı metindi ama korkmadığı da söylenemezdi' denilmektedir. Bütün bu vasıflar izafî kavramlara dayanmaktadır ve bu denli kesin bir yargıya bu temelden varılabileceği kuşkuludur.

d) s.92'de 1870'li yıllarda 'Her 7 Müslümandan 6'sı Avrupa yönetimi altındaydı.' denilmektedir. Böyle dakik bir sayı verildiğine göre aynı oranda dakik bir kaynak göstermek yerinde olurdu.

e) Pan İslamism: Yazar bu konuda en ciddi yöntemsel hatasını yapmaktadır. Koloğlu'nun temel savı, 'Abdülhamid Asla Panislamcılık yapmamış, sadece Tahtını ve Devletini Hıristiyan ve Müslüman Bölücülere karşı korumaya çalışmıştır.' merkezindedir. (s.225) Bu tanım aynen alt başlık olarak verilmekte ve yukarıda 'a' bölümünde belirttiğimiz soruna bir diğer örnek oluşturmaktadır. Yazar Abdülhamid'in böyle bir girişimde bulunmadığını zira bulunması tüm Hıristiyan imparatorluklarının Osmanlıya karşı cephe almaları demek olduğunu bildiğini vurgulamaktadır. Bu mantıklı bir önermedir, ancak Koloğlu bu önermeyi kesin gerçek olarak 'ilk kez ispat ettiği' iddiasındadır. (s.427) Oysa ispat etmemiştir ve tezini savunmak için öne sürdüğü veriler salt önermenin bu konudaki olasılıklardan biri olabileceğini destekler niteliktedirler, tek olasılık (yani savının ispatı) olduğunu desteklemekten uzakdırlar. Şöyle ki:

1) Abdülhamid'in İslâm Halifesi olarak konumuna yeterince önem verilmemiştir. Batılıların 1878'den sonra ortaya attıkları Arap Hilafeti fikrinin Abdülhamid'i ne denli ürküttüğü ve konumunu savunmak için Hilafeti o zamana kadar görülmemiş ölçüde Türk Arap eksenine bağlama ve dünya Müslümanları indinde ön plana çıkarma çabalarına Koloğlu yer vermemiştir. Hele hele Abdülhamid'in din politikası *kesinlikle*, 'küçük pratik uygulamalar' (s.228) değildir ve kökten bir kültürel yeniden yapılanmayı hedef almaktadır.

2) Pan-İslamcılık ya eylemci ya savunmacı olarak ele alınmıştır. Bu bir yanılgıdır. Pekala iki öğeyi birden içeren bir 'destabilizasyon' politikası olarak görülebilir. Bu da yerine ve zamana göre eylemci de olabilir. Abdülhamid döneminde Afrika'ya ve Java'ya propagandistler gönderildiğine dair elimizde belgeler bulunmaktadır. Ayrıca yurtdışına yönelik bir Pan-İslamcılık ile Osmanlı ülkesinde bir yeniden düzenlemenin temeli olarak vaz edilen İslamcılık ayrı şeylerdir, karıştırılmamalıdır.

3) Sultan'ın Pan İslamism yapmadığını kanıtlamak için Cemaleddin Afgani ve Mizancı Murat gibi eylemci Pan İslamistlerin saf dışı bırakıldığı öne sürülmektedir. (s.200) Oysa bu Pan İslamism yapılmadığın değil, ancak Sul-

tan'ın kendisinden başka birisinin politika üretmesine tahammülü olmadığının kanıtıdır.

4) 1870'li yıllarda İngiltere'nin Osmanlıyı Rusya karşısında tamamen yalnız bıraktığı ve 'çokdan Rusya'dan Hindistan'a inmeyeceği konusunda güvence aldığı' (s.174) yanlıştır. Kıbrıs'ı 1878'de ve Mısır'ı 1882'de ele geçirmiş bir İngiltere'nin dahi Boğazlar'da Rusları görmeye hiç niyeti yoktur. Hindistan konusunda Rusya ile ilişkilerini ferahlatan antlaşma ise ancak 1907'de sağlanmıştır.

5) Ertuğrul gemisinin Uzak Doğu'da mazhar olduğu coşku ve sevgi gösterilerinde, 'Abdülhamid'in ve Türk tarafının rolü yoktu' (s.206) denilmektedir ve bu ilginin 'hiç beklenmedik şekilde ve ölçüde' (s.205) geliştiği öne sürülmektedir. Ancak Ertuğrul'un 1890'lı yıllarda o sularda bulunmasının esbab-ı mucibesi Halife'nin sancağını göstermektedir.

6) S.226'da öne sürüldüğü üzere Abdülhamid döneminde Osmanlı-İran ilişkileri iyi değil, berbattır. Belgeler göstermektedir ki Osmanlı-İran sınırı sürekli çarpışmalara tanık olmakta ve Şiiliğin Osmanlı topraklarında yayılma eğilimine karşı yoğun bir propaganda yürütülmektedir.

7) İngiliz Hindistan Bakanlığı (India Office) belgelerine dayanarak Pan İslamism yapılmadı demek ancak gerçeğin yarısını yansıtmak olur. Bu satırların yazarı aynı kaynaklarda aynı serilerde (L/Political and Secret, 3; L/Political and Secret, 9) Abdülhamid'in Hint Müslümanlarıyla yakın ilişkiler içinde bulunduğunu gösterir veriler elde etmiştir. Ancak bunlar da Sultan'ın ateşli bir Pan İslamist olduğunu kanıtlamaz. Bu konuda son sözler (eğer böyle birşey mümkünse tarihte) Yıldız Arşivi Koleksiyonu'nun henüz araştırıcıya açılmamış bölümlerinde bulunması muhtemel olan Şehbender raporları açığa çıkarılınca söylenecektir.

Özetle, Orhan Koloğlu'nun bu çalışması yukarıda belirtilen sakıncalara rağmen 'kamplaşmış' bir Türk tarihçiliği ortamına taze bir soluk getirmiştir.

SELİM DERİNGİL

İnkılâp Çocuğunun Yetiştirilmesi

TÜRKİYE'DE çocuk meselesi, savaşın ortaya çıkardığı kimsesiz çocukların bakımı zarureti şeklinde ortaya çıktı. Daha sonra, çocuğa yönelik politikalar, doğumların arttırılması ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi yönünde bir gelişim gösterdi. 1930'lara varıldığında ise inkılâp çocuğunun yetiştirilmesi meselesi, çocuk politikaları içinde önem kazanmaya başladı.

Türkiye'de 1930'lu yıllarda Cumhuriyet çocuğunun yetiştirilmesi konusu önemli bir mevzuu idi. Çocuk yetiştirilmesi konusunda bu dönemde yayınlanan Fahreddin Kerim (Gökay)'in *İnkılâp Çocuğunun Terbiyesinde Ruhî ve Amelî Esaslar* adlı telif eseri ile,[1] Victor Pauchet'in, Ahmet Halit tarafından çevrilen *Çocuk Hayata Nasıl Hazırlanmalı?* adlı eserinin,[2] bu konudaki temel yaklaşımları genellikle yansıttığını söyleyebiliriz.

Fahreddin Kerim'e göre, milletimizin geleceğini daima kuvvetli tutmak için çocuklarımızı bedenen ve ruhen kuvvetli yetiştirmek zorundayız. Millî bünyemizin sağlamlığı, inkılâp neslinin yetiştirilmesi ile sağlanacaktır. Bu da, inkılâp Türkiye'sinin terbiye ordusunun, inkılâp terbiyesini en seri yoldan köylere varıncaya kadar yaymasıyla mümkün olacaktır.

Türk anası, yavrusuna, Gazi inkılâbının melodisini dinletecek, Türk hocası, talebesine, Gazi devrinin binbir yeniliğini öğretecek ve çocuklarımıza binlerce adsız kahramanın somut timsali, Türk varlığının, Türk inkılâbının sembolü olan Gazi'yi tanıtarak imanlı, ülkülü bir nesil yetiştireceğiz.

Çocuk, bir memleketin en esaslı sermayesi, en mühim servetidir. Bundan dolayı, memleket nüfusunu miktarca arttırmak gerekir. Fakat, daha önemlisi, nüfusun keyfiyet itibarı ile de bedenen ve ruhen zinde yetişmesini temin etmektir. Gerek cismen ve gerekse fikren hasta olan uzuvlar cemiyetin başına bir belâ ve diğer hemcinslerinin sırtına bir yük olmaktan başka bir şeye yaramazlar.

Fahreddin Kerim Gökay

Çocukların bedenen ve ruhen sağlam olmalarını temin etmek vazifesi doğumdan evvel evlenmekle başlar. Çocuk, ana ve babanın muayyen vasıflarını birlikte taşır. Bundan dolayı irsiyet meselesine büyük önem vermek ve irsiyetin fena tesirlerine mani olmak icab eder. Bunun için muhtelif memleketler, özellikle Amerika Birleşik Devletleri kanun kuvvetiyle cemiyeti korumayı amaçlamışlardır. Deliler ile suç işlemeyi adet edinmişlerin meni ve yumurta nakleden kanallarını bağlamak suretiyle zürriyetlerine mani olunmaktadır. Gerçi suç işlemeyi adet edinme meselesi oldukça münakaşalıdır, fakat cemiyetin istikbali noktasından cezrî tedbir almak "korkulu rüya görmektense uyanık bulunmak evlâdır" kabilindendir. Öte yandan, zehirler ve bulaşık hastalıkların tohum üzerinde yaptığı tahripkâr tesir de sabittir. Bu gibi zehirler ve hastalıklar soysuzlaşmanın en büyük âmilidir. Bu gibi fesada uğramış tohumlardan hasıl olacak çocukların bir kısmı kendiliğinden düşer, bir kısmı doğar doğmaz ölür, bir kısmı da bedenî bir çok kusurlara maliktir. Mühim bir ekseriyeti de ruhî çarpıklıkları ile göze çarpar. Bundan dolayı iyi bir nesil yetiştirmek için evlenme meselesine çok dikkat etmeliyiz. Evlenmede aranılacak şey beden ve ruh zindeliği olmalıdır. Ayrıca, evlilikte karakter uyuşması da önemlidir.

Çocuk yetiştirilmesinde ikinci devre, müsait şartlarla birleşmiş ana ve baba tohumunu ana rahminde iyi beslemektir. Bu da gebe kadının gebelik bilgilerine dikkat etmesi ve bilhassa ruhî sarsıntılardan uzak bulunması ile kâimdir.

Doğumun sıhhi şartlar içersinde olmasını temin ettikten sonra, meydana gelen çocuğun yetiştirilmesinde terbiye denilen kudretli vasıta belirleyici bir rol oynar.

Her şeyden evvel bilinmelidir ki, doğan çocuk yalnız ebeveynin değil, milletin ve devletindir. Çocuğa millî esaslara müstenit, kollektif ve tesanütçü terbiye vermek gerekir. İnkılâp terbiyesi çocuktaki egosantrizmi yıkmakla başlar. "Fert yok, cemiyet var", "birimiz hepimiz; hepimiz birimiz için" prensiplerini ilk devirden itibaren çocuğa telkin etmek gerekir.

Çocuğa biriktirmek hissini ilk yaşlarda telkin etmek lazımdır. Bu suretle millî iktisadın temelini kurmuş ve istikbale idareli vatandaşlar yetiştirmiş oluruz.

Çocuktan beklenen itaatin kölelik derecesinde ve irade kudretini felce uğratacak mahiyette olmamasına dikkat edilmelidir; ancak bu suretle serbest dü-

şünceli vatandaşlar yetiştirilebilir.

Çocuğu fantaziye kaptırmamak, onun fantazik hislerini beslememek lâzımdır. Daima hakikatle karşılaşmasına, hayal ve hakikati ayırt etmesine yardım etmek icab eder. Aksi takdirde ileride bedbahtlar, menfi ruhlar, bozguncular türer.

Çocuğa çalışma zevki aşılanmalı, çocuk muntazam ve metodik çalışmaya sevk edilmelidir. Çocuk küçük yaştan itibaren disipline alıştırılmalıdır. He arzusu tatmin edilen çocuğun şahsi teşebbüs kabiliyeti zayıf olur, bundan dolayı çocuk kendi kendine iş yapmaya sevk edilmelidir. Çocuğa vaktinde yatıp vaktinde kalkmayı öğretmek ve gıdasını vaktinde vermek lâzımdır. Çocuğa temizlik ve yıkanmak itiyadı da verilmelidir.

Çocuğa büluğ devresinde cinsi terbiye vererek çocuğu tenasülî suistimallerden korumak icab eder. Fantezik hikaye ve kitaplardan uzak bulundurmak, istimnaya mani olmak için sert yatakta yatırmak, şehvî gazete ve kitaplara müsaade etmemek, dar elbise giydirmemek, sabahleyin yatakta uzun müddet kalmasına müsaade etmemek, akşam yatmadan soğuk su ile yıkanmasını temin etmek suretiyle çocuğun cinsi hıfzıssıhasına dikkat edilmelidir.

İçtimaî alâkayı uyandıracak tabiat tetkikleri, spor, toplu dağ ve deniz gezintileri, güzel sanatlar hevesleri, gençlik cemiyetleri ve tesanüt mefhumuna bağlılık büluğ devresinde çocuğu koruyacak ve muzır itiyatlardan kurtaracak pedagojik vasıtalardır.

Çocukta metodik çalışma, birbirine karşı sevgi, büyüklere karşı saygı, millî tarihe hürmet hissi yaratılmalı, egoizm ve kötü materyalizm yenilmelidir.

İnkılâp sadece şuura değil, şuuraltına da yerleştirilmelidir.

Victor Pauchet'in kitabında ise, çocukların, sınaî, ticarî ve zıraî inkişafı sağlayacak, sağlam vücutlu ve amelî düşünceli ve çelik ahlâklı insanlar olarak nasıl yetiştirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Harb sonrasında gelişme sağlamak için, yaratıcı, üretken, faal, yapma ve yaratma kudretine sahip; sınaî hayatta Renault, Ford; bilimsel hayatta Edison, Curie; siyasî hayatta Mussolini gibi tam adam tiplerine ihtiyaç vardır. Amelî ve faal olan Amerikalılar, gayretli Almanlar, gençleşmiş İtalyanlar bedenî, manevî, maddî, malî ve ictimaî sahalarda her gün biraz daha ilerlemektedirler.

Asri terbiye faal ve kudretli adamlar yetiştirmeyi hedeflemektedir. Çocuk, hayata galebe çalmak için, mücadele için hazırlanmalıdır. Çocuk şiir okuyorsa elinden alınıp yakılmalı ve kendisine tüccar, san'at sahibi, âlim, avukat, doktor... olarak hayatta varlık ve faaliyet göstermiş adamların hayat hikayeleri okutulmalıdır. Çocuklara, vasıf ve kabiliyetlerini geliştirmek için, resim, dikiş, atlama, yüzme, beden alıştırması, stenografi, hesap, ecnebi lisanlar, elişleri, telgraf, izcilik... öğretilmelidir.

Çocuğun yetiştirilmesi bir memleket meselesidir. Aile ve öğretmenler birlikte çalışmalıdır. Amaç, sağlam ve cesur bir nesil temin etmektir ve bunun için çocukların sıhhati, zekâsı ve ahlâkı birlikte geliştirilmelidir.

Çocuk açık havada oynatılmalı, kendisinde şahsi teşebbüs fikrinin uyanması için oyunlarını bizzat seçmelidir.

Çocukların tırnakları dibinden kesilmeli, kızların saçları kısaltılmalı, erkeklerin saçları da makine ile kesilmelidir.

İlk tahsil çağında tatil kolonileri, açıkhava mektepleri kurulmalı, izcilik ve cimnastik faaliyetleri geliştirilmelidir. İzcilik çocukların bedenî ve ahlâki terbiyeleri için çok mükemmel bir vasıtadır.

Çocuklar, kuvvet ve idealden mahrum bulunan yıkıcı insanların etkilerine karşı uyarılmalıdır. Dünya kurulduktan beri bir ihtilâlin hiç bir yerde insanları saadet ve huzura ulaştırdığı görülmemiştir. Daha iyi günler, ancak yavaş ve tedrici bir tekamülle gelir. Çocuklar, haşarı, itaatsiz, hilekâr, kibirli, anarşist ve bolşeviklere yem olmağa namzet bir mahlûk olmaktan kurtarılmalıdır. Okumuş kol emeği ile diplomalı işçiler yaratılmamalıdır. Bunlar entellektüel olmaya hazırlanmışken ister istemez amele olmaya mecbur olmuşlardır. Bolşeviklik bunları bittabi namzetleri arasında sayıyor. Böylelikle zaten doğuştan asi bir proletarya sınıfı meydana geliyor. Kazandığı melekeleri kul lanamayanlar kendilerini bu hale koyan vaziyete karşı isyankâr oluyorlar.

Sakat, çelimsiz, sağlıksız çocukların meydana gelmesine neden olan ana-babaların alkol ve frengi gibi illetleri ile mücadele edilmelidir.

Çocuğun cinsi hissi sevk edilmeli ve sporla idare edilmelidir. Bu onların bedenî kuvvetlerini dengeleyecek ve bedenî terbiye ve hıfzıssıhaya da riayet sayesinde ileride sağlam, mesut ve verimli çocuklar yetiştirmelerine yardım edecektir; bu sayede çocuk zührevî hastalıkların tehlikesinden, ahlâksızların mahsurlarından ve suistimalden hasıl olan yorgunluklardan sakındırılmış olacaktır. Şahsi ve içtimai hayatta çok büyük menfi tesirleri olan ve gençliği tehdit eden belsoğukluğu ve frengi gibi tehlikelerin önüne çocukluk devrinde verilen terbiye ile geçmek mümkündür.

Çocukların cesur ve cüretkâr olmaları için, her gün yirmi defa yüksek sesle, "Ben cesurum, ben cüretkarım. Önümde hiçbir şey duramaz." dedirtilmelidir.

Çocuktaki haset hisleri ile, kendinde olmayan şeyi ona istetecek ve başkalarını kıskandıracak ve kendisinin paylaşmadığı bir saadete karşı içinde gizlice bir gücenme hasıl edecek temayüllerle şiddetle mücadele edilmelidir. Çocuk, nefret, adi görme hislerine, bütün burjuva ve patronları muzır mahlûklar gibi gösteren ve her yerde bunu ilân eden yanlış telkinlere karşı korunmalıdır. İyi ve fena patronlar olduğu gibi iyi ve fena amele de vardır. Bu açık görüş, çocuğu sınıf ve zümre zihniyetinden ve nefret ve aşağılama hislerini telkin eden ve dolayısı ile içtimai hayat ve münasebetleri zehirleyen fena havalardan korur. □

[1] Fahreddin Kerim (Gökay), *İnkılâp Çocuğunun Terbiyesinde Ruhî ve Amelî Esaslar*, Kader Matbaası, İstanbul, 1933. Kitap, Fahreddin Kerim'in 30 Nisan 1933 tarihinde İstanbul Halkevi'nde verdiği konferansı ve 31 Aralık 1931 tarihinde Taksim'de Darülfünun mitingindeki söylevini içermektedir.

[2] Victor Pauchet, *Çocuk Hayata Nasıl Hazırlanmalı?*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.

HASAN AKBAYRAK

General Cemil Conk'un Balkan ve Çanakkale Savaşı'nda Tuttuğu Günlük

BİR tarihçi için hâtıralar, değerleri ve önemleri ne olursa olsun, vazgeçilmeyecek tarihsel kaynaklardır. Oysa günlükler bazen hâtıralardan da önemlidir. Çünkü hâtıralar genellikle aradan uzun zaman geçtikten sonra kaleme alındıklarından çok kez hata, eksiklik ve yanlılık gösterirler. Olaylar çok kez farklı biçimde anlatılır ya da yansıtılabilir. Günlük ise, bir bütünlükten genellikle yoksun olmakla birlikte, dönemin günlük siyasal ve psikolojik havasını olduğu gibi yansıtması bakımından önemlidir. Günlüğün bir başka yararı da, aradan zaman geçtikten sonra unutulan, ya da artık önemsenmeyen bazı küçük ayrıntıları gün ışığına çıkarmasıdır.

O küçük ayrıntılar ki, bir tarihçi için bazen çok önemli tarihsel malzeme oluşturabilir ya da buna kaynaklık edebilir.

Burada söz konusu olan günlük bir askere ait. General Cemil Conk 1873'de İstanbul'da doğmuş. Dönemin geleneksel eğitim kurumlarından geçmiş; sonra Üsküdar Paşakapısı Askerî Rüşdiyesi'ni ve Kuleli askerî İdadisi'ni bitirmiş. 1889'da girdiği Herbiye Mektebi'nden 1892'de mülâzım (teğmen) rütbesi ile mezun olmuş. Askerlik hayatının bir bölümünde (1896) Prusya Ordusunda bulunmuş, 1903'te kaymakamlığa (yarbay) terfi etmiş. 1906'da "payitahtı saltanatı seniyenin aşayişini ihlal" suçu ile Trablusgarp'a sürgün edilmiş ve askerlik rütbesi de kaldırılmış. Ancak 1909'da, yani II. Meşrutiyet'ten sonra, sürgünden dönmüş ve yarbaylık rütbesi kendisine iade edilmiş. Ne var ki, bu sırada rütbelerin tasfiyesi kanunu ile binbaşılığa geri dönmüş. 1914'te Alman Askerî Islahat Heyeti refakâtına tâyin olmuş. 1916'da albaylığa terfi etmiş. Milli Mücadele yıllarında tümen komutanlığı yapmış; 1931'de de emekliye ayrılmış.

Conk, 1912-1913 Balkan Savaşı'nda Gümülcüne ikinci sınıf Redif Alayı Komutanı olarak Edirne'de bulunmuştur. Bu sırada tuttuğu günlük yayınlanmıştır: *Cemil Conk*, Balkan Seferi 1912-1913, *Canlı tarihler, Türkiye Yayınevi, (27. ve 29. Fasiküller), İstanbul, 1947.*

Günlük 1 Ekim 1912'de (18 Eylül 1328) seferberlik emrinin alınması ile başlamaktadır. Conk, 1 Ekim'de seferberlik ilânı ile birlikte İttihat ve Terakki'nin savaş lehine halkı gösteriler düzenlemeye teşvik ettiğini, ancak gösterilerin zoraki bir hava içinde geçtiğini gözlediğini belirtiyor. Öte yandan, aynı gün tâyin olduğu alayın yerini öğrenmek için gittiği Merkez Komutanlığı'nda karşılaştığı muamele, yakın dönem siyasal tarihimizde pek sık olan geçen ünlü "İttihatçı-İtilâfçı" çatışmasının bir somut örneğini daha bize aktarmasına fırsat vermektedir: Yeni kabinenin "adamı" Merkez Komutanı Saffet Bey, Conk'u İttihatçı sanmış ve göreve gitmesinde ona türlü zorluklar çıkarmış; hattâ Conk, alayının yerini dahi öğrenememiş. Bir yandan alayın Trakya'da olduğu iddia ediliyormuş, ama sonra alayın Yemen'de olduğu anlaşılmış; bunun üzerine Conk Edirne'deki görevine atanmış. Conk, İttihatçı olduğundan ya da öyle sanıldığından kendisine hiç yakınlık gösterilmediğini açıklıyor.

Balkan Savaşı'nda Bulgar ve Sırp ordusuna karşı savaşan Conk, askerin de-

Cemil Conk Prusya Ordusunda

neyimsiz ve eğitimsiz olduğunu, sürekli olarak gerilediğini ve hattâ savaşmasını dahi bilmediğini; oysa Bulgar ordusunun muntazam ve eğitimli olduğunu, bol silah ve cephaneye sahip bulunduğunu anlatmaktadır. Bulgar ordusunun savaş yöntemi ve yeteneği övülmektedir. Ancak Bulgar ordusu genellikle savunmada kalmaktadır. Osmanlı ordusunun asıl amacı ise, mevcut mevziilerini tutmak ve gerilememektir. Ancak Osmanlı topçu bataryalarının yeteneksizliği açıkça gözler önüne serilmektedir. Osmanlı ordusunun topçu menzili düşman hedeflerine dahi erişemezken, Bulgar topçusu attığını vurmaktadır. Günlüğün 26 Kasım (13 İkinciteşrin) tarihi kısmında, savaştan kaçanların cezalandırılması için bir yol önerildiği yazılıdır. Buna göre, bölüklerin sıraya dizilmesi, sağdan saydırarak, tesadüfen şu kadar sayanların ayrılması ve idam edilmesi önerilmektedir. Ancak öneri reddedilecektir.

Günlüğün siyasal gelişmelerle ilgili ilginç kısımları da vardır: 2 Kasım'da (20 Birinciteşrin), geçen gün kabinenin düşeceğine ilişkin yoğun söylentiler olduğu ve bugün de Kâmil Paşa'nın Sadrazam olduğu haberi yazılıdır (Günlüğün bundan sonraki kısımlarında da görüleceği gibi, İstanbul'daki siyasal gelişmeler cepheye pek geç ulaşabilmektedir: Gerçekte Kâmil Paşa 29 Ekim'de hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve 30 Ekim'de kabinesini açıklamıştır). 2 Aralık'ta (19 İkinciteşrin), onbeş gün mütareke söylentilerinin başladığı ve bugün de mütareke görüşmeleri için düşman temsilcilerinin geldiği, ancak görüşmelerden sonuç alınamadığı anlatılmaktadır (Osmanlı-Bulgar mütareke görüşmeleri 28 İkinciteşrin (28 Kasım)'da başlamıştır). Aralık'ta (21 İkinciteşrin), Yunanistan dışında Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile mütareke imzalandığı yazılıdır. (Mütareke 3 Aralık'ta imzalanmıştır). Mütareke sırasında muhasara altında olan Edirne'den Bulgar trenlerinin geçmesine Türk makamlarının izin vermesi de ayrıca ilginçtir.

18 Aralık'ta (5 Birincikanun), Kâmil Paşa'nın Sadrazamlıktan düşürüldüğü yolunda söylentiler olduğu (Kâmil Paşa, 10 Kanunusâni'de (23 Ocak) ünlü Bâbıâli Baskını ile istifa edecektir). 27 Aralık'ta (9 Birincikanun), İstanbul'da ihtilal olduğu ve Canbolat'ın idam edildiği yazılıdır. 4 Ocak (22 Birincikanun) 1913'de kabinenin düşmesi için İstanbul'da çatışmalar olduğu ve kabinenin düştüğü, İttihat ve Terakki'nin hükümeti ele geçirdiği belirtilmektedir. Ancak kabine değişikliğinden cepheye haber verilmemiştir. Amaç, "parti gürültüleri"nin cepheye bu vesile ile sıçramasını önlemektir. 5 Ocak'ta ise Londra'da sürmekte olan barış görüşmelerinin çıkmazda olduğu (Londra'daki barış görüşmeleri 6 Ocak'ta kesintiye uğramıştır) ve Bulgaristan'ın bundan sonra her an saldırıya geçebileceği yazılıdır. Hattâ bu sırada Avrupa, Bulgar ve Türk gazetelerinde konu ile ilgili olarak çıkan bazı yazılar ve haberler özet biçimde aktarılmaktadır. 24 Ocak'ta (11 İkincikanun) Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazam olduğu yolunda yoğun söylentilerin olduğu açıklanmaktadır (M. Şevket Paşa, Bâbıâli Baskını'nın yapıldığı 23 Ocak günü Sadrazam olmuştur). 1 Şubat'ta (19 İkincikanun) nihayet mütareke feshedilir (Bulgaristan 30 Ocak'ta mütarekeye son verdiğini açıklamıştır); 2 Şubat mütarekenin son günüdür. Mütareke 62 gün, muharebe ise 47 gün sürmüştür. Aynı gün savaş yeniden başlar. Muhasara altındaki Edirne'de açlık vardır; *süpürge tohumu ile atlar vurularak yenilir*, askerler donarak ölür. Nihayet 26 Mart'ta (13 Mart) Edirne düşer ve muhasabat tatil edilir.

(Balkan ve Birinci Dünya Savaşı ile ilgili, içinde benzer gözlemlerin bulunduğu bir başka hâtıra yine bir başka askere aittir: *General Hüsamettin Karaoyrat*, Hatıralar, *Canlı Tarihler, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946).*

Conk'un 127 sayfa tutan Balkan Savaşı günlüğünün dışında, yine günlük olarak tutulmuş notlardan ve anılardan oluşan Çanakkale Savaşı'nın anlatıldığı bir başka günlüğü daha vardır: *Cemil Conk*, Çanakkale Seferi, *Canlı Tarihler, 29. ve 31. Fasiküller, Türkiye Yayınevi, 1947.*

Anılar 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilânı ile başlamaktadır. Conk, seferber-

likten önce Alman eskerî Islahat Heyeti'nde olduğundan olacak, General Liman von Sanders'in komutanlığını yaptığı 1. Ordu'ya Sanders'in Yaverliğine atanır. 20 Kasım'da yarbay olarak alay komutanlığına getirilir. 1914 yılının Aralık ayında İzmir'de bulunmaktadır.

Conk, 5 Mart 1915'te İngiliz donanmasının İzmir'i bombaladığını; filo Amirali Pyrs'in Vali Rahmi Bey'e 9 Mart'ta kentin İngilizlere teslim edilmesi gerektiği, aksi halde kentin bombalanmaya devam edileceği yolunda bir ültimatom yolladığını ve bunun reddedildiğini (söz konusu belgeleri de yayınlayarak) anlatmaktadır. Bu olay nedeni ile Conk, 3 Nisan'a dek İzmir'de kalmıştır.

Çanakkale günlüğü 15 Mayıs 1915'te başlamaktadır. Conk Temmuz ayında yaralanmış ve İstanbul'da tedavi görmüş. Bu sırada Enver Paşa ile de görüşmüş. 28 Temmuz'da yeniden Çanakkale'ye dönmüş; bu kez Atatürk ile yanında Enver Paşa olduğu halde görüşmüş ve onun komutası altında savaşmış. 24 Ağustos'ta Sanders'in cepheyi ziyareti sırasında da kendisi ile konuşmuş.

5 Birinciteşrin 1915'te Anafartalar Şimal Grubu'na atanmış ve cepheden fiilen ayrılmış.

Conk'un Çanakkale günlüğü Balkan Savaşı günlüğü kadar geniş ve ilginç değil. Zaten bir hayli de kısa. Anılarla biraz genişletilmek istenmiş. Yalnızca askerî tarih açısından bir değeri olabilir.

Conk'un Balkan Savaşı günlüğü askerî tarih bakımından önemli olduğu kadar (çünkü günlükte askerî emirlere ilişkin belgeler de bulunmaktadır), dönemin heyecanlı siyasal havasını günü gününe yansıtması bakımından da ilginçtir.

CEMİL KOÇAK

Kılıçbay'la Bakış Açılarımız Farklı

YAZARLAR genellikle, aksini söylemelerine rağmen, tenkit edilmekten hoşlanmazlar ve yapılan tenkitlere karşı cevap hazırlamaya pek istekli olurlar. Oysa tenkidin, kelime manasıyla da uyumlu olarak, metindeki yararlı şeyleri ortaya koyma cehdi olduğunu bilenler tenkit edilmemeyi vahim bir tehlike olarak görebilirler.

Bir başka yazarın, sayın Mehmet Ali Kılıçbay'ın iki kitabını; *Gerileme dönemine girerken Osmanlı Maliyesi* (Çerçeve, Eylül, 1987) ve *Türk İktisat Tarihi* (Tarih ve Toplum, Aralık, 1987) üzerindeki tenkitleri teşekkürle karşılanması ve sonraki yayınlarda dikkate alınması gereken hususlar ihtiva etmektedir. Ancak konuya bakış açılarımızdaki temel farklılıkları da belirtmem gerekmektedir:

1. Sayın Kılıçbay öncelikle kitapların isimleri üzerinde durmaktadır. Osmanlı gerilemesinin çok öncelerden başladığını, dolayısıyla XVII-XVIII. yüzyılları kapsayan kitabın ismine uygun düşmediği kanaatini ileri sürmektedir. Öncelikle şunu belirteyim; kitaba biraz da acele olarak ve siyasî tasniflerin etkisiyle "Gerileme dönemine girerken" denmiştir. Bugün "Batılaşma dönemine girerken" gibilerden bir başlığın daha sonradan olduğunu düşünüyorum. Aslında gerileme-ilerleme kavramlarının fazla yol gösterici olduğunu sanmıyorum. Bu yüzden Osmanlı "gerilemesi" XVI. yüzyıldan da başlatılabilir, daha sonra da. Hattâ meseleyi İslâm dünyası olarak ele alacak olursak "gerileme"yi XI-XII. yüzyıllardaki Moğol istilasına kadar geriye götürebiliriz. Dahası eski Hint düşüncesinde olduğu gibi son bin yılı toptan bir gerileme çağı (Kali Yuga) olarak da görebiliriz. Maksadım gevezelik yapmak değil... Ama bu gerileme-ilerleme düşüncesi bir içtimaî izafiyet vakıası içerisinde ele alınması gerekir diyorum. Yoksa bugün bir çağdaş dil olan İngilizce'nin ne kadar geri, buna karşılık, meselâ, klasik Arapça'nın ne kadar ileri bir dil olduğunu açıklayamayız.

Sayın tenkitçinin "Türk İktisat Tarihi" başlığı konusunda da haklı tenkitleri var. Ne var ki kitabın çok amaçlı oluşu (Bu amaçlardan biri de önsözde belirtildiği gibi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültelerindeki Türk İktisat Tarihi dersleri için yardımcı olma düşüncesidir) başlık konusunda titizlenmeyi ikinci plana itti.

2. Özellikle Osmanlı Maliyesi üzerindeki çalışmayı Genel Osmanlı İktisat Tarihi içerisine oturtmak gerekir kanaatindeyim. Belgelerle boğuşurken bir çok noktayı gözden kaçırdığımı da itiraf etmek zorundayım. Şunu da belirteyim ki konuyu Kılıçbay'ın yaptığı gibi Feodal toplum, Asyagil toplum, geleneksel toplum, kapitalizm öncesi toplum (veya ekonomi) gibi teorik çerçevelerde ele almak meseleyi daha kolaylaştırırdı. Ancak bütün bunların Osmanlı toplumu için anlam taşıyan teorik çerçeveler olduğuna inanmıyorum. Teori veya teoriler Ortadoğu geleneklerini bilenlerin bu geniş konu ile ilgili olarak yapacakları ayrıntılı çalışmalar sonunda belirecek olmalıdır.

3. "Teorileştirme çabasının olmaması" iddiası ikinci kitap içinde de varittir. Burada şunu vurgulamakta fayda görüyorum: Sayın tenkitçi (Daha önceki telif çalışmalarında da görüleceği gibi) temel varsayım olarak, *Batı-merkezli, Tekdüze doğrusal* bir *gelişmeyi* ve bunun *evrensel* olduğu fikrini (veya ideolojisini) benimsemektedir. Kitabın yazarı ise gelişmenin Batı-merkezli, tekdüze ve doğrusal olup olmaması bir tarafa, bizzat bu kavram üzerinde tartışma yapılması gerektiğini düşünmekte, evrensellik yerine *içtimaî ve iktisadî izafiyet* görüşüne dayanmaktadır. Bu yüzden tıpkı "teorileştirme çabası" gibi "uluslaşma", "İslâm felsefesi", "feodalleşememe", "imparatorluk" gibi ifadeleri de kendi açımdan yanlış ve en azından tartışılabilir kabul ediyorum. Dolayısıyla kitapların "teorileşme düzeyi"nin düşük olmasından tabiî ne olabilir? Yeni yeni ayrıntılarına inmeye çalışılan olayların teorisi nasıl yapılabilir? Yukarda belirttiğim Batı-merkezli, evrensel, şabloncu bir anlayışa sahip olmadığım için teori-şimdilik-yoktur. İsteyenler bu yaklaşımdan da bir "teori" için ön hazırlıklar çıkartabilir.

4. Osmanlı ve benzeri ekonomilerde enflasyon kavramının yanıltıcı olduğunu düşünüyorum. Günümüzde enflasyon yıllık hattâ aylık zaman dilimleri içinde ele alınıyor ve kaynak ve gelir dağılımını günden güne bozan bir vakıa olarak görülüyor. Sabit gelirli bir kimse eline geçen paranın satın alma gücünün gittikçe düştüğünü ve giderek daha da fakirleştiğini hissedebiliyor. Oysa Osmanlılarda ve onun çağdaşı ekonomilerde fiyat artışları *asırlık* hadiselerdir. Belli bir kesimin bir nesil içinde fakirleştiğini söyleyemeyiz. Sadece asırlarca durgun kalan fiyatlarda Amerika'dan intikal eden gümüşlerin yol açtığı kıpırdanmalardan bahsedilebilir. Dolayısıyla madenî para sistemine sahip ekonomiler için enflasyon kavramını gelişigüzel kullanmak bana göre çok yanıltıcıdır. Nitekim Cipolla da "The so-called 'price revolution' " makalesinde konuyu, Avrupa için de fazla abartmamak gerektiğini belirtiyor (Annales: économies, societies, civilisations, 1955 içinde).

5. Yine "Osmanlı devletinin Batı'nın XVI. yüzyıldan itibaren oluşturmak is-

tediği devlet tipinin 'müşahhas bir örneğini' oluşturduğu" sözü bana değil K.Vocelka'ya aittir ("Avusturya-Osmanlı çekişmelerinin dahilî etkileri", Tarih Dergisi S.XXXI, Mart, 1977, s.22-23). Ben de aynı fikirdeyim. Ancak bu tür yorumlarda genellikle kendimden bir şey katmamaya çalıştım.

6. Sayın tenkitçinin örfî-şer'î ayrımı konusunda sürdürdüğü çatışmacı yoruma değinmek gerekiyor. Bu yorum, benim bildiğim kadarıyla bazı batılı yazarlara ve F.Köprülü geleneğine bağlı bazı Türk tarihçilerine dayanmaktadır. Sanırım böylesine bir yorum klasik yazarların aklına bile gelmemiştir. Çünkü İslâm ve bu arada Osmanlı toplumundaki ruhanî/cismanî bütünlüğü bu ayrımı sadece dar anlamıyla yaşatmıştır. Yeni şeriatı Kur'an ve Sünnet ilkeleri olarak dar bir şekilde tanımladığımızda bu ayrım ortaya çıkmıştır. Şerikatı icma, kıyas ve bunlar yanında diğer fer'î delilleri ve hükümleri de içine alacak şekilde geniş anlamıyla ele alırsak şer'î-örfî ayrımı diye bir şey kalmaz.

Aslında çağdaş zihniyet Batı laisizminden etkilenmenin bir sonucu olarak konuya ruhanî-cismanî tezadı açısından bakmaya eğilimlidir. Oysa herhangi bir Usulü'l-fıkh kitabını açarsanız orada örfün (bazan istıshab başlığı altında), maslahatın (kamu yararının) vs. şeriatın fer'î delillerinden sayıldığını görürsünüz. Yine herhangi bir fıkıh kitabının meselâ *büyû'* bölümünün gözden geçirilmesi faydalı olabilir. Bu fıkıh kitaplarında örfî uygulamaların, zaman ve mekânla kayıtlı uygulamaların nasıl hukukîleştirildiğini görmek kabildir. Öyleyse ya fıkhın şeriata uymadığını varsayacağız veya örfün de geniş manasıyla şeriat içerisinde ele alınması gerektiğini kabul edeceğiz. Doğrusu ikincisidir. Bir başka deyişle *örf, ilkelere uygun kaydıyla şeriat içerisinde mütalaa edilmiştir.* Şeriatın ilkeleri Kur'an ve Sünnet tarafından belirlenmiştir. Meselelere de bu ilkeler ışığında örf, maslahat gibi olguların da yardımıyla içtihat dediğimiz yorumlar getirilmiştir. Bu hukukî yorumların, bir başka deyişle şeriatın zaman ve mekânla sınırlı olduğunu tekrar etmeye bilmem gerek var mı? Şeriatın esnekliğini daha iyi görebilmek için, hem İslâm hukuk yaklaşımını en toplu bir şekilde aksettirmesi, hem de kolay erişilebilmesi bakımından *Mecelle*'nin iki yüz maddesinin incelenmesini tavsiye etmekle iktifa ediyoruz.

7. Muhterem tenkitçi dış ticaret hadleri hakkındaki sözlerinde büyük ölçüde haklıdır. Yani bu kavramı yanlış kullandığımın farkındayım. Aslında daha çok günümüz ekonomileri için kullanılan bu ve buna benzer oran-değişkenleri bugünkü anlamda dış ticaret istatistikleri olmayan Osmanlı türü ekonomiler için kullanmak yararlı ve doğru değildi. Ancak şunu da tekrar vurgulamakta fayda var: Osmanlı ekonomisinin üretim yapısı XVIII. yüzyıl sonlarına hem sayı hem de vasıf olarak Batı'yla boy ölçüşebilmektedir. Birçok Osmanlı ürününe -ziraî veya sınaî- yüksek dış talep vardır. Osmanlılar için piyasada mal bolluğunu hedeflemelerine, dolayısıyla ithalatı teşvik etmelerine rağmen toplam ihracat tutarının -buna kaçak ihracat ta dahildir- toplam ithalattan fazla olduğunu sanıyorum.

8. *Türk İktisat Tarihi* kitabında Türkiye iktisat tarihinin temelleri olarak İslâm'ı, eski Türkleri ve eski Anadolu'yu belirtmek, eski tabirle, hasr için değil misâl içindir. Zaten Osmanlı ekonomisinin oluşumunu da çok yönlü bir etkileşim sistemi içinde ele almak gerektiğini vurgulamıştım. Türkiye iktisat tarihinin bütün kaynaklarını ayrıntılarıyla ele almak şu anda benim için imkânsızdır.

9. Sayın tenkitçiyle ayrıldığımız bir başka nokta "İslâm'ın yeri" konusudur. İslâm'ı zaman ve mekânla sınırlı bir olay olarak almak sadece dar anlamıyla geçerli olabilir. Yoksa İslâm, İslâm'ı ilk insanla başlatır. Buna göre sonradan ortaya çıkan sapmaları düzeltmek amacıyla peygamberler gönderilmiştir. İnanç çerçevesini bu oluşturunca Meselâ Sokrat'a, Eflatun'a İslâm içinde yer bulmak zor olmayabilir. Kaldı ki Eflatun'un putatapar olduğu konusu nasıl ve ne şekilde ispatlanmıştır? Yine İslâm felsefesi tabirini kimler yaygınlaştırmıştır? Ben şahsen *"İslâm felsefesi"* yerine *"Müslümanlarda felsefe"* tabirinin daha doğru olduğuna inananlardanım.

10. Anadolu şehirlerinin nüfusları hakkında Osman Turan ve Claude Cahen'den naklettiklerim hakkında sayın tenkitçiye hak vermemek kâbil değildir. Ancak merhum O.Turan'ın cümlesine "adetâ" kelimesini ilave edersek mesele hallolur. Bu tür dikkatsizlikler esasa müteallik eleştiri konusu olabiliyor. Oysa bir çok eski yerleşim bölgesine fetihten sonra Türkmen özelliğinin verildiğini inkâr etmek mümkün değildir. Yine Orta ve Batı Asya'daki bazı şehirlerin milyonluk olması ve buna karşılık Anadolu'da bu ölçüde büyük şehirlerin olmaması *nüfus yoğunluğu* ve *yerleşim* konusuyla ilgili olabilir. Maamafih Selçuklu dönemindeki şehirlerin nüfusları hakkında bu tür nakillerden başka veri kaynaklarımız olmadığı gibi Osmanlılar dönemi için de tahminden öte bilgi veremiyoruz. Dolayısıyla tahmine dayalı zihnî çabalar Osmanlı döneminin "felaket dönemi" olup olmadığı hakkında kesin bir yargıda bulunma hakkını bize vermemektedir.

11. İkta'ın İslâmi bir kurum olduğunu belirtmek için "özel" bir gayret sarfetmedim. Evvelâ ikta' kelimesinden başlayan ve bunun kurum olarak, şüphesiz eski uygulamalardan faydalanarak, özelliklerini belirten hadisleri görmezlikten gelmek mümkün değildir. Burada yine metod farklılığı kendini göstermektedir. Eski Mezopotamya, Anadolu, İran ve Roma'da benzer uygulamaların görülmesi ve "dar anlamıyla İslâm'ın" bunda rötuşlar yaparak ona kendi özelliklerini vermesi söz konusudur. Bu şekilde oluşan bir sisteme "İslâmî" sıfatından başka hangi sıfat daha uygun olabilir? Osmanlı tımar sisteminin de, tecrübe birikimini değerlendirmek kaydıyla ve mahallî uygulamaları da dikkate alarak bunun devamından başka bir şey olmadığını belirtmek gerekiyor.

12. Nihayet feodalite gibi imparatorluk olgusunun öncelikle Batı'nın tarihî şartlarından kaynaklandığını ve Batı'ya has olduğunu varsayıyor ve dolayısıyla "feodalleşemeyen bir imparatorluk" gibi biraz Asyagil Üretim Tarzı modelinden yola çıkılmış intibaı veren bir kavramı Selçuklu, Osmanlı gibi sistemlere yabancı sayıyorum. Sistemi tanıma cehdi, bu sistem içerisinde ortaya çıkan kavram ve kurumlara başka modellerde yer bulma cehdinden daha anlamlı olmalıdır.

Bu yazıyı M.Lombard'dan şu alıntı ile bitirebilirim: "İslâm dünyasının ekonomik üstünlüğünün temeli her şeyden önce çok eski uygarlıkların olumlu geleneklerine dayanıyordu. İslâm bu uygarlıklardan miras kalmış teknikleri korumuş ve geliştirmişti. İslâm ayrıca söz konusu uygarlıkların olumsuz yönlerini ortadan kaldıracak kadar kudret taşıyordu" (M.Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm,* Çev. N.Uzel, İst. 1983, s.186). Bu "kudret"i ön yargısız tanımaya çalışmadan konuya sağlıklı bir şekilde yaklaşılabileceğini sanmıyorum. □

AHMET TABAKOĞLU

Dr. Müfid Ekdal, *BİR FENERBAHÇE VARDI*. (İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu yayını, 1987) 267 s. resim.

ŞAİR Vehbi, "Bilelim kadrini cennet gibidir İstanbul" demiş. Demiş ama kadrini bilen olmuş mu, olmamış mı belli değil? Günümüz İstanbuluna bakan karar versin. Çehresi akıl almaz bir hızla değişen kentimizin insanları, geleneği, göreneği de hızla değişti. Bari bundan sonra elde kalabilenlerin kadrini bilelim. Özenle bastırılan kitabın yazarı Dr.Müfid Ekdal doğma büyüme Fenerbahçeli. Hâlâ doğduğu evde oturuyor -ne mutlu ona-. Bir solukta okunan üç bölümlük kitapta, Fenerbahçe'nin Bizans ve Osmanlı dönemleri üzerinde kısaca durulmuş, civarındaki kilise ve manastırlar, Fener Kulesi, Osmanlı Sarayı, Derya Köşkü, Lâle Devri ve sonrası hakkında bilgiler verilmiştir. Son bölümde de özellikle evler ve köşkler ele alınmıştır. 100'ün üstündeki siyah-beyaz ve renkli resimlerden, eski görkemli yapıların yerini alan beton yığınlarını izliyoruz. Tapu kayıtlarından yararlanan yazar, evlerin ve köşklerin ilk sahiplerinden son sahiplerine kadar kaç defa el değiştirdiğini tarihleriyle veriyor. Şapkacı Dapola evinde (s.185-188) anlatıldığına göre, 5 dönüm, 2 evlek, 21 ziralık arazide kurulan köşkün ilk sahibi, âyân azalarından Sakızlı Mavro Kordato Paşa. Mülkiyet daha sonra, Dominico Danduria, otel sahibi Stefani, Simon Dapola (1880'de bir de İtalyan uyruklu Vitali'nin eşine ait bir dönüm arsa ile birleşmiş), Yorgi Kalafati, Antonie Cingria, Zekeriya Sertel, Tekin Alp (Moiz Cohen), Lütfü Doruk (1967'ye kadar) ve Nedim Bey'e geçmiş. Mimar Raimondo d'Aronco'nun yaptığı, bahçesindeki heykelleriyle ünlü Jean Botter'in ve kızlarının evi. Ön cephesi dört mevsim panolarıyla süslü Villa Mon Plaisir. Baron Oppenheim'ın, Beyoğlu'nun tanınmış eski antika porselencilerinden Decugis'in ve damadı Theodoris'in evleri. Fenerbahçe'ye ilk yerleşen Türkler'den Dr.Ömer Lütfi, Tevfik Âmir ve Ekrem Kozikoğlu'nun köşkleri. İtalyan gemici Freo Kasiero'nun Villa Gaetta'sı. Belçikalı Pierre Hülbach'ın, Lübnanlı Ceha ailesinin köşkleri ile Madam Serupyan'ın, Mor Salkımlı Ev adı verilen köşkü. Galata rıhtımı yapmağa gelen mühendislerden Cingria'nın (Çıngırlı) ve dişçi Karako'nun evleri. İngiliz uyruklu Wilfred de Sein'in, bugün yerine irice bir apartman yapılan Villa Melite. Sebastiana ve Belvü otelleri anlatılmış, buralarda geçen bazı eski gönül maceraları da eklenmiştir. Böylece 19. yüzyıldan günümüze kadar evleri, sahiplerini tanırken, değişen Levantin dokuyu da izleyebiliyoruz. Şahıs adlarının imlâsında yer yer tutarsızlıklar olan kitabın dizininin bulunmayışı bir eksikliktir. Feneryolu Tarihi üzerine başka bir çalışma sürdüren Dr.Müfid Erdal'a başarılar dilerim. □

TURGUT KUT

Dr. Hamdi Hasan, *Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler*, Ankara, 1987, VIII + 557 s. "Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 782, Kültür Eserleri Dizisi: 81"

HAMDİ Hasan'ın Saray-Bosna'da/(bugün Sarayevo) Gazi Hüsrev Bey, Şarkiyat Enstitüsü ve Sarayevo Tarih Arşivi Kütüphanelerinde bulunan cönk ve mecmualardan derlediği türkülerle ilgili olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiği doktora tezi Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları arasında basıldı. Türk, halk türküleri ve âşık edebiyatı açısından değerli belge ve bilgiler ihtiva eden bu tez, Türkiyeli araştırmacıların ulaşamayacağı kaynakları el altına getirdiği için de ayrı bir önem kazanmaktadır.

Kitapta doksan sayfalık uzun bir inceleme ve değerlendirme bölümünün ardından yazma ve basma kaynaklardaki nüsha farkları da belirtilerek üç yüz türkü metnine yer veriliyor. Gerek inceleme ve gerekse metin bölümleri türkülerin yapılarına ve konularına göre alt bölümlere ayrılmıştır. Özellikle tarihsel olaylarla ilgili türküler ve bunların söyleniş sebepleri incelenmiş ve tarihsel verilerle desteklenmiştir. Rumeli kentlerinin savunulması ya da elden çıkışı ile ilgili türküler kitapta az sayıda olmakla birlikte birçoğu ilk kez yayımlanmaktadır.

Kitapta yer alan türkülerin çoğu hem konu hem de ağız bakımından yöresel özellikler göstermekte, kimisi de yazarın pek haklı olarak belirttiği gibi "vezin, anlatım ve mana bozuklukları" taşımaktadır. Bu durum yalnız bu yazmalara özgü değildir. Anadolu'da hattâ İstanbul'da yazılmış cönk ve mecmualarda da bu türden yazım bozukluklarına rastlamak mümkündür. Bu durum, bu kaynakları yazan kişilerin halktan kimseler oluşlarıyla ve iyi bir eğitim göremeyişleriyle izah edilebilir.

Hamdi Hasan'ın bu kitabı kimi âşıklarla ilgili katılmadığımız değerlendirmeler, birtakım okuma yanlışlıkları ve dizinlerdeki aksaklıklar dışında metinlerin transkripsiyon alfabesiyle verilmesi, nüsha farklarının belirtilmiş olması, sözlük, bibliyografya, birkaç tıpkıbasım ve dizinlerle zenginleştirilmesi gibi özellikleriyle de ayrı bir değer taşımaktadır. □

M.SABRİ KOZ